

VALODAS PRAKSE: VĒROJUMI UN IETEIKUMI

Valsts valodas aģentūra

Nr. 3
2008

VALODAS PRAKSE: VĒROJUMI UN IETEIKUMI

Populārzinātnisku rakstu krājums

3

UDK 811.174(082)
Va 390

Liepājas Pedagoģijas akadēmija. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi.*
Populārzinātnisku rakstu krājums. Atb. red. G. Smiltniece. Nr. 3, Rīga :
LU Akadēmiskais apgāds, 2008. 104 lpp.
ISSN 1691-273X

Atbildīgā redaktore Dr. philol. *Gunta Smiltniece*

Krājumu tehniski sagatavojusi Dr. philol. *Dzintra Šulce*

Recenzente *Rūta Augstkalne*

Krājumu ar Valsts valodas aģentūras atbalstu izstrādājusi
Liepājas Pedagoģijas akadēmijas Latviešu valodas katedra

LIEPĀJAS PEDAGOĢIJAS AKADĒMIJA

Populārzinātnisko rakstu krājuma 3. numurs turpina plašam lasītāju lokam saprotamā veidā stāstīt par aktuāliem jautājumiem un problēmām latviešu valodas praksē. Rakstu krājumā ir aplūkoti šādi temati: sasveicināšanās un atvaidīšanās vārdi un frāzes dažādās situācijās; dažas raksturīgas neveiksmes zinātnisko tekstu veidošanā; autora attieksme pret valodas stilu; angļu valodas ietekme neveiksmīgā terminu veidošanā; latīņu morfēma *ex* uzņēmumu nosaukumos; vārdu izvēle ikdienas saziņā – daži izveles motīvi un nepamatota viena vārda aizstāšana ar citu vārdu; dažas problēmas saliktās tagadnes lietojumā mūsdienu latviešu valodā; prievārda *dēļ* novietojums teikumā, Latgales vietvārdu rakstība.

Korektore *Rūta Koluža*

Maketu un vāka noformējumu veidojusi *Ieva Tiltiņa*

Karikatūras zīmējis *Valdis Šmits*

© VVA, 2008

© Liepājas Pedagoģijas akadēmija, 2008

© Latvijas Universitāte, makets, 2008

© Ieva Tiltiņa, noformējums, 2008

ISSN 1691-273X

VALODA UN VIDE

- Linda Lauze.* Par sasveicināšanos un atvadišanos dažādās situācijās 5

STILS

- Biruta Petre.* Vēlreiz par neveiksmēm zinātnisko rakstu valodā 13
- Ruta Veidemane.* Stils un attieksme 20

VĀRDS UN TĀ LIETOJUMS

- Juris Baldunčiks.* Terminoloģiskie mutanti mūsdienu latviešu valodā 26
- Velga Laugale.* Par vārda izvēli ikdienas saziņā 38
- Ārija Ozola.* Ko iesākt, ja visu tikai uzsākam? 46
- Dace Strelēviča-Ošiņa.* Latīņu morfēma *ex* Latvijas uzņēmumu nosaukumos 49

GRAMATIKA

- Andra Kalnača.* Saliktās tagadnes lietojums mūsdienu latviešu valodā 61
- Diāna Laiveniece.* Par un ap prievārdu *dēļ* 69

VĀRDS IZLOKSNĒS

- Lidija Leikuma.* Izlokсне Latvijas vietvārdos 80

UZZIŅU MATERIĀLI

95

HUMORA LAPPUSĪTE

99

ZIŅAS PAR AUTORIEM

103

Linda Lauze

Par sasveicināšanos un atvadīšanos dažādās situācijās

Sasveicināšanās un atvadīšanās frāzes ir nozīmīga valodas etiķetes sastāvdaļa, kas ne tikai apliecina pieklājību, bet arī īsteno vienu no valodas funkcijām – veido kontaktu saziņā ar adresātu. Kontakts starp saziņas partneriem nodrošina komunikācijas efektivitāti. Vladimirs Kincāns, vairāku uzvedības un saskarsmes kultūrai veltītu grāmatu autors, uzsver sveiciena lomu sabiedrībā cilvēku kontaktos: «Ne velti sasveicināšanās tiek uzskatīta par vienu no svarīgākajām verbālās etiķetes zīmēm, kuras nezināšana var radīt liktenīgas problēmas saskarsmē.» (9, 77. lpp.)

Runājot par komunikācijas procesu, bieži tiek lietots termins *saskarsme*, tomēr vajadzētu atzīmēt, ka *komunikācija* un *saskarsme* nav identī jēdzieni, kaut arī tie ir cieši saistīti. Komunikācijas izpratnes pamatā ir informācijas apmaiņa. Kā zināms, latviešu valodā šim terminam ir sinonīmi *sazināšanās*, *saziņa*. *Saskarsme* ir komunikācijas psiholoģiskā puse, kur uzmanības centrā ir cilvēku savstarpējās attiecības. Džons Edeirs, eksperts tirgzinības jautājumos, labi parāda saskarsmes nozīmi komunikācijā: «Ja jums nav saskarsmes ar kādu cilvēku, jums liegta arī iespēja ar to komunicēties. Tieši tāpat var izpalikt jebkāda saskarsme, ja nepastāv nekāda komunikācija. Komunikācija rada sadarbību, bet sadarbība – komunikāciju.» (3, 36. lpp.)

Sarunas sākumā valodas kontaktveidošanas funkciju veic sasveicināšanās vārds vai frāze, sasveicināšanās kopā ar uzrunu vai tikai uzruna. Par uzrunas nozīmi runātāju kontakta nodibināšanā un uzturēšanā jau ir rakstījusi valodniece Vineta Ernstsone (4). Šajā publikācijā pievērsīsim uzmanību sasveicināšanās un atvadīšanās frāžu lietojumam dažādās dzīves situācijās. Tiks analizēti tiešie novērojumi un, runātājiem nezinot, operatīvi pierakstīti mutvārdu piemēri formālās un neformālās saziņas situācijās, arī televīzijā un radio (kopš 2002. gada). Papildus izmantoti Liepājas Pedagoģijas

akadēmijas studentu zinātniskie pētījumi (8; 11; 13) un praktiskie darbi sociolingvistikas un valodas kultūras kursā.

Sasveicināties, un saruna var veiksmīgi sākties. Atvadāties, un dialogs var patīkami beigties. Tik vienkārši! Jā, ja izvēlamies runas situācijai atbilstošus valodas līdzekļus. Taču apkopotie runas fakti liecina, ka ne vienmēr šī izvēle noris gludi. Sociolingvists Bernards Spolskis norāda, ka «katrai sociālajai grupai ir noteikumu kopums par to, ko vajadzētu sveicināt, kam vajadzētu sveicināt pirmajam un kāda sveiciena forma ir piemērota» (14, 20. lpp.). Kuru sasveicināšanās vai atvadīšanās vārdu vai frāzi izmantot – to nosaka vairāku ekstralingvistisku apstākļu kopums: runas situācijas oficiāluma pakāpe (oficiāla – samērā oficiāla – samērā neoficiāla – neoficiāla), sarunas partneru sociālais statuss (vienlīdzīgs vai nevienlīdzīgs), vecums (vienāds vai atšķirīgs) un savstarpējās attiecības (tuvas vai distancētas), arī pulksteņa laiks.

Interesanti, ka sveiciena adresāts dažkārt pauž izbrīnu, komentē vai pat izlabo misēkli, ja sarunas partneris ir lietojis diennakts stundai neatbilstošu valodas variantu. Runa ir par tiem sasveicināšanās vārdiem, kuru pamatā ir diennakts daļas nosaukums. *Labrīt!* parasti saka no rīta līdz pulksten 11, no pulksten 11 līdz 17 – *labdien!*, bet vakarā no pulksten 17 – *labvakar!* Ir svarīgi šīs laika robežas zināt.

Piemēram, runas situācija augstskolā. Starpbrīdī 11.15 satekas divas kolēģes. A ir tikko atnākusi uz darbu, bet B jau ir nolasījusi divas lekcijas. A saka: «*Labrīt!*» B atbild: «*Tev vēl rīts? Man jau diena.*»

Šāda veida komentāri par valodas etiķetes lietojumu ir sastopami ne tikai runātos, bet arī rakstītos tekstos, ja «izveidojusies situācija tiek realizēta nevis ar gaidītu, bet gan citu teicienu» (10, 187. lpp.). Citos gadījumos var novērot, ka saziņas partneris parāda savu attieksmi tādējādi, ka atbildes sveicienam izvēlas, pēc viņa domām, atbilstošāku vārdu.

Piemēram, radiostacijas «Latvijas Radio 1» raidījumā «Kā dzīvot labāk», kas skan laikā no pulksten 10 līdz 11, stila un etiķetes eksperte atbild uz klausītāju jautājumiem – tiešraidē tiek atskaņota telefona saruna. Klausītāja saka: «*Labdien!*» Eksperte atbild: «*Labrīt!*»

Raimonda Gauše bakalaura darbā «Sasveicināšanās un atvadīšanās televīzijā un radio» pievērš uzmanību raidījumu atkārtojumiem, kur neatbilstošs sasveicināšanās vārds atstāj mazliet komisku iespaidu. Frāze *Labvakar, jūsu uzmanībai «Kriminālā informācija!»* iederas vakarā, taču raidījuma atkārtojumā (LTV 1, 12.04.2004. 9.15) pirmdienas

rītā sveicinātārvārds *labvakar* ir nevietā (8, 16. lpp.). Lai novērstu valodas etiķetes pārkāpumus vai nepatīcas informācijas sniegšanu (piemēram, atvadīšanās frāzē ietvert novēlējumu svētkos, kas raidījuma atkārtojuma laikā būs jau pagājuši), vajadzētu informēt radioklausītājus un televīzijas skatītājus, ka raidījums notiek atkārtoti.

Jāpiebilst, ka izņēmums ir sasveicināšanās vārda *labrīt* izmantojums humoristiskā nozīmē. Tas tiek teikts cilvēkam, kas ir pamodies un piecēlies nevis no rīta, bet vēlāk — neparastā laikā. Šāds minētā sasveicināšanās vārda lietojums ir raksturīgs ikdienas saziņā, bet reizēm mūziķi, pasākuma vadītāji u. c. to izmanto publiskajā runā, lai radītu neformālu atmosfēru

Piemēram, pludmales festivālā, kas ir norisinājies visu iepriekšējo nakti, dziedātāja, atklājot otrā vakara koncertu, pulksten 18 saka: «*Labrīt!*»

Analizētie runas fakti rāda, ka dažkārt ir problemātiska neformālā sasveicināšanās un atvadīšanās vārda *čau* izvēle. No vienas puses, vairums runātāju apzinās šī slenga leksikas vārda (1, 99. lpp.) lietojuma sociālās robežas. Tradicionāli tiek minēta šāda iedomāta situācija: «.. ja skolēns no rīta sasveicinās ar skolas direktoru, sakot «*Labrīt!*», nevis, piemēram, «*Čau!*», tas liecina, ka direktora augstākais sociālais statuss atspoguļojas uzrunas formā» (7, 56. lpp.).

Līdzīgi par šī vārda ierobežoto lietojumu izteicās kāda raksta autore kolēģe valodniece: «*Jūs taču neiesiet pie rektora un neteiksiet: «Čau!»*» Sarunas pamatā bija neparasts autore novērojums, ka ārzemniekam — vidējā līmeņa vadītājam — kādā Liepājas uzņēmumā bija radies priekšstats, ka *čau* ir vienīgais sasveicināšanās vārds latviešu valodā. Uzņēmuma administrācijas pārstāvēm acīmredzot bija šķitis vienkāršāk sasveicinoties un atvadoties angļu valodas runātājam teikt «*Čau!*» nekā mācīt viņam latviešu valodas pieklājības frāzes.

Studentu viedokli par sasveicināšanās varianta izvēli runas situācijās, ko nosaka darba devēja un padotā attiecības, ilustrē atziņums no kāda studenta domraksta (studentu teksti nav rediģēti): «*Ar priekšnieku ir jāsasveicinās lietīšķi.*»

No otras puses, mūsdienu demokrātijas apstākļos var gadīties, ka sarunas partneriem ir atšķirīgs viedoklis par to, cik lielā mērā runas situācija ir oficiāla, kādas — tuvas vai distancētas — ir viņu savstarpējās attiecības un vai ir nozīme viņu vecuma atšķirībām. Par to liecina atbildes reakcija uz saņemto sveicienu «*Čau!*»

Piemēram, runas situācija «Radio SWH» ēterā. Realitātes šova «Talantu fabrika» dalībnieks saka: «Čau!» Dziedātāja, raidījuma vadītāja, atbild: «*Labvakar!*»

Izglītības iestādēs kļūst vairāk to mācībspēku, īpaši gados jaunu cilvēku, kas vēlas veidot tuvākas, draudzīgākas attiecības ar skolēniem vai studentiem, – tas izpaužas gan uzrunas veidā, gan sasveicināšanās vārda izvēlē. Daļai audzēkņu tas patīk, bet citiem tas nav pieņemami. Pārdomām var piedāvāt citātu no kādas studentes domraksta: «*Dažkārt bijuši tādi gadījumi, kad satieku kādu pasniedzēju un viņa man saka: «Čau!», tad man arī automātiski izsprūk tas pats vārds pretī, un patiesībā tas ir patīkami: zinu, ka cilvēks ir pret mani atvērts un varu viņam tuvojties un ko stāstīt vai jautāt.»*

Reizēm pieaugušie, sveicinot bērnus, arī savu bērnu draugus, radniekus, kaimiņus u. tml., izmanto neformālus valodas līdzekļus, bet lielākajai daļai bērnu ģimenē ir mācīts, ka pieaugušie ir jāsviecina pieklājīgi. Iveta Ņeverovska kvalifikācijas darbā «Sociokultūras kompetences veidošana pamatskolā» norāda, ka ir «nepieciešams pievērst uzmanību izplatītam gadījumam reālajā dzīvē. Sieviete uz kaimiņu bērna sveicienu «*Labdien!*» atbild ar liksmu «*Čau!*» Bērns apmulst un nezina, kā tad īsti lai sveicina sievieti nākamreiz, jo it kā jau nav nekādi labie draugi, lai sveicinātu ar «*Čau!*» (13, 27. lpp.). Ja bērns, kas sveicina pirmais, ir lietojis kādu no formālajiem sasveicināšanās vārdiem, manuprāt, pieaugušajam vajadzētu atbildēt ar to pašu vārdu.

Lietuviešu valodniece Giedre Čepaitiene ir uzsvērusi, ka valodas etiķetei «nav svarīgs sarunas saturs, tikai tas, kā valoda atklāj adresanta un adresāta attiecības» (2, 19. lpp.). Šī apgalvojuma patiesumu spilgti apliecina gadījumi, kuros ir asimetrisks runātāju sociālais statuss. No malas vērojot sasveicināšanos vai atvadīšanos tādā sociālā grupā, kurā ir gan cilvēki ar līdzvērtīgu, gan ar atšķirīgu sociālo statusu, situācija var šķist komiska. Tomēr tā tas nav.

Piemēram, runas situācija robežapsardzes punktā, kur ir apstāties tālsatiksmes autobuss. Robežsargs sasveicinās ar šoferi: «*Čau!*» Pagriezdamies pret pasažieriem, viņš saka: «*Labdien! Pases, lūdzu!*»

Runas situācija augstskolas katedrā. Studente atvadās no docentes: «*Uz redzēšanos!*» Docente atbild: «*Uz redzēšanos!*» Paskatīdamās uz kursa biedreni, tā pati studente saka: «*Čau!*» Kursas biedrene atbild: «*Atā!*»

Runas situācija deju mēģinājuma nobeigumā. A atvadās no deju skolotājas: «Uz redzēšanos!», bet citām grupas dalībniecēm saka: «Čau, saules!»

Ieejot mazā lauku veikaliņā, ne vien vietējie iedzīvotāji, bet arī svešinieki sveicina pārdevēju. Pilsētu lielveikalos, kas ir kļuvuši par populāru iepirkšanās vietu, nesenā pagātnē ir izveidojusies sasveicināšanās akta īpatnība. Pircējs ir iegājis lielveikalā, izstaigājies pa to un tikai tad, kad viņš jau gatavojas doties prom, pie kases satiekas ar pārdevēju. Valodas etiķete paredz, ka pirmais sveicina tas, kurš tuvojas. Minētajā runas situācijā ir otrādi – pirmais sveicina tas cilvēks, kas atrodas pie kases, respektīvi, pārdevējs. Agnese Laškova, izstrādājot bakalaura darbu «Latviešu valodas lietojums tirdzniecībā: Liepājas piemērs», 2004. gadā Liepājā ir aptaujājusi 100 pircējus un 60 pārdevējus, kas strādā dažādās tirdzniecības vietās, un ir analizējusi respondentu attieksmi pret sasveicināšanos starp pircēju un pārdevēju. «Uz jautājumu *Kas rosina Jūs sasveicināties ar pircēju?* – lielākā daļa aptaujāto pārdevēju atbild, ka pats pircējs (43,3%). 26,7% respondentu atbild, ka rosinājums nāk no veikala vadītāja/īpašnieka, 18,3% respondentu sasveicināšanās ir pašu ierosme, bet 11,7%» – nenasveicinās. (11, 34. lpp.). Šajā aptaujā tika arī noskaidrots, vai respondentiem patīk šāda sasveicināšanās, ko uzsāk kasieris lielveikalos. Lielākajai daļai aptaujāto pircēju (67%) un pārdevēju (63,3%) ir neitrāla attieksme. Tikai 22% pircēju un 20% pārdevēju ir norādījuši atbildi *patīk*. Mazāks respondentu īpatsvars (11% pircēju un 16,7% pārdevēju) atzīst, ka viņiem nepatīk šāda sasveicināšanās (11, 32.–33. lpp.). Būtu jauki, ja pārdevējs pie lielveikala kases būtu spējīgs visu darbadienu pasmaidot laipni sveicināt pircēju, tā parādot, ka tagad tiks pievērsta uzmanība viņa pirkumiem. Pretējā gadījumā – ja sveiciens «izskan tā – nevērīgi un nesaprotami noburkšķēts vai nočukstēts» – tas ir lieks apgrūtinājums pārdevējam, un arī pircējam no tā ir maz prieka (11, 32. lpp.). Var piebilst, ka pircējam ir patīkami, ieejot lielveikalā, uz durvīm vai netālu no tām izlasīt rakstveida sasveicināšanās frāzi *Esiet sveicināti!*, kā tas ir, piemēram, lielveikalā «RIMI».

Vēl dzīvē ir tādas situācijas, kur katram pašam ir jāizlemj – sveicināt vai nesveicināt, piemēram, šoferi tālsatiksmes autobusā vai maršruta taksometrā, citus cilvēkus uzgaidāmajā telpā pie ārsta vai jurista, dežurantu vai garderobistu u. tml. Minētajās situācijās vecākās paaudzes pārstāvji lielākoties sasveicinās. Lielās pilsetās var novērot sakarību – jo jaunāks cilvēks, jo biežāk izvēlas

nesasveicināties. Jāatzīmē, ka tas nav tikai pieklājības jautājums. Raksta sākumā mēs runājam par kontakta veidošanu saziņas procesā. Šajā gadījumā saskaramies ar situāciju, kad tiek apliecināta indivīda vēlēšanās norobežoties no apkārtējiem cilvēkiem.

Mūsdienu straujajā laikmetā, uzsākot sarunu pa mobilo tālruni, bieži var novērot, ka sasveicināšanās starp saziņas partneriem nenotiek. Zvana saņēmējs redz savā telefonā zvanītāja vārdu, ko kopā ar apgalvojuma partikulu *jā* izmanto, lai izveidotu sarunas sākuma formulu, piemēram: «*Jā, Līga! Jā, Jāni!*» Ja zvanītājs runātājam nav pazīstams, viņš var izvēlēties teikt: «*Jā!, Lūdzu!, Klausos!*» – u. tml. Protams, minētais novērojums nenozīmē to, ka mobilās telefonsarunas būtu izņēmums un ka tās nevajadzētu sākt ar sasveicināšanos.

Zīmīgi, ka, atvadoties pa telefonu, netiek taupīts ne laiks, ne nauda, jo daudzos gadījumos ir raksturīgi atvadīšanās vārdu un frāžu atkārtojumi un blīvējumi. Piemēri no mobilajām telefonsarunām. Vīrietis atvadās: «*Labi ir. Davai, davai, davai, davai!*» Citas sarunas noslēgumā vīrietis saka: «*Nu, davai! Čau! Sazvanīsimies!*» Sieviete atvadās: «*Nu labi! Tad čau! Atā!*»

Savulaik Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultātē bija izsludināts konkurss (1986–1991) par jaunvārdu, kas varētu aizstāt no valodas kultūras viedokļa nevēlamo aizguvumu *davai*. Šis vārds joprojām ir izplatīts ikdienas runā. Ja būtu iespējams ko ieteikt latviešu valodas runātājiem, kas sazinās neformālās situācijās, es ierosinātu vārdu *davai* aizstāt ar *labi*. Taču jāņem vērā, ka «neformālajā komunikācijā valodas līdzekļu izvēle notiek spontāni, balstoties uz iekšējo izjūtu un valodas izmantojuma pieredzi» (12, 10. lpp.). Jāpiebilst, ka plašāk par slenga vārdu *davai* (1, 115. lpp.) un citiem aizguvumiem, ko lieto sasveicinoties vai atvadoties, ir rakstījusi valodniece Vineta Ernstsone (5; 6).

Atvadoties runas aktā nereti tiek izmantots novēlējums sarunas partnerim. Šādā veidā arī mūsdienās tiek īstenota vēsturiskā sasveicināšanās un atvadīšanās nozīme, ko daudzi vairs neizjūt vārdos *labrīt, labdien, labvakar*, – izteikt laba vēlējumu. Ja atvadīšanās funkciju veic novēlējums, adresāta atbildes reakcija parasti ir pateicības frāze.

Piemēram, runas situācija frizētavā. Kliente iepriekš ir izstāstījusī frizierei, ar kuru viņa ir pazīstama, uz kādu pasākumu dosies. Atvadoties friziere saka: «*Laimīgi!*» Kliente atbild: «*Paldies!*»

Runas situācija darbavietā. Atvadās kolēģes A un B. A zina, ka B ies uz svarīgu tikšanos. A novēl: «*Nu tad veiksmīgi!*» B atbild: «*Paldies!*»

Noteiktās situācijās, piemēram, kāpjot ārā no autobusa vai ejot ārā no ārsta kabineta, ir iespējama apvērsta secība: vispirms atvadoties tiek izmantota pateicības frāze. Piemēram, gatavodamās izkāpt no tālsatiksmes autobusa, pasažiere saka: «*Paldies!*» Šoferis atbild: «*Visu labu!*» Vizītes noslēgumā paciente saka: «*Paldies!*» Ārste novēl: «*Visu labu!*»

Jāuzsver, ka, atvadoties no medicīnas darbiniekiem, pacienti parasti dod priekšroku tādiem atvadišanās vārdiem, kuru nozīme nav saistīta ar atkārtotu tikšanos. Tāpēc šādās situācijās — ejot ārā no ārsta kabineta vai izrakstoties no slimnīcas — visbiežāk tiek izmantota frāze *Visu labu!*, nevis — *Uz redzēšanos!*

Šajā vasarā pēc tam, kad tirgū biju divas reizes iepirkusies pie viena un tā paša zemeņu pārdevēja, katrā nākamajā reizē viņš sāka mani sveicināt, sakot «*Labdien!*», un iepirkšanās beigās teikt: «*Uz redzēšanos!*» Tāpat kā atvadu frāzē *Visu labu!*, raksta nobeigumā gribas izteikt cerību, ka šis novērojums rāda — tas ir uz labu. Sasveicināšanās un atvadišanās dažādās dzīves situācijās ir neatņemama latviešu valodas lietojuma sastāvdaļa.

1. Bušs, O., Ernstsone, V. *Latviešu valodas slenga vārdnīca*. Rīga : Norden AB, 2006.
2. Čepaitiene, G. Valodas etiķete un brahiloģismi. *Acta Baltica '99* : zinātniskais turpinājumizdevums. Kaunas : Aesti, 1999, 19.–23. lpp.
3. Edeirs, Dž. *Efektīva komunikācija*. Rīga : SIA «Asja», 1999.
4. Ernstsone, V. Solidaritāte un demokrātija: uzrunas lietojums elektroniskajos plašsaziņas līdzekļos. LU Latviešu valodas institūts. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, Nr. 1, 2005, 24.–30. lpp.
5. Ernstsone, V. Aizgūtās interjekcijas latviešu slengā. *Lietuviešu un latviešu sastatāmās stilistikas jautājumi*. Šauļi : ŠUL, 2006, 370.–379. lpp.
6. Ernstsone, V. Interjekcijas mutvārdu runā: leksiski semantiskais aspekts. *Vārds un tā pētišanas aspekti* : rakstu krājums. 10. [laid.] Liepāja : LiePA, 2006, 169.–174. lpp.
7. Ernstsone, V., Tidriķe, L. *Jauniešu valoda*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2006.
8. Gauše, R. *Sasveicināšanās un atvadišanās televīzijā un radio*. Bakalaura darbs. Liepāja, 2005.
9. Kincāns, V. *Etiķete sadzīvē, lietišķajos kontaktos, sabiedriskajās attiecībās*. Rīga: Biznesa partneri, 2000.

10. Kvašīte, R., Čepaitiene, G., Župerka K. Metalingvistiskie valodas etiķetes komentāri. *Linguistica Lettica*, Nr. 5, 1999, 186.-195. lpp.
11. Laškova, A. *Latviešu valodas lietojums tirdzniecībā: Liepājas piemērs*. Baka-laura darbs. Liepāja, 2005.
12. Lauze, L. Saziņas situācijai atbilstoša valodas līdzekļu izvēle lingvis-tiskās integrācijas aspektā. *Tagad* : LVAVA informatīvais biļetens, Nr. 1, 2006, 10.-11. lpp.
13. Ņeverovska, I. *Sociokultūras kompetences veidošana pamatskolā*. Kvalifikā-cijas darbs. Liepāja, 2003.
14. Spolsky, B. *Sociolinguistics*. Fourth impression. Oxford : Oxford Univer-sity Press, 2003.

Biruta Petre

Vēlreiz par neveiksmēm zinātnisko rakstu valodā

Zinātnes valodai pēdējos gados pievērsta samērā liela uzmanība — notikušas gan Valsts valodas komisijas, gan Valsts valodas aģentūras rīkotas konferences, par zinātnes valodu bijušas lasāmas publikācijas (Daina Nītiņa, Inta Rozenvalde, Ilga Jansone, Māris Baltiņš, Andrejs Veisbergs u. c.). Tomēr, jau vairākus gadus gatavojot zinātnisku rakstu manuskriptus publicēšanai, radies iespaids, ka valodnieku rosišanās nekādi nav ietekmējusi šo manuskriptu autorus. Labi domātie padomi un ieteikumi acimredzot nav sasnieguši dzirdīgas ausis un redzīgas acis, un gribot negribot jāpievienojas valodnieces D. Nītiņas izteiktajai domai, ka «tieši zinātniskie teksti ir tas novads, kur ar latviešu valodas kvalitāti iet uz leju» (5, 373. lpp.).

Nebūtu taču vēlreiz jāmēģina kādu pārliecināt par to, ka arī zinātnisku domu — lai cik sarežģīta tā būtu — var un vajag izteikt tā, lai tā būtu saprotama ne tikai pašam autoram, bet arī lasītājam, tomēr fakti bieži vien rāda pretējo — teksti ir nevajadzīgi sarežģīti, piebīvēti ar svešvārdiem un neko neizsakošām vispārīgām frāzēm, kas neveicina lasītā uztveri un izpratni. Piemēri:

Mācību procesam augstskolā ir raksturīga gan dzīvesprasmju, gan darbības kompetenču pieejas nepieciešamība izglītībai.

Iedzīvotāju sociālā integrācija ir arī svarīgs aspekts, lai ekonomiski veiksmīgi spētu attīstīties visa valsts kopumā.

Mācīšanās procesa nozīmīguma apziņas izkopšana tātad ir pirmais solis pretī tam, lai cilvēki saprastu gan izglītības nepārtrauktības spēju mainīt viņu dzīvi, gan tās sniegto iespēju ietekmēt un piedalīties valsts mēroga aktualitātē.

Citētajos teikumos ir ne tikai liekvārdība un samudžināta izteiksme, bet pēdējā teikumā parādās arī neprasmie izvēlēties gramatiskās formas vārdu saistīšanai. No darbības vārda *ietekmēt* atkarīgajam lietvārdam ir jābūt akuzatīvā (ko ietekmēt? — valsts mēroga

aktualitātes), savukārt darbības vārds *piedalīties* piesaista lietvārdu lokatīvā (kur *piedalīties?* – valsts mēroga aktualitātēs). Būtu saprotamāk un gramatiski pareizi, ja teikuma beigu daļa tiktu veidota šādi: .. *gan tās sniegto iespēju ietekmēt valsts mēroga aktualitātes un piedalīties tajās.*

Diemžēl šāda veida kļūdas redzamas ne vienā vien zinātniskā rakstā, piemēram:

.. *iepazīstoties un izvērtējot dažādas mācību teorijas .. (pareizi: iepazīstoties ar dažādām mācību teorijām un izvērtējot tās);*

.. *sasveicinoties un uzrunājot skolēnus .. (pareizi: sasveicinoties ar skolēniem un uzrunājot viņus);*

prasme iepazīt un gūt priekšstatu par garīgās kultūras vērtībām (pareizi: prasme iepazīt garīgās kultūras vērtības un gūt priekšstatu par tām).

Vērojamas vēl citas vārdformu lietojuma neveiksmes. Ļoti bieži sastopama nevietā lietota lietvārda lokatīva forma. Piemēri:

No studentu puses ir liela interese uzvedības kultūras jautājumos.
 Vajadzētu – interese par uzvedības kultūras jautājumiem.

Liela loma šeit ir sociālai videi, kura sniedz pozitīvus piemērus uzvedībā.
 Vajadzētu – sniedz pozitīvus uzvedības piemērus.

Viņš .. izvirza vairākus nosacījumus vijolnieka stājā.
 Vajadzētu – izvirza vairākus vijolnieka stājas nosacījumus vai nosacījumus vijolnieka stājai.

Arī virsraksts ar nevēlamo lokatīvu blīvējumu *Sociālpedagoģiskā darbība komandā vispārīzglītojošā skolā* viegli padarāms gan labskanīgāks, gan saprotamāks: *Komandas sociālpedagoģiskā darbība vispārīzglītojošā skolā.*

Sastopami gadījumi, kad pilnīgi nevietā ir apzīmētājs ģenitīvā, turklāt satura uztveršanu apgrūtina ģenitīva blīvējumi, piemēram:

Pētījuma mērķis ir noteikt agrās bērnības bērnu runas attīstīšanas veicinošos pasākumus. Tā kā apzīmētājs ģenitīvā parasti atrodas apzīmējamā vārda priekšā un jēdzieniski ir ar to saistīts, lasītājam, protams, rodas neizpratne – kas tie par *agrās bērnības bērniem?* Tikai pēc atkārtotas teikuma izlasīšanas rodas nojausma, ka runa ir par *bērnu runu agrā bērnībā.*

Zīmīgi, ka daudzi autori labāk izvēlas virkni nesaskaņotu apzīmētāju, nevis veido saliktu teikumu, kurā palīgteikums jēdzieniski aizstāj kādu no apzīmētājiem, piemēram:

Darba mērķis ir teorētiski noskaidrot un praktiski pārbaudīt, ka pārdzīvojums vizuālās mākslas procesā studijās augstskolā ir vērtība studentu atvērtības jaunai pieredzei sekmēšanai. Vajadzētu — .. ir vērtība, kas sekmē studentu atvērtību jaunai pieredzei.

Pārprotamas frāzes, neveikla teikumu uzbūve izveidojusies gandrīz vienmēr, kad autori izmantojuši terminoloģisko vārdu savienojumu «bērni ar speciālām vajadzībām», piemēram:

Darbā ar bērniem ar speciālām vajadzībām nepieciešama liela iejūtība.

Par īpaši komplikētu šī problēma ir uzskatāma saistībā ar bērnu ar speciālajām vajadzībām vecāku situāciju.

.. sociālās integrācijas nodrošinājums visās bērna ar speciālajām vajadzībām dzīves sfērās.

Neapšaubāmi, šo terminu par veiksmīgu nenosauksi, taču, izmantojot palīgteikumu, to it labi var iekļaut teikuma struktūrā, piemēram:

Par īpaši komplikētu šī problēma uzskatāma saistībā ar to vecāku situāciju, kam ir bērni ar speciālām vajadzībām.

Daudz tiek grēkots attiecībā uz vārdu secību teikumos, jo īpaši apzīmētāja novietojuma sakarā. Protams, latviešu valodā kā fleksīvā valodā vārdu kārtas likumi pieļauj samērā brīvu vārdu izkārtojumu, tomēr teikumam vajadzētu būt veidotam tā, lai būtu uztverams, kurš vārds apzīmē un paskaidro kādu citu vārdu, un lai bezgalīgajā apzīmētāju savirknējumā nepazustu teikuma jēga, piemēram:

Darbā aplūkoti atklātā pirmkoda programmatūras (APP) ieviešanas problēmu un to risinājumu mācību procesā Latvijas skolās ekonomiskie un stratēģiskie aspekti, akcentējoties uz operētājsistēmu un biroja programmatūras izvēles iespējām.

Šķiet, šis teikums lieliski ilustrē profesores D. Nitiņas viedokli, ka «tiek radīta speciāla valoda, kuru īsti var izprast tikai savējie, kas zina spēles noteikumus, proti, pārvalda speciālo terminoloģiju un izteiksmi, un kura nezinātājam liekas savāda, pat sveša, lieki sarežģīta, neskaidra un nepieņemama» (5, 375. lpp.).

Ko darīt, lai arī nezinātājs atšifrētu sarežģīto teikumu, pat neatsakoties no terminoloģijas pārbagātības? Liekas, nepieciešams vienīgi mainīt vārdu secību un atbilstošās vārdformas:

Darbā aplūktas atklātā pirmkoda programmatūras (APP) ieviešanas problēmas Latvijas skolu mācību procesā un to risinājumu

ekonomiskie un stratēģiskie aspekti, akcentējot operētājsistēmu un biroja programmatūras izvēles iespējas.

Neveiksmīga vārdu secība rada kuriozus, piemēram:

Zaļās skolas ēka tika projektēta kopīgi ar bērnodārza veidotāju un pārzini Martu Rinku (Rinks), kas apguvusi bērnodārza darbības pieredzi Berlīnē slavenajā «Pestalozzi-Frobel-haus» un bērnodārza izveidē vadījusies pēc F. Frēbeļa ieteikuma, ka «bērnodārzs ceļams tur, kur ir ābeļdārzs», 125 audzēkņu vajadzībām. Šajā teikumā postpozitīvā apzīmētāja grupa 125 audzēkņu vajadzībām tik ļoti attālināta no apzīmējamā vārda ēka, ka lasītājs to gluži loģiski var pievienot F. Frēbeļa izteikuma citējumam.

Jau izsenis ir novērots, ka valodā laiku pa laikam kāds vārds aktivizējas tiktāl, ka pārāk biežā lietojuma dēļ kļūst par šablonu. Pašlaik zinātnes valodā par tādu kļuvis vārds *ietvars* daudzskaitļa lokatīva formā kopā ar deklinējamu vārdu. Kāda raksta 6 rindkopās (20 rindās) vārdu savienojumi *iepazīšanās fāzes ietvaros, konsultācijas ietvaros, tās ietvaros* lietoti 6 reizes. Sastopami pat tādi teikumi, kuros parādās *ietvari ietvaros!*

Šī jautājuma risinājums varētu būt tāds, ka, tāpat kā citur Eiropā, arī Latvijas augstskolas pakāpeniski veido savas kvalifikāciju ietvarstruktūras, kuru ietvaros notiek arī pāreja uz kvalifikāciju aprakstu. (Izcēlumi mani – B. P.)

Ar šo vārdu, ignorējot nozīmes niansi 'apjoms, robeža' (darbības sfērai, zināšanu nozarei) (2, 416. lpp.), tiek veidoti visdažādākie vārdu savienojumi: *valodas politikas ietvaros, iekšpolitikas koncepcijas ietvaros, obligātās izglītības ietvaros, pētījuma tēmas ietvaros, humanitāro zināšanu ietvaros, skolu reformas realizācijas ietvaros, ilgtspējīgas attīstības ietvaros, studiju kursu ietvaros* u. c. Nekas vairs netiek apspriests konferencēs, rakstīts grāmatās, mācīts stundās, bet viss notiek konferenču, grāmatu, stundu ietvaros!

Otrs tikpat uzmācīgs vārdu savienojums ir *tai skaitā*. Cita citai tiek pieskaitītas gan saskaitāmas, gan nesaskaitāmas lietas, piemēram:

Tiek akcentēta daudzu starptautisku organizāciju darbība kultūras jomā dažādu koncepciju, projektu, kongresu, konferenču, deklarāciju, konvenciju veidā, tai skaitā ANO ziņojums par cilvēces attīstību.

Ir taču skaidrs, ka ANO ziņojums nav ne darbība, ne deklarācija, ne konvencija utt., tātad nevar ietilpt to skaitā.

Cits piemērs: *Pašlaik ir apzināta nepieciešamība pēc pārdomātām integrācijas aktivitātēm jau patvēruma procedūras laikā, tai skaitā – pēc speciālas valsts valodas apguves metodikas.*

Te nu būtu jājautā – vai metodika ir aktivitāte, ja tiek ietilpināta to skaitā? Līdzīgi piemēri atrodamai vai ik rakstā.

No zinātniskās valodas vēl joprojām nav izskausti vārdu savienojumi ar divdabi *dotais – dotajā brīdī, dotajā laikā, dotajā rakstā un pētījumā*. Tāpat dzīvotspējīgs joprojām ir vārdu savienojums *runa iet, piemēram*,

Runa iet par bērniem no 1 līdz 1,5 gadu vecumam.

Svešvārdu lietojums latviešu valodā ir īpaša tēma, kas tiek apspriesta ne tikai valodnieku vidē. Arī «vidējais lasītājs» sūta SOS signālus, netikdams skaidrībā par valsts un reģionālajā presē publicētu rakstu saturu (1, 28.–31. lpp.). Jā, protams, zinātniskajā stilā ir pieļaujams tas, kas nebūtu vēlams ikdienas avizē vai žurnālā, proti, svešvārdi un termini ir būtiska zinātniskā stila pazīme. Un tomēr arī šeit ir savas robežas.

Pirmkārt, kādas lietas, parādības vai norises apzīmēšanai jāizvēlas pareizais svešvārds. Nereti gadās, ka tiek sajaukti termini, kas morfoloģiski un fonētiski ir stipri līdzīgi, bet nozīmes ziņā pilnīgi atšķirīgi. Bieži tiek sajaukts vārds *komponente* – ‘atsevišķa sastāvdaļa fizikālam vai matemātiskam lielumam’ – ar vārdu *komponents* – ‘priekšmeta, parādības procesa sastāvdaļa’ – (3, 321. lpp.), piemēram, *Izglītības politikas veidošanas IKT komponente; vārdu adoptēts, adopcija vietā tiek rakstīts adaptēts, adaptācija un otrādi, piemēram:*

U. Goldfarbs no Ņujorkas arī veica pētījumus ar bērniem, kas adaptēti no bērnu namiem.

Runa ir par bērnu adopciju uz ārvalstīm.

Otrkārt, līdzās latviskas cilmes vārdam nevajadzīgi tiek lietots tādas pašas nozīmes svešvārds, piemēram:

.. kompensē zemas izmaksas ekspluatācijas-lietošanas posmā;

.. bērnu dārza ēkas atjaunošanai un renovācijai trūkst līdzekļu;

No skolas vadītāja-menedžera bieži tiek prasīts neiespējamais.

Treškārt, būtu jāvairās izteikt domu gandrīz vai tikai ar svešvārdiem, kā tas darīts turpmākajos piemēros:

Jāinformē par sociāli profilaktisko pieeju, kura saistās ar deviāciju veicinošo faktoru neitralizēšanu.

Aprobējot Informācijas sistēmu menedžmenta augstskolā kritiski konstruktīvo izglītības programmu modeli profesionālā bakalaura kompetenču iegūšanai ...

Nobrieduša cilvēka pazīmes ir aktīva pozīcija, individualizācijas process, abstrahēšanās spējas, spējas būt autonomam, noturīga attieksme pret frustrāciju.

Aktivitātes fenomena pētīšana atklājas dažādās darbības struktūras interpretācijās.

Svešvalodu ietekme uz latviski rakstītajiem zinātniskajiem tekstiem nereti izpaužas ne tikai svešvārdu lietojumā, bet arī neprasmīgā citvalodu tekstu tulkojumā. Autori acīmredzami pārvērtē savas spējas, paši uzņemdamies citātu tulkojumus vai arī pārstāstīdami kādu svešvalodā lasītu tekstu. Piemērs:

Ja mēs olimpismu reducējam tikai uz cilvēka fiziskiem sasniegumiem, iegūtām vietām un rekordiem, tad mums nekas nav jāsaprot no olimpisma filozofijas. Caur olimpisma zināšanām individuālam ir iespējams attīstīt pozitīvu nostāju, vērtības un uzvedības modeli. [...] Pamats šim uzvedības modelim var nākt tikai no ķermeņa, prāta un rakstura attīstības kopā līdzsvarā un harmonijā, kā rezultātā cilvēks attīsta savas fiziskās spējas, garīgo pasauli un vēlmi cīnīties un uzvarēt, kas var būt par pamatu visiem pasākumiem un uzdevumiem visas dzīves laikā. [...] Šī cīņa par pilnveidošanos jebkurā līmenī ir olimpiskās devīzes «Ātrāk, augstāk, spēcīgāk!» būtība, nevis cīņšanās par rekordiem.

Pat tādā gadījumā, ja šo teksta fragmentu nebūtu iespējams salīdzināt ar oriģinālvalodā rakstīto, redzams, ka tulkojums ir sliktas kvalitātes burtisks vārdu pārcēlums ar sagrozītu jēgu.

Kā redzams no piemēriem, kļūdainie teksti galvenokārt konstatēti pedagogijas nozares zinātnisko rakstu manuskriptos, taču diemžēl šāda tipa un vēl citas tekstveides kļūdas pieļauj arī vēsturnieki, sociologi, politologi, vides speciālisti un, kā tas izsecināms no Ilzes Lokmanes pētījuma (4, 93.-104. lpp.), arī Latvijas lielāko dienas un reģionālo laikrakstu žurnālisti.

Redaktore I. Rozenvalde vai ikvienā publiskās uzstāšanās reizē runā par to, ka zinātniekiem būtu nepieciešami kursi un semināri, kuros viņi varētu mācīties akadēmiskās rakstīšanas noteikumus, principus un citas gudrības. Ierosinājums neapšaubāmi ir vietā, bet, kamēr šādu kursu un semināru nav, atliek vienīgi pašiem rakstītājiem būt prasīgākiem pret sevi un savu valodu.

1. Glazkova, L. Novada laikraksta valoda (laikraksts «Malienas Ziņas»). *Konferences «Zinātnes valoda» materiāli*. Rīga : Rasa ABC, 2003, 28. –31. lpp.
2. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Andreja Upīša Valodas un literatūras institūts. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 3. sēj. Rīga : Zinātne, 1975.
3. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Andreja Upīša Valodas un literatūras institūts. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 4. sēj. Rīga : Zinātne, 1980.
4. Lokmane, I. Sintaktisko struktūru veidojuma kļūdas publicistikā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. 2. [laid.] Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2006, 93. –104. lpp.
5. Nītiņa, D. Daži profesionālās valodas pragmatikas aspekti. *Vārds un tā pētišanas aspekti*: rakstu krājums. 7. [laid.] Liepāja : LiePa, 2003, 371.–376. lpp.

Stils un attieksme

«Runāt nozīmē izvēlēties», atzinis vācu valodnieks Fricis Dornzeifs (1, 54. lpp.). Runas frāze vai teksts vienmēr ir izvēles rezultāts, turklāt tas attiecas ne tikai uz saturu, bet arī uz formu, izteiksmes veidu, tātad uz stilu.

Jebkuram tekstam ir arī kaut kādas stilistiskas pazīmes. Pat ja tajā ir tikai vārdi un sintaktiski veidojumi, kam, šķiet, nav nekādu stilistisku nozīmes papildkomponentu, tekstam tomēr piemīt stilistiska kvalitāte. Neitralitāte, objektivitāte arī ir pazīmes, kas var raksturot stilu.

Stila veidošanu ietekmē ļoti daudzi faktori – laikmets, vēsturiskie, politiskie un sociālie apstākļi, tēma, žanrs, stāstījuma vai paziņojuma mērķis un funkcija, autora individualitāte, viņa attieksme pret īstenības faktiem, kā arī pret adresātu – klausītāju vai lasītāju.

Dažādi stilistiski elementi liekas saistāmi galvenokārt vai vienīgi ar formu un ir uzskatāmi tikai par izteiksmes veidotājiem, taču neredzi tie modelē un ietekmē arī satura izpratni un interpretāciju.

Stils pamatā ir konteksta īpatnība, kontekstuāla parādība. Ir bezgala daudz iespēju piešķirt stilistisku nokrāsu, emocionāla vērtējuma niansi pat tad, ja vārdam vai formai pašiem par sevi ārpus konkrētā konteksta tādas nepiemīt. Viens un tas pats valodas elements atkarībā no attiecībām ar tekstu veidotājām vienībām var iegūt dažādas, gluži atšķirīgas blakusnianses.

Piemēram, izskaņas *-iņš, -iņa, -ītis, -īte*, ko izmanto deminutīvu jeb pamazināmo vārdu veidošanai, parasti piešķir šiem vārdiem arī emocionālo nokrāsu, kas pauž mīļumu, sirsnību. Šāds uzdevums minētajām izskaņām ir tādos vārdos kā *māmiņa, māsiņa, brālītis, saulīte, puķīte, bērniņš, puisītis* un neskaitāmos citos.

Taču tās pašas izskaņas var izmantot arī, lai paustu nicinājumu, izteiktu negatīvu vērtējumu. Tā tas ir gadījumos, kad kādas personas vai parādības pozitīva vērtējuma pamatā ir to nozīmīgums,

svarīgums, lielums. Vārdos *aktierītis, teātrītis, dzejnieciņš, romāniņš* var nebūt un visbiežāk arī nav nekā miļa. Vārdi, kas apzīmē kaut ko mazu, ja tie attiecināti uz minētajām personām vai parādībām, drīzāk pauž izsmieklu, ironiju, pat nicinājumu.

Arī dainās sastopami ne tikai deminutīvi, kas glāsta, aizstāv, bet arī tādi, kuru nozīme nepieļauj siltas jūtas pret nosaukto personu, lietu, parādību, kā, piemēram, *kundziņš, vagarītis, stārastiņš, nāvīte*. Tas, ka šādus pamazināmos vārdus dainās sastop ļoti bieži, noteikti skaidrojams arī ar panta formas stingrajiem nosacījumiem, taču gadījumos, kad šādi deminutīvi apzīmē ko nemīlamu, tajos izskan arī negatīvs vērtējums, spītīga nevēriba, arī zināma drosme, nepakļāvība.

Ir vārdi, kam noteikta stilistiskā nokrāsa jau piemīt pati par sevi kā nozīmes papildkomponents. Arī šādi stilistiski marķēti vārdi kontekstā var iegūt atšķirīgas, pat pilnīgi pretējas nianšes.

Ja, piemēram, vārdu *rumaks*, kas tiek uzskatīts par poētismu ar pozitīva vērtējuma nozīmi, attiecina uz vārgu zirdziņu, tas iegūst ironisku, zobgalīgu nokrāsu. Tāpat notiek arī ar vārdu *poēts*, ja to lieto, runājot par personu, kas acīmredzot nav pelnījusi tādu nosaukumu, vai jēdzienu *gaismas pils*, ja to izmanto, apzīmējot kādu nenozīmīgu, neveiksmīgu celtni vai iestādi.

Šķiet gan, ka valodā grūti atrast piemērus, kad vārds vai forma, kam parasti ir negatīva nokrāsa, kontekstā iegūtu pozitīvu nozīmi. Vismaz man tādi piemēri nav zināmi.

Tekstā var izpausties, pirmkārt, autora attieksme pret lasītāju, otrkārt, pret aprakstīto notikumu, faktiem, personām, un abos gadījumos svarīgs faktors ir stils.

It kā lai pārvarētu esošo vai šķietamo svešumu starp autoru un lasītāju vai klausītāju, piekļūtu tam tuvāk, autori dažkārt cenšas radīt sarunvalodai līdzīgu gaisotni, ieviest tai raksturīgās intonācijas. Autors it kā iemiesojas noteiktā tēlā, izmantojot sarunvalodas vai vienkāršrunas vārdus, žargonismus, imitē brīvu sarunu. Saruna, protams, neveidojas — lasītāji vai klausītāji nespēj atbildēt. Viņi gan var izvēlēties citu lasāmvielu, kas atbilst viņu interesēm un stila izjūtai.

Pieminētās vārdu grupas, kas stilistiskā vērtējuma skalā atrodas zemāk nekā neitrālās leksikas vienības, nereti kā nozīmes papildkomponentu satur arī spilgtākas vai mazāk spilgtas negatīva emocionālā raksturojuma nianšes. Šie vārdi var tikt izmantoti, lai stilistiski akcentētu, balstītu teksta jēdzienisko saturu. Taču tai pašā laikā

tie nereti tuvina tekstu feļetoniskam stilam, pretēji gaidītajam padarot izteiksmi nenopietnāku, tātad arī izteikumus mazāk nozīmīgus. Ja autori tieši to vēlas panākt (par ko gan šaubos), tad daudzos gadījumos tas viņiem ir izdevies. Daži piemēri:

Vietējiem čīnavniekiem nebūs daudz iespēju ņemt ķepā ..
(«Neatkarīgā»);

Saeima lielākos podus nogāza tieši ar drošības likuma labojumiem ..
(«Diena»);

.. mūs mulļkos un čakarēs arī turpmāk .. («Diena»);

.. viens no pārlicinsošākajiem pretendentiem uz «gada lūzera» titulu ..
(«Diena»).

Vārda stilistiskā nokrāsa nav kaut kas tāds, ko var neņemt vērā. Tāpat kā jēdzieniski neprecīza vārda lietošana, arī stilistiski neatbilstoša vārda lietošana var radīt pārpratumus, būt par nesaprašanās cēloni. Tas bieži notiek gadījumos, kad vārdu izvēlas, nevis lai paustu savu attieksmi, dotu savu novērtējumu par tekstā minēto cilvēku vai notikumu, bet kad mērķis ir demonstrēt šķietamu brīvību, pārkāpt kaut kādas robežas.

Ikdienišķu sarunvalodas vai vienkāršrunas vārdu, barbarismu un žargonismu lietošana parasti rada iespaidu, ka tiek runāts par kaut ko nesvarīgu, notiek kaut kādu faktu, kaut kādu vērtību piezēmēšana. Šķiet, autors augstu nevērtē cilvēkus, par kuriem raksta, vai vismaz cenšas radīt iespaidu par brīvām attiecībām ar viņiem. Sak, mēs jau arī tādi paši vien esam.

Dita Rietuma, rakstot par Karla Lāgerfelda izstādi, atzīmē, ka tā «*ieintrīgēja ar iespēju ielūrēt Lāgerfelda privātajā telpā*» («Diena», 2007, 18. V). Bet kinorežisoru Maiklu Mūru viņa sauc par «*sociālo tēmu urķētāju*», kas Kanādu, Franciju un Lielbritāniju «*mālē kā idilliskas laimes zemes*» («Diena», 2007, 22. V).

Arī Kārlis Vērdiņš labprāt rada iespaidu, ka tas, par ko viņš raksta, tāds nieks vien ir. «*Rakstu ļaužu šlakai būs interesanti uzzināt, ka rakstnieki visos laikos labprāt vicinājuši spalvas .. arī par mākslas teorijām,*» raksta K. Vērdiņš («Kultūras Diena», 2007, 7. VII). Un starp spalvas vicinātājiem viņš min gan «*nošņurkušus marksistus*», gan «*paš-taisnus tradicionālistus*», gan Jāni Jaunsudrabiņu, Jāni Akurateru, Frici Bārdi, Viktoru Eglīti, ko laikam taču ne pie vienas no minētajām grupām pieskaitīt nevar. Un, šķiet, arī pie spalvas vicinātājiem ne.

Laikraksta «Diena» rubrikā «Ābolu ķocis» lasāmi ļoti būtiski, profesionāli teātra pazinēju vērtējumi par jaunākajām izrādēm.

Bet kāpēc *ķocis*? Tas ir apvidvārds, ko lieto kurzemnieki, bet pārējā Latvijas daļā, kur vairāk pazīstami ir *grozs* vai *kurvis*, vārds *ķocis* vai nu vispār nav zināms, vai arī tas šķiet nenopietns. Šis nosaukums it kā nosakņo uz kaut ko vieglāku, seklāku. Var tikai minēt, vai vairāk būs lasītāju, kurus šķietamā viegluma vilinājums tiešām piesaistīs, vai gluži otrādi.

Sarunvalodā laiku pa laikam parādās vārdi, kuri, saglabājot arī tradicionālo nozīmi, tai pašā laikā dažādos kontekstos var iegūt ļoti atšķirīgas, gluži nemotivētas nozīmes. Vācu valodas stilistikā tādus vārdus sauc par sūkļa vārdiem (Schwammwörter) (4, 102. lpp.). Tie ir it kā vārdi bez robežām, kas var «uzsūkt» jebkuru nozīmi, taču rezultātā vairs nenozīmē neko noteiktu. Tie ir tikai stilistiski triepieni, kas teikumā izpilda kāda nepieciešama teikuma locekļa lomu.

Pēdējā laikā šādā funkcijā nereti sastopams darbības vārds *maukt*. «Latviešu literārās valodas vārdnīcā» vārdam *maukt* reģistrētas divas nozīmes: 1. Virzīt (ko) virsū tā, ka (tas) apņēm, aptver. 2. Vilkst nost (ko tādu, kas apņēm, aptver) (6, 117. lpp.).

K. Milenbaha un J. Endzelīna vārdnīcā vārdam *maukt* minēta nozīme 'steidzīgi attālināties' (vārds fiksēts Rūjienā) (7, 569. lpp.). «Sinonīmu vārdnīcā» (8) šis vārds sastopams rindās, kuru dominantes ir *aut, bāzt, ģērbt, rakt, vilkt*, kas nozīmē semantisku līdzību ar visiem šiem vārdiem.

J. Endzelīna un E. Hauzenbergas papildinātajā vārdnīcā vārdam *maukt* ir minēta arī nozīme 'sist' (2, 786. lpp.). Tāda nozīme šim vārdam piedēvēta arī «Latviešu valodas žargona vārdnīcā» (5, 91. lpp.), un mūsdienu valodā šajā nozīmē *maukt* (tāpat kā *kraut*) uzskatāms par žargonismu.

Tātad vārdam *maukt* ir raksturīga īpaša spēja pievilkt, uzsūkt dažādas nozīmes (tāpat kā, piemēram, darbības vārdam *laist*, kuru pēdējā laikā ar žargonvārda nozīmi sastop retāk). Starp šīm nozīmēm ne vienmēr ir kāda semantiska līdzība. Stilistiski vārds *maukt* ar nozīmi 'sist' pieder pie sarunvalodas vai pat pie vienkāršrunas leksikas, un, manuprāt, tam piemīt negatīva vērtējuma nokrāsa. Šķiet, tas ir piemērots, lai apzīmētu darbības vai to rezultātu, vai darītāju, kam raksturīgs kaut kas negatīvs, kāda nepilnība, defekts. Taču konteksti liek domāt, ka autori savos vērtējumos varbūt kļūdās vai, visticamāk, neņem vērā to, kādu vēstījumu saņem lasītājs vai klausītājs. Piemēri:

«Pīters Stils .. koncertā lielākoties **mauks** .. *vecos labos gabalus*,» raksta S. Vanzovičs («Neatkarīgā», 2007, 9. VI), un, neko nezinot par Pīteru Stilu, man šķiet, ka diez kas no tās dziedāšanas nav sagaidāms. Bet, kad K. Vērdiriņš raksta: «.. *čehu un poļu dzejnieki jau mauc bez pieturzīmēm* ..» (Kultūras Diena, 2007, 18. V), manuprāt, šai vārdā var izlasīt ne tikai to, ka viņi raksta sparīgi, bet arī bezatbildīgi, vienkāršoti, bez iejūtas u. tml.

Iespējams, autori domājuši par noteiktu lasītāju kontingentu – galvenokārt par pusaudžiem, kuru runā funkcionē šāds vārds vai kuri to vismaz pazīst un saprot. Tomēr, kā redzams, arī jauniešu valodas leksikā tādu nozīmju nav (3, 162. lpp.). Turklāt šaubos, vai viņi bieži lasa «Dienu» vai «Neatkarīgo».

Stilistikās nokrāsas pilnīga ignorēšana dažkārt jau kvalificējama kā nepieklājība. Rakstā par Latvijas karavīru atvadišanos no tuviniekiem pirms aizbraukšanas uz Irāku lasām: «.. *zāle ir pilna ar knēveļiem, sievām, mammām .., kas steidz samīļot savus puišus*» («Diena»).

Nepatīkami pārsteidz vārds *knēveļi* – sarunvalodas vārds, kam piemīt arī nicinājuma nokrāsa. Autore te pārkāpusi robežu. Minētais vārds vērtējams ne tikai no stila viedokļa, bet arī no cilvēku emocionālo attiecību viedokļa. Neticu, ka ir bērni vai pusaudži, kuriem patīk, ka viņus sauc par knēveļiem. Un tas ir īpaši aizvainojoši tādā sāpīgā brīdī, kad viņi pavada bīstamā gaitā savus tēvus vai vecākos brāļus.

Vēl kāds piemērs. Rakstā, kurā runāts par to, kā jāizturas pret bērniem, lasāms: «.. *lai sīči labāk saprastu, ko drikst un ko nedrikst* ..» («Diena»). Tāpat kā iepriekšējā piemērā *knēveļi*, arī *sīči* aizskar bērna pašapziņu – to nu vajadzētu zināt, uzņemoties rakstīt par bērnu audzināšanas tēmu.

Stilistiski nepiemērotu vārdu lietošana ne tikai rada šķēršļus precīzai komunikācijai, bet tai ir arī kāds ilglaicīgs efekts. Autori īstenībā piespiež (vai vismaz mēģina to darīt) ignorēt vārdos ietvertās stilistikā vērtējuma nianšes un lietot vārdus kā stilistiski neitrālas zīmes.

Varbūt var aizstāvēt šādu stilistisko robežu nojaukšanu, pamatojot to ar valodas demokratizācijas centieniem. Bet nenotiek jau tikai demokratizācija, notiek vienveidošana. Ja vienas reālijas dažādi nosaukumi nesaglabā stilistikās atšķirības, nabadzīgāks kļūst arī valodas vārdu krājums, jo daļa vārdu vienkārši vairs nav vajadzīgi.

1. Dornseiff, Fr. *Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen*. Berlin, 1943.
2. Endzelīns, J., Hauzenberga, E. *Papildinājumi un labojumi K. Milēnbaha Latviešu valoda vārdnīcai*. 2. sēj. Rīga, 1938.
3. Ernstson, V., Tidriķe, L. *Jauniešu valoda*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2006.
4. Krahl, S., Kurz, J. *Kleines Wörterbuch der Stilkunde*. Leipzig, 1979.
5. *Latviešu valodas žargona vārdnīca*. Apgāds «Aiva», 1996.
6. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas A. Upīša valodas un literatūras institūts. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 5. sēj. Rīga : Zinātne, 1984.
7. Milēnbahs, K. *Latviešu valodas vārdnīca*. 2. sēj. Labojis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. Rīga, 1925.-1927.
8. *Sinonīmu vārdnīca*. Rīga : Avots, 1998.

Juris Baldunčiks

Terminoloģiskie mutanti mūsdienu latviešu valodā

Valodā notiekošo procesu pielīdzināšana dzīvam organismam nav nekas jauns, taču šoreiz bioloģijas termins virsrakstā izmantots galvenokārt ekspresivitātei, lai, runājot par problēmu līdzībās, piesaistītu lielāku uzmanību nevēlamām parādībām latviešu literārās valodas attīstībā.

Mutācijas ir evolūcijas sastāvdaļa, arī valodu nosacīti var aplūkot kā organismu, kas noteiktos apstākļos ir pakļauts īpašu iekšējo un ārējo faktoru («mutagēnu») ietekmei, kurai raksturīga «iedzimtības faktoru» deformācija. Šajā rakstā galvenokārt aplūkota ārējo faktoru iedarbība, taču dažkārt tā ir papildināta ar latviešu valodas lietotāju pašiniciatīvu, kas veicina vēl dziļāku maldīšanos mutācijas likločos. Domājams, ka ārējā ietekme ir bijusi vienmēr, tikai dažādos vēstures periodos tās izpausmes ir bijušas vairāk vai mazāk atšķirīgas. Valodnieki vēl nav pietiekami detalizēti izpētījuši šo problēmu, iespējams, tādēļ, ka līdz pat šodienai nav objektīvi izvērtēta tulkošanas un tulkojumu loma latviešu valodas attīstībā.

Lasot dažādus tekstus, var konstatēt izmaiņas (novirzes) un jauninājumus gan leksikā, gan morfoloģijā un sintaksē. Daļa no tiem pirmajā acūmirkli šķiet neizprotami, pat pārsteidzoši. Šādos gadījumos jācenšas noskaidrot visus iespējamus jauno valodas vienību rašanās iemeslus, resp., «mutagēnus», to ietekmes galvenos sektorus un intensitāti. Lai to izdarītu, nepieciešama specifiska sagatavotība, piemēram, jāzina valodas attīstības īpatnības dažādos periodos, valodu kontaktu mehānisms, jābūt latviešiem tradicionālo kontaktvalodu filoloģiskai kompetencei.

Zinot Latvijas vēsturi, diezgan droši var pieņemt, ka galvenā ietekmju izraisītāja ir dominējošā kontaktvaloda. Ja aplūkojam latviešu valodas attīstību tikai pēdējos 50–60 gados, gandrīz visu žanru tekstos var konstatēt lielāku vai mazāku skaitu ārējās ietekmes izpausmju. Tās veido daudzkrāsainu spektru, kurā ir arī negatīvi

vērtējamas parādības, it īpaši burtiskums — «mutagēnu» kontekstā nosauksim to par «burtiskuma radiāciju». Šis «radiācijas» rezultāts ir burtisks pārcēlums, kas parasti asociējas ar tulku un tulkotāju nekvalitatīvu darbu. To jau 1953. gadā labi raksturojis Jānis Ozols: «Ja tulkotājam trūkst pieredzes un amata prasmes, ja viņa izteiksmes līdzekļi neizkopti, ja viņam nav dzirdīgas ausis pret tulkojamai valodai svešiem teicieniem un teikuma uzbūvi, ja viņš neprot allaž būt modrs pret pārmērīgu oriģināldarba ietekmi, ja viņa pietāte pret oriģināldarbu īstenībā ir verdziskums, tad tulkotājs ieslīd burtiskumā» (7). Šī parādība var būtiski ietekmēt profesionāla tulkotāja darba rezultātu, un vēl jo vairāk «burtiskuma radiācija» var skart lielu daļu sabiedriski aktīvo iedzīvotāju, it īpaši divvalodības, svešvalodu masveida apguves vai plašsaziņas līdzekļu globālas izplatības apstākļos. Vispirms tā iedarbojas uz samērā nelielu valodas lietotāju skaitu, uz tiem, kas ir vistuvāk radiācijas avotam — dominējošās kontaktvalodas runātājiem un tekstiem. Ja šī priekšpulka pārstāvji nespēj citā valodā gūto informāciju apstrādāt, stingri nodalot svešvalodu no dzimtās valodas, t. i., nepakļaujoties interferencei, un, tēlaini sakot, nespēj savā filtrā atšķirt organiski iederīgo no svešā un piesārņojošā, uzbāzīgās svešās leksēmas (kurām jau ir ekvivalenti latviešu valodā), pazīstamu un starptautiski izplatītu vārdu neparastās nozīmes (kuras latviešu valodā izsaka ar citiem vārdiem), netipiski vārdnāšanas modeļi un teikumu konstrukcijas sāk pārņemt savā varā ne tikai viņus, bet arī pārējos valodas lietotājus. Visumā šāda notikumu attīstība ir dabiska, jo tā saucamie ierindas valodas lietotāji vieni paši nevar tikt galā ar minētajām valodu kontaktu problēmām. Šādā situācijā var ieskanēties protesta vai padoma balsis, jo tautā ir arī cilvēki ar labāku valodas izjūtu, ar svešvalodu zināšanām, kuras tomēr nenomāc dzimtās valodas tradicionālos pamatus, kā arī cilvēki, kuri principā ir pret citu valodu elementu pārņemšanu.

Varam izšķirt četras valodas lietotāju grupas:

- 1) svešo ietekmju aktīvi ierosinātāji vai atbalstītāji (viņi to dara apzināti vai daļēji neapzināti, dažādos vēstures posmos viņu motivācija nedaudz atšķiras);
- 2) liels skaits vienalīdzīgo ar samērā vājām dzimtās valodas zināšanām, kuri visumā seko pirmajai grupai, tomēr var mainīt savu lingvistisko uzvedību (runa ir tikai par atsevišķiem problemātiskiem jautājumiem), ja uztver un pieņem trešās vai ceturtās grupas viedokli;

3) valodas līdzsvarotas attīstības aizstāvji, kuri mudina izmantot latviešu valodas iekšējos resursus, tomēr pieļauj arī citu valodu ietekmi, ja tai ir objektīvs pamats;

4) stingri svešu valodas elementu pretinieki jeb pūristi.

Nav šaubu, ka šo grupu pārstāvjiem ir dažāda izpratne (vai izpratnes trūkums) par valodas attīstību. Savas pārliecības pamatošanai viņi izmanto gan objektīvus kritērijus, valodas faktus, vairāk vai mazāk loģiskus secinājumus un atsauces uz autoritātēm, piemēram, uz Jāni Endzelīnu, gan uz citām valodu kopienām attiecināmas patiesības, kas neatbilst latviešu valodas situācijai, gan arī manipulēšanu ar trūcīgu valodas materiālu, klaju demagoģiju (piemēram, jebkura izmaiņa ir attīstība), nenopietnus vai pat komiskus argumentus, dažādus subjektīvus spriedumus (*man šķiet, es domāju* u. tml.), ko nebalsta autentiski valodas fakti.

Sava un svešā sintēzes, līdzāspastāvēšanas vai konflikta problēma latviešu valodā vērojama jau kopš visvecāko 16. gadsimta rakstu pieminekļu un Georga Manceļa 1638. gada vārdnīcas «Lettus» laikiem, tomēr izteiktāks raksturs tai ir, sākot ar jaunlatviešu periodu. Literārās valodas izkopšanas posmā (sākot ar 19. gadsimta beigām) latviskas cilmes valodas vienību prioritāte kļuva par svarīgu normēšanas, resp., standartizācijas, sastāvdaļu, tomēr saglabājās arī daudzi aizgūti elementi (gan identismi, gan kalki), kuri bija organiski saauguši ar latvisko apkaimi vai kurus bija grūti aizstāt. 20. gadsimta 20.–30. gados visumā vērojams līdzsvars starp ārējo ietekmi un mantoto valodas resursu izmantošanu. Padomju režīmā par šo jautājumu drikstēja runāt tikai pusvārdos, ja tika vērtēta krievu valodas ietekme, jo saskaņā ar valdošo ideoloģiju «lielā brāļa» valoda visas pārējās valodas ietekmēja tikai pozitīvi. Tāpēc 40.–50. gados «mutagēniem» nevarēja izrādīt pienācīgu pretestību, un kaut cik efektīva cīņa gan ar uzkrāto, gan aktuālo ietekmi sākās tikai pēc pirmā «Latviešu valodas kultūras jautājumu» laidiena iznākšanas 1965. gadā. Toties pēc neatkarības atgūšanas latvieši isā laika sprīdī ir paspējuši gūt tik iespaidīgu angļu valodas «starojuma» dozu, ka dažos valodas sektoros jau vērojama tāda kā paralēlu valodu funkcionēšana. Mutvārdu formā veidojas «jaunvaloda» (*newspeak*), kas, apvienojoties ar dažiem profesionāliem žargoniem, var (ja netiks veikti mērķtiecīgi izglītošanas pasākumi) pārvērsties pat īpatnēju pidžinveida valodu. Tā ir ļoti komplicēta, mediķu valodā runājot, ielaista problēma, kas ir jārisina, lai mūsu valoda saglabātu literārās, resp., standartizētās, valodas segmentu.

Tāpēc valodniekiem ar lielu nopietnību ir jānovēro valodas lietojums un kritiski jāizvērtē izplatītākie «mutāciju» paveidi, pirmām kārtām jau minētās burtiskuma radiācijas sekas, par kurām plašāka sabiedrība un valodu krustpunktos strādājošie šodien runā pārāk maz.

Burtiskuma izpausmes ir dažādas, šeit galvenokārt aplūkosim leksiski semantiskās ietekmes: klasiskos tulkotāja viltusdraugus un pamatekvivalenta hipertrofiju.

Viens no izteiksmīgākajiem pēdējā gadu desmita piemēriem, kurā abas minētās izpausmes ir cieši savijušās, ir vēl pavisam nesen tik bieži lietotā vārdkopa *zinātne un tehnika*, ko angļu valodas apzīlbināti cilvēki ir aizstājuši ar *zinātne un tehnoloģija(s)*, nemaz neiedziļinoties to semantiskajās atbilstmēs. Lai arī par šo vārdu savienojumiem jau rakstīts (2), nepieciešams tālāks problēmas iztirzājums, lai tulkotājiem, terminologiem un citiem interesentiem būtu vispusīgāka informācija un izveidotos apstākļi terminoloģiskā mutanta neutralizēšanai.

20. gadsimtā vārdi *zinātne un tehnika* kļuva par apzīmējumu mūsdienu pasaulei tik svarīgajam abu sfēru kopumam, kas palīdz izmantot dabas resursus, radīt jaunas mašīnas, ierīces un materiālus, uzlabot cilvēku dzīvi un paplašināt radošās iespējas. Taču šī stabilā un visiem zināmā vārdkopa sāka izzust no latviešu valodas 90. gados, savukārt arvien biežāk parādījās savienojums *zinātne un tehnoloģija(s)*. Izskaidrojums ir vienkāršs – angļu valodā tiek lietota vārdkopa *science and technology*, taču semantiski tā nav pilnīgi atbilstošs ekvivalents kopjēdzienam ‘zinātne un tehnika’. Gan vārdkopa *science and technology*, gan arī tās atsevišķie komponenti atšķiras no latviešu valodas vārdiem pēc nozīmes un lietojuma.

Pirmkārt, latviešu valodā vārds *zinātne* attiecināms uz visām zinātņu nozarēm, arī vārds *zinātnieks* var apzīmēt gan fiziķi, gan valodnieku vai vēsturnieku. Angļu valodas praksē ar vārdu *science* pamatā apzīmē dabaszinātnes (plašā izpratnē) un it īpaši fiziku. Šo pamatnozīmi labi ilustrē atvasinājums *scientist* (zinātnieks), ko vienu pašu attiecina tikai uz dabaszinātnēm. Angļu valodas vārdu *science* ar nozīmi ‘nozāres zinātniskā puse’ izmanto arī citās jomās (piemēram, *computer science*, *political science*), izņemot humanitāro zinātņu sfēru.

Otrkārt, līdz 20. gadsimta beigām latviešu vārda *tehnoloģija* un angļu vārda *technology* semantika būtiski atšķīrās. Latviešu valodā vārdu *tehnoloģija* lietoja ar cieši saistītu nozīmju kopumu ‘zinātne par izejvielu, materiālu, pusfabrikātu vai izstrādājumu īpašību

pārmaiņām ražošanas procesā, kā arī 'metožu un procesu kopums [kā] apstrādei vai pārveidošanai' vai 'šāds apstrādes vai pārveidošanas process'. Šim nozīmju kopumam bija pieskaņots arī vārds *technologists* 'speciālists, kas pārzina kādas ražošanas nozares tehnoloģiju'.

Angļu valodas vārda *technology* semantika veidojusies aptuveni trīs gadsimtu garumā un pakāpeniski akumulējusi visdažādākās nozīmes, kuru kopums atšķiras no attiecīgā latviešu vārda. Bez kompleksās nozīmes 'tehnoloģija' tam ir vairākas citas: 'tehnika', 'tehniskās [lietišķās] zinātnes', 'aparātūra', 'līdzekļi', 'metode(s)', 'pārņemiens (-i)'.

20. gadsimta 90. gados informātikā plašāku izplatību guva vārdkopa *informācijas tehnoloģija* (angļu *information technology*), kur vārds *technology*, atbilstoši angļu valodas praksei, lietots kā tehnikas, aprīkojuma, tehnoloģijas un metožu apkopojums, sal. *information technology* – any equipment or technique, used by people to handle information (6, 260. lpp.). Lai gan dažas latviešu vārdnīcas terminu *informācijas tehnoloģija* skaidro tikai kā «informācijas vākšanas, pārveidošanas, uzglabāšanas un pārraides metožu kopumu» (1, 244. lpp.), un šāds skaidrojums ir tuvāks tradicionālajai vārda *tehnoloģija* izpratnei latviešu valodā, tomēr šī vārdkopa (*information technology* resp. *informācijas tehnoloģija*) kļuva par savdabīgu paraugu, netieši dodot impulsu jaunai vārda *tehnoloģija* interpretācijai un lietošanai visdažādākajos kontekstos, kur agrāk to nelietoja. Šādu valodas praksi pastiprina arī Latvijas vārdnīcu sastādītāju metode – diezgan burtiski pārņemt citās valodās izdoto vārdnīcu un enciklopēdiju definīcijas. Piemēram, 1996. gadā izdotajā «Svešvārdu vārdnīcā» (8, 741. lpp.) vērojam dažu vārdu nozīmju skaidrojumu aizgūšanu no angļu valodā izdotiem avotiem, nemaz neņemot vērā, ka dažādās valodās starptautiski atpazīstamiem vārdiem var būt dažādas nozīmes vai nozīmju nianšes: nepietiekami pieredzējis antropoloģijas speciālists vārdam *tehnoloģija* ir devis šādu pamatskaidrojumu: «visu to līdzekļu (prasmju, zināšanu, darbarīku un resursu izmantojuma) sakārtots kopums, ar kuriem cilvēku kopa ražošanas procesā iedarbojas uz savu vidi..». Tas ir būtisks nozīmes paplašinājums, jo iznāk, ka arī vārda *tehnika* semantikas lielākā daļa jāpārceļ uz vārdu *tehnoloģija*. Diemžēl šo terminoloģiski nesaskaņoto formulējumu pārņēma arī dažas citas vārdnīcas. 2001. gadā tika publicēta «Zinātnes un tehnoloģijas vārdnīca», kur jau burtiski pārņemts līdzīgu angļu vārdnīcu nosaukums *dictionary of science and technology*, kas ir pretrunā ar šo abu vārdu tradicionālo lietojumu latviešu valodā, taču interesanti, ka

vārda *tehnoloģija* definīcija vārdnīcā nav sagrozīta pēc angļu valodas parauga, tāpat rodas pretruna starp šķirkli un vārdnīcas nosaukumā lietoto vārdu.

Tomēr daudz smagāku triecienu tradīcijai deva Izglītības un zinātnes ministrijas ierēdņi, kuri bez jebkādam pārdomām pieņēma angļu valodā lietoto terminoloģiju un formulējumus, it īpaši tik svarīgā dokumentā kā «Augstākās izglītības, zinātnes un tehnoloģiju attīstības vadlīnijas 2002.–2010. gadam» (2, 29. lpp.). Šobrīd izveidojusies traģikomiska situācija — cilvēki norāda uz dažādiem aparātiem, tehniku, aprīkojumu, programmatūru, sistēmām, standartiem, metodēm (metodiku) un citām lietām, bet nosauc tās ar vārdu *tehnoloģija(s)*. Lūk, daži interneta piemēri:

Tehnoloģijas padarījušas tavu dzīvi vienkāršāku (Reklāma par «Philips» skuvekļu jauno modeli).

Jaunās meklēšanas tehnoloģijas pazīst latviešu vārdu locījumus ..

Aicinām Jūs piedalīties līdz šim lielākajā LINUX tehnoloģijām veltītajā pasākumā ..

Toyota ir pasaulē izcilākais automašīnu tehnoloģiju pētnieks un izstrādātājs.

Drošības tehnoloģija. SSL tehnoloģija šifrē datus .. Lai izmantotu standartu SSL ..

Jaunas mācību grāmatas un mācību līdzekļi un tehnoloģijas valodu mācībās.

Šis ekskluzīvais treniņseminārs jūs iepazīstinās ar pašām efektīvākajām sarunu biedra ietekmēšanas tehnoloģijām.

Gandrīz ikvienā vēstures periodā un sabiedriski politiskajā iekārtā izveidojas zināms «lingvistiskais šamanisms» — satura ziņā izplūduši vārdi un vārdkopas, kas līdzīgi buramvārdiem tiek izmantoti oficiālajā komunikācijā. Pietiek atcerēties padomju perioda visu progresīvo ciloēci, brālīgās tautas vai proletārisko internacionālismu. Arī Eiropas Savienības oficiālajā leksikā ir ne mazums šādu «rotājumu», piemēram, *izaicinājumi, stratēģijas, iniciatīvas*. Latvieši ļoti ātri ir pielāgojušies bezjēdzīgu modes vārdu savārstišanai, ko labi ilustrē Laimas Linužas «Vārdu krājuma paplašinātājs priekšniekiem», kurš publicēts portālā *apollo.lv* un ierosinājis dzīvu diskusiju (10).

Par vienu no 21. gadsimta «lingvistiskā šamanisma» buramvārdiem ir kļuvusi arī vārdkopa *modernās tehnoloģijas*. Uz jautājumu, kāpēc augstskolas docētāja vēstulē ministrijai tulkošanas

programmatūru nosaukusi par modernām tehnoloģijām, viņa atbild, ka ministrijas ierēdņi to adekvātāk uztvers. Sirma kultūras darbiniece no Mazsalacas televīzijas sižetā skaidro, ka fonda piešķirtos līdzekļus izmantojusi jaunu mēbeļu un moderno tehnoloģiju iegādei (bet ekrānā redzams jauns dators). Rīgas Domes amatpersona televīzijas raidījumā stāsta, ka «.. *Domes jaunā ēka jāpiepilda ar modernām tehnoloģijām*». «Panorāma» informē, ka «.. *klases aprīkos ar jaunām tehnoloģijām*» (bet domāti datori). LNT informēja, ka Nacionālā teātra skatuvei būšot *jaunas tehnoloģijas*.

Tomēr ne visi pakļaujas šim savdabīgam «šamanismam». Juris Kaža raidījumā «Futūršoks» sarunājās ar kādu apdāvinātu skaņu inženieri no Viļāniem un uzdeva vairākus jautājumus, kuros bija ietvertas jau minētās *modernās tehnoloģijas*. Taču speciālista atbildēs buramvārda nebija, viņš ļoti korekti lietoja apzīmējumu *mūsdienu tehnika*. Līdzīgu korektumu demonstrē arī Latvijas Lauksaimniecības universitāte, sal.:

Specializācijas virzieni: koksnes zinātne, kokapstrādes tehnika un tehnoloģija..

.. izveidot MPS «Vecauce» par 21. gadsimta zinātnes, tehnikas un tehnoloģiju līmenim un tā attīstības prasībām atbilstošu LLU sastāvdaļu.

Situācijas pilnīgākam raksturojumam jāpiebilst, ka latviešu valodā aktīvi lieto vairākus desmitus vārdkopu ar vārdu *tehnika*, piemēram, *biroja tehnika, celtniecības tehnika, dārza tehnika, drošības tehnika, lauksaimniecības tehnika*. Latvijā ir daudz tirdzniecības uzņēmumu, kuru izkārtnes atspoguļo šo lietojumu, piemēram, veikalā «Datortehnika» var nopirkt datortehniku un programmatūru, nevis «modernās tehnoloģijas».

Vai ir jāsamierinās ar Izglītības un zinātnes ministrijas un citu valsts institūciju ierēdņu, žurnālistu un reklāmas speciālistu buriskuma radiācijas ietekmē radītajām aplamībām? Atbilde ir «nē», ja vēlamies skaidrus terminus un sistēmiskuma caurstrāvotu, stabilu terminoloģiju. Atradīšies cilvēki, kuri teiks, ka ir par vēlu labot šīs kļūdas. Par pretargumentu var izmantot stāstu par terminiem *rēķins* un *konts*. Kā zināms, krievu valodā ar vienu vārdu *cuem* apzīmē divus dažādus finanšu jēdzienus: 'rēķins' un 'konts'. Šāds lietojums stipri ietekmēja arī latviešu valodas runātājus. Vairākus gadu desmitus notika izmisīga cīņa starp apzinīgākajiem grāmatvedības speciālistiem, kuriem palīdzēja terminologi, un visu pārējo vienaldzīgo tautas masu (5). Gandrīz visās iestādēs un uzņēmumos (arī krājkasēs un bankās) bija iespēstas neskaitāmas veidlapas, kur pareizā *konta*

vietā dižojās «rēķins». Šo maldīšanos sekmēja arī daļa mācību grāmatu un daudzas vārdnīcas (sk., piemēram, šķirkli *rēķins* «Latviešu literārās valodas vārdnīcā» (4, 607. lpp.), «Latviešu valodas vārdnīcā» (3, 673. lpp.), arī angļu-latviešu un vācu-latviešu vārdnīcās šķirkļu *account* un *Konto* tulkojumi bija neprecīzi). Jau šķita, ka *kontam* nav nekādu izredžu, tomēr notika neliels brīnums. Pēc neatkarības atgūšanas par dominējošo kontaktvalodu kļuva angļu valoda, kurā (ak, laime!) *rēķinam* un *kontam* bija atšķirīgi apzīmējumi. Pamazām pareizais lietojums sāka dominēt, lai gan arī jaunākajos rakstu avotos un pat vārdnīcās dažkārt vēl var atrast veco aplamību. Mutvārdu runā situācija ir nedaudz bēdīgāka, pat šodien *rēķina* un *konta* šķirums daudziem cilvēkiem ir atklājums. Tas sakāms arī par sporta komentētājiem — gūtie vārti jāieraksta spēlētāja *kontā*, nevis *rēķinā*.

Tikko minētais piemērs ar *kontu* un *rēķinu* ļauj diezgan droši apgalvot, ka arī pēdējos desmit gados ieviestajām kļūdām nav noilguma imunitātes, tās ir jālabo. ES dokumentos pieļautās kļūdas izlabot būtībā nav iespējams, taču jācenšas tās nevairst nākotnē. Jaķeras pie metodiska izglītības un leksikogrāfiska darba un jāsakārto šis terminoloģijas mikrosektors.

Nevar neminēt vēl kādu daļēju tulkotāja viltusdraugu, kura lietojums pēdējā laikā ieguvis jaunus «vaibstus». Runa ir par vārdu *nominācija*. Jau 20. gadsimta sākumā tas sporādiski parādījās ziņās no ASV par partiju kandidātu izvirzīšanu prezidenta amatam. Tika lietots arī darbības vārds *nominēt*. Citos kontekstos to nav izdevies fiksēt. Tālaika svešvārdu vārdnīcām īsti ticēt nevar, jo tās pamatā ir kompilācijas. Pēc Otrā pasaules kara *nomināciju* lieto valodniecības terminoloģijā (6), jau tuvāk 20. gadsimta beigām tas guva popularitāti ne vien ar ASV prezidenta kandidātu nosaukšanu, bet arī ar pretendentu izvirzīšanu Oskara balvai. Lai arī šajos kontekstos bez vārdiem *nominēt* un *nominācija* varētu iztikt, pret tiem nevarētu īpaši iebilst, ja netiktu aizmirsti to sinonīmi *izvirzīt*, *izvirzīšana*, *nosaukt*, *nosaukšana* arī *iecelt*, *iecelšana*. Taču pēdējos 10–15 gados vārds *nominācija* ir pārceļojis uz Latvijas vidi, to lieto ne tikai augstāko amatpersonu vēlēšanu vai Oskara ceremonijai līdzīgu pasākumu kontekstā, bet daudz plašākā diapazonā. Izrādās, ka tas ļoti patīk arī vismazākā pagasta vadītāja amata kandidātiem un citiem līdzīgiem pretendentiem. Un kur tad vēl dažādie konkursi. Tomēr jau Oskara balvas sakarā šo vārdu sāka lietot tādā nozīmē, ko pareizāk būtu apzīmēt ar vārdu *kategorija*, piemēram, *kategorijā* «Labākā filma» Oskara balvai

tika izvirzītas šādas filmas..). Daži cilvēki tā arī darija, taču daudzi vēl vairāk pievērsās *nominācijai*, piemēram,

Viskoplāk pārstāvētā nominācija «Labākais sportists».

Nominēto vidū: sporta vingrotāja Agneta Ērgle no Rīgas Vingrošanas skolas, cīkstonis Sergejs Djomins ..

Bez jau ierastā lietojuma arvien biežāk ir parādījušies arī šādi:

Nomināciju «Labākais sporta skolotājs» saņēma Jānis Rītiņš, Ilģuciema vidusskolas skolotājs ..

Tika piešķirtas arī īpašas *nominācijas*: «Ziedošākā daudzdzīvokļu māja»– Ozolu ielā 18.

Lattelecom Technology iegūst prestižu *nomināciju*.

.. Rīgas Biznesa Skola jau ceturto gadu pēc kārtas piešķir *nomināciju* «Employer of the Year». *Nominācijas* mērķis ir izcelt darba devējus, kas visvairāk nodarbina Rīgas Biznesa Skolas absolventus.

Žurnāls «Mūsmājas» lietuviešu firmai SIA Optimata piešķir *nomināciju* «Galds ģimenei».

Šie interneta piemēri liecina, ka latviešu valodā aizguvums *nominācija* pārvēršas par īstu mutantu, tādēļ ir nepieciešams norādīt uz tā lietojuma aplamajiem līkločiem un atgādināt, ka latviešu valoda bez tā var iztikt.

Viena no «burtiskuma radiācijas» izpausmēm ir arī pamatekvivalenta hipertrofija. Atšķirībā no tulkotāja viltusdraugiem, kur problēmu rada identisku vārdu semantikas atšķirības, pamatekvivalents kā vienas valodas vārda pamatnozīmes izteicējs otrā valodā tiek hipertrofēts ar papildnozīmēm, kuras mērķvalodā izsaka citi vārdi.

Aplūkosim vienu no populārākajiem pēdējo gadu hipertrofētajiem pamatekvivalentiem — angļu valodas vārda *develop* pamatekvivalentu *attīstīt* (arī *development* — *attīstība* un *developer* — *attīstītājs*). Valodu kontaktu procesa pamatā ir informācijas plūsma. Mūsdienās informācijas apguvei un veidošanai ir zināma specifika — visdažādāko angļu tekstu izmantošana, tos lasot vai dažādi apstrādājot. Diezgan bieži to veic nevis pieredzējuši tulkotāji vai speciālisti, bet gan cilvēki ar visai trūcīgām zināšanām tulkošanā un valodas jautājumos vispār, kuri pieļauj elementāras kļūdas. Izmantojot vārdnīcas, šādi «darbinieki» parasti izvēlas pirmo ekvivalentu, nemaz neanalizējot vārda nozīmju struktūru un nepievēršot uzmanību speciālajām norādēm, jo pamatekvivalents viņiem ir pazīstamākais. Piemēram, ļoti izplatīta kļūda ir angļu valodas darbības vārda *develop* tulkojums

ar latviešu vārdu *attīstīt* jebkurā lietojumā, lai gan konkrētā kontekstā visbiežāk adekvāts ir kāds cits vārdnīcā minēts variants: *izstrādāt, izveidot, radīt, apbūvēt, apgūt* utt. Nevēlēšanās izskatīt līdz galam polisemantiska vārda šķirkli ar vairākiem tulkojuma variantiem ir izplatīta parādība ne tikai neprofesionālu vidū, dažkārt kļūdās pat tulkotāji ar zināmu pieredzi. Paradoksāli, bet kļūmīgus jauninājumus, resp., burtiskās atbildmes, sabiedrība akceptē ar lielāku gatavību nekā pareizi veidotus terminus, piemēram, vārdkopu *pētniecība un izstrāde* pēdējā laikā nomaina vārdkopa *pētniecība un attīstība* (angļu *research and development*). Lūk, daži citi vārdu *attīstīt, attīstība* un *attīstītājs* interneta piemēri:

.. *attīstīt* *veloceliņu tīklu*. Labāk: *[iz]veidot*.

.. *attīstīt* *iekšpagalmus*. Labāk: *labiekārtot, apbūvēt, pārveidot par [kaut ko]* (atkarībā no konteksta).

Īpaši tiek atbalstīta jaunu produktu un tehnoloģiju attīstība .. Pareizi: *izstrāde*.

.. *izdevuma «Baltic Timber Journal» (angļu valodā) attīstības projekts*. Tālāk tekstā tomēr ir arī latviešu valodā labāks formulējums:

.. *projekta mērķis ir sagatavot un izdot šo žurnālu*.

Zīmols «Dzintara Projekti» ir augsta līmeņa kvalitātes zīme dzīvojamā ēku projektu attīstības nišā. .. kopš 2005. gada «Dzintara Projekti» veiksmīgi attīsta projektus arī Rīgā.

Pirmkārt, šis piemērs ilustrē vārda *projekts* nozīmju sadursmi: tradicionālā nozīme — ‘būves plāns’; pēdējos gados ieviesusies nozīme — ‘darbību vai darbu kopums kāda plānota rezultāta sasniegšanai’. Šeit domāts apbūves projekts (angļu *development project*), kurā bez būvēšanas burtiskā nozīmē vēl ietilpst vai var ietilpt projektēšana, zemes gabala iegūšana, finansēšana un objekta pārdošana. Tā vai citādi, projektus vispirms *izstrādā*, pēc tam *realizē* (*īsteno*), savukārt ēkas un citas būves *projektē* un *būvē*, nevis «attīsta».

Piemērā .. *lai ierobežotu projektu attīstītāju patvaļu šajos jautājumos acīmredzot domāts iepriekšējā piemērā minēto projektu realizētājs* (nekustamo īpašumu jomā ir vismaz 2–3 šādu realizētāju paveidi; dažādās situācijās tiem var būt lielāks vai mazāks funkciju skaits, piemēram, sastopami kompleksi uzņēmumi, kas izstrādā projekta ideju un plānu, atrod līdzekļus, veic būvdarbus un pēc tam īpašumu pārdod). Centrālais jēdziens šajā uzņēmējdarbībā tomēr ir ‘apbūvē’, tādēļ pats uzņēmējs būtu saucams par *apbūvētāju, apbūves realizētāju, apbūves uzņēmēju* u. tml. Nebūtu vēlams kādu no tiem saukt par «attīstītāju».

Visos šajos interneta piemēros ir hipertrofēti ekspluatēts angļu-latviešu vārdnīcās minētais pirmais tulkojums (pamatekvivalents). Apbūves un projektu izstrādes vai realizācijas jomā šobrīd atliek pielikt pēdējo punktu – nosaukt uzbūvētu objektu, piemēram, ēku kopumu, par «attīstījumu», lai būtu pēc iespējas burtiskāka atbilde angļu vārdam *development*.

Daudzi piemēri liecina, ka šodien dzimtās valodas vārdu semantiskā satura un funkcionālā diapazona nianse, kā arī jau izveidotā jēdzieniskā mikrolauka struktūra atkāpjas burtiskuma priekšā. Kopēšana acīmredzot ir vieglāka nekā patstāvīga izteiksmes veidošana. Drīz kādam var rasties jautājums, kāpēc latviešu valodas leksiski semantisko sistēmu, frazeoloģiju un vārddarināšanu nevar lielākā mērā pieskaņot angļu valodai. Piemēram, ja var attīstīt pilsētu, zinātņi vai novada rūpniecību, kāpēc nevar attīstīt veloceļņus, ietves, parkus, iekšpagalmus, balkonius, kāpņu telpas, pagrabtelpas vai produktus, projektus, programmatūru, mācību līdzekļus, žurnālus? Vārdu valence, protams, ir mainīga, taču terminoloģiskā aspektā visi potenciālie jauninājumi ir rūpīgi jāizsver.

Secinājumi rodas paši no sevis. 90. gadu vidū izveidojās diezgan plaša valodu kontaktu un tulkošanas vide, kurā tikai nedaudziem dalībniekiem bija pietiekamas zināšanas un profesionālās prasmes. Pieaugot angļu valodā rakstītu oficiālu un informatīvu tekstu straumei, no kuras daļu bija obligāti jātulko latviešu valodā, samērā daudziem angļu valodas terminiem netika atrasti atbilstoši ekvivalenti latviešu valodā. Nepietiekamas koordinācijas un informācijas aprites apstākļos dažādas institūcijas un atsevišķi valodas lietotāji radīja variantus, kas pastiprināja terminoloģijas nestabilitāti. Dažos terminoloģijas mikrosektoros izveidojās nepieņemams stāvoklis, jo īpatnēja apmātība ar angļu valodu, burtiska angļu valodas vienību kopēšana radīja nevēlamas izmaiņas tradicionālajā lietojumā, nevajadzīgas pretrunas un vēl dziļāku terminoloģijas samudžināšanu.

Vai valodniekiem būtu jāiejaucas, lai uzlabotu situāciju? Domāju, ka aplamības un neprecizitātes, kas skar arī oficiālus un pusoficiālus tekstus, būtu pēc iespējas jānovērš. Valodas attīstība nevar būt pilnīgi neregulējams process, pat ekonomikā un citās svarīgās jomās saskaņā ar jaunākajām atziņām nepieciešama valsts regulējoša iejaukšanās. Valodniekiem efektīvāk jāveic sabiedrības izglītošana, jāgādā par mūsdienīgiem palīgīdzekļiem dažādām valodas lietotāju grupām, it īpaši par tādiem, kas palīdz izvairīties no pārāk lielas un burtiskas angļu valodas ietekmes.

1. *Angļu-latviešu-krievu informātikas vārdnīca*. Rīga : Avots, 2001.
2. Baldunčiks, J. Vārdu zinātne, tehnika un tehnoloģija lietojums mūsdienās. No: *Valsts valodas komisijas Raksti*. 2. sēj. *Valodas kvalitāte*. Rīga : Valsts valodas komisija, 2006, 23.-33. lpp.
3. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots, 1987.
4. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Andreja Upiša Valodas un literatūras institūts. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 6. sēj. Rīga : Zinātne, 1987.
5. Lukstiņš, J. Grāmatvedības termini rēķins un konts. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 27. [laid.] Rīga : Avots, 1993, 178.-181. lpp.
6. *Oxford Dictionary of Computing*. 5th ed., Oxford, 2004.
7. Ozols, J. Divas precizitātes tulkojumos. *Literatūra un Māksla*, 1953, Nr. 1, 4. lpp.
8. *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Norden, 1996.
9. *Valodniecības terminu vārdnīca*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1963.
10. http://www.apollo.lv/portal/life/48/articles/53524?comm_page=1

Par vārda izvēli ikdienas saziņā

Laikā, kad steidzam apgūt svešvalodas, lai labāk saprastos ar ārzemniekiem, vairāk uzmanības būtu jāpievērš saskarsmei dzimtajā valodā – gan ar tuviniekiem, gan ar darba biedriem. Par to, ka ar ikdienas saziņu viss nav tik labi, kā mēs domājam, liecina gan pārpratumi, gan anekdotiskas situācijas, gan politiskās kaislības, kas radušās, apzināti vai neapzināti «spēlējoties ar vārdiem» un «ļaujot izmanīgiem juristiem uzvarēt tiesas prāvu, veiksmīgi izmantojot tikai likumu sliktu izteiksmi, ko gramatikas dēļ var interpretēt dažādi» (4, 10. lpp.).

Valodas un sabiedrības attiecības atspoguļo Londonas universitātes socioloģijas profesora Bazila Bernsteina atziņa, kas tika izteikta 20. gs. vidū, bet ir aktuāla vēl joprojām: «..sabiedrības locekļu sociālie panākumi un to pieeja sociālajām privilēģijām ir tieši atkarīga no to valodas (resp. runas) organizācijas pakāpes ...» (2, 49. lpp.)

Šī raksta mērķis ir pievērst lasītāja uzmanību būtiskākā leksikoloģijas pamatjautājuma **vārda nozīme** (īpaši tā daudznozīmība, tiešā un pārnestā nozīme) svarīgumam valodas praksē.

Mūsdienās vairums jauno speciālistu labi prot svešvalodas, bet klupšanas akmens nereti ir zināšanas latviešu valodā – neprecīza vārdu izvēle paša veidotajā tekstā vai tulkojumā. Bieži vien arī ikdienas nesaskaņu galvenais cēlonis ir neprasēmīgi izvēlēts vārds. Ar to es nedomāju rupjību vai personisku aizskārumu. Ieklausieties sarunās, un jūs drīz vien pārliecināsit, cik bieži nākas jautāt: «Kā to saprast?» vai «Ko jūs ar to gribējāt teikt?»

Ne velti, apzinoties un izprotot vārda lomu, «Latviešu valodas vispārējās vidējās izglītības standarta projektā» (2007) ir izvirzīts mērķis: sekmēt izglītojamā spēju kompetenti lietot latviešu valodu saziņā, mūžizglītībā un kultūru dialogā. Starp daudzajām (kopskaitā 33) prasībām mācību priekšmeta apguvei minēts, ka vidusskolas beidzējs:

- izvēlas un lieto vispiemērotākos valodas līdzekļus atbilstoši saziņas situācijai un informācijas veidam,
- izprot teksta mērķus, analizē, kā tie sasniedzami ar valodas līdzekļiem, un vērtē teksta ietekmi,
- izprot un vērtē plašsaziņas līdzekļu valodu,
- ievēro saziņā valodas etiķeti,
- apzinās savas tiesības un atbildību informācijas ieguvē, sniegšanā un valodas līdzekļu izvēlē u. c.

Intas Freimanis darbā «Valodas kultūra teorētiskā skatījumā» pirmo reizi latviešu valodniecībā valodas kultūras jēdziena precizēšanai plašāk tika skaidroti jēdzieni *pareizuma līmenis* un *meistarības līmenis* (3, 13. lpp.).

Zemākais līmenis ir valodas pareizums, kas tiek mācīts skolā, paredzot, ka vidusskolas beidzējs ir apguvis pareizas valodas iemaņas galvenokārt gramatikā un ortogrāfijā.

Otrs, augstākais līmenis valodas kultūrā ir valodas meistarība. To ir iespējams sasniegt tikai pēc tam, kad ir apgūtas un automatizētas literārajām normām atbilstošas valodas iemaņas. Meistarība ir prasme izvēlēties pēc satura visprecīzāko, stilistiski iederīgāko, izteiksmīgāko, vieglāk uztveramo vārdu u. tml. Tātad valodas kultūra ir valodas līdzekļu optimāls lietojums kādā noteiktā runas situācijā (3, 15. lpp.).

No iepriekš minētā var secināt, ka nesenā pagātnē vidusskolas beidzējiem obligāts bija valodas *pareizuma līmenis*, turpretī jaunais izglītības standarts paredz, ka turpmāk no vidusskolu absolventiem tiks gaidīta prasme dzimto valodu lietot *meistarības līmenī*. Patiesībā jau tiek gaidīta. Tas redzams, piemēram, darba sludinājumos, kuros no attiecīgo amatu vai profesiju pretendentiem arvien vairāk tiek prasītas meistarīgas latviešu valodas zināšanas (5).

Vārda lomā saziņas procesā ir uzsvērusi Valentīna Skujiņa: «Gan vārdam, gan valodai kopumā var izšķirt **domu izteikšanas** un komunikatīvo jeb **saziņas funkciju**. Tā kā ar vārdu mēs reizē izsakām savu domu un sazināties ar citiem, stingru robežu starp abām funkcijām novilkt praktiski nav iespējams. Tomēr. Un tas ir ļoti svarīgi mūsdienās, kad runājam viens otram garām.» (10, 121. lpp.) Parasti savu domu gan izsakām, bet jo bieži nerēķināties ar to, **vai** mūsu teikto uztvers un **kā** to uztvers. Valoda nav tikai saziņas līdzeklis; tā, kā ir rakstījusi Aija Priedīte, galvenokārt ir emocionāla saikne ar citiem, cilvēka identitātes veidotāja (1, 12. lpp.).

Cilvēka ziņā ir izvēlēties pēc nozīmes precīzāko vārdu, lai saziņa jeb komunikācija būtu veiksmīga, lai vārds tiktu uztverts tieši tā, kā tas domāts. Vārda lietojumam jābūt mērķtiecīgam. Trāpīgi par to ir teicis dzejnieks:

Vārds, ja pateikt to tik prot,

Var pat medu aizvietot.

(Alberts Kronenbergs)

Vārda pareiza un prasmīga izvēle liecina par valodas lietotāja spēju novērtēt komunikācijas apstākļus, izvēlēties un lietot vispiemērotākos valodas līdzekļus atbilstoši saziņas situācijai un informācijas veidam. Trāpīgākā, iederīgākā vārda izvēle attiecīgajā tekstā jau no Aristoteļa laikiem tiek uzskatīta par vienu no galvenajām valodas mācām. Vārds un tā funkcijas augsti tiek vērtētas daudzu tautu, arī latviešu izpratnē. Tas atspoguļojas frazeoloģijā, piemēram, *Dieva vārds, goda vārds, vīrs un vārds, zelta vārdi, turēt vārdu, aizlikt labu vārdu, pēc vārda kabatā nav jāmeklē* u. c.

Vārda sniegtās iespējas pēta ne tikai valodnieki, bet arī citu nozaru pārstāvji, piemēram, reklāmas speciālisti. Ir daudzas profesijas, kurās vārds ir viens no svarīgākajiem instrumentiem, piemēram, skolotāji, mācītāji, ārsti, juristi, arī politiķi, bet katrs no mums vēlētos, lai patikama saskarsme valodas ziņā veidotos arī ar pārdevējiem, policistiem, ierēdņiem, ar ikvienu cilvēku. Pareizi izvēlēts vārds var palīdzēt veiksmīgi risināt sarunu, palīdzēt sasniegt iecerēto.

Vārdu izvēli sarežģī tas, ka vārdi mēdz būt daudznozīmīgi. Viens vārds var ietvert vairākas savstarpēji saistītas un tomēr zināmā mērā patstāvīgas nozīmes jeb leksiski semantiskos variantus, kas atsevišķam runātājam var būt skaidrāki vai neskaidrāki (8, 15.–16. lpp.). Konkrētā runas (rakstu) kontekstā tiek lietota tikai viena vārda nozīme, un konteksts, kurā vārds tiek uztverts neviennozīmīgi, ir uzskatāms par defektīvu (14, 18. lpp.).

Tā, piemēram, dzirdot teikumu «*Vispirms jāatrod sakne*» un nezinot, kas ir sarunas dalībnieki, kur tā notiek (frizētavā, pie zobārsta, latviešu valodas vai matemātikas stundā, parkā vai sakņu dārzā) un par kādu tēmu runā, praktiski nav iespējams pateikt, kādā nozīmē vārds *sakne* ir lietots. «Latviešu valodas vārdnīcā» ir dotas sešas šī vārda nozīmes jeb leksiski semantiskie varianti (7, 694. lpp.).

Lai vārda nozīmi izprastu precīzi, kontekstam jābūt pietiekami plašam, ir nepieciešama skaidra informācija par komunikācijas akta dalībniekiem un komunikācijas apstākļiem, piemēram, informācija

meklējam grāmatvedi var nozīmēt gan to, ka grāmatvedis pazudis, gan to, ka tiek meklēts speciālists vakantai darbavietai.

Konteksta neskaidriība var radīt vārda nozīmes pārprašanu. Piemēram, Ventspils rajona laikraksta «Ventas Balss» virsraksts «*Vārvē sabrauc kori*» pēc lasītāju iepriekšējās pieredzes, ka laikraksti lielākoties informē par traģiskiem notikumiem, mudina domāt par nelaiemes gadījumu, taču rakstā ir runa par koru salidojumu.

Vārdu daudznozīmību un vārdu nozīmes iespējamo pārprotamību bieži izmanto karikatūru mākslinieki, humoristi, tā ir daudzu anekdošu pamatā. Visbiežāk divi cilvēki runā par dažādām lietām, bet ar vieniem un tiem pašiem vārdiem. Ja vārds ir daudznozīmīgs un konteksts nav pietiekams, informācijas uztvērējs parasti uztver un saprot savā valodas pieredzē visbiežāk lietoto attiecīgā vārda nozīmi, parasti tā ir pamatnozīme. Nepietiekama konteksta dēļ klausītājam varbūt pat ir neiespējami iztēloties, ka informācijas devējs domājis ko citu, piemēram,

- *Uz kurieni dodies?*
- *Uz ministriju – kārtību ieviest.*
- *Tev nu gan ir drosme!*
- *Kāda drosme? Es tur strādāju par apkopēju.*

Anekdote balstās uz to, ka vārds *kārtība* savā pamatnozīmē norāda uz stāvokli, kad viss norit pareizi, bez traucējumiem, bet tas var arī apzīmēt stāvokli, kad (kas) ir gatavs lietošanai, darbībai (7, 367. lpp.).

Pārprotama ir arī laikrakstā «Rīgas Balss» lasāmā pateicība: «*No visas sirds pateicamies Linezera slimnīcas galvenajam ārstam un visam personālam, kas palīdzēja aizvadīt smiltainē mūsu mīļo A .K.*» Neizpratni lasītājam rada tas, **kā** mediķi ir palīdzējuši. Droši vien, ka pateicība ir par palīdzību bērnu organizēšanā.

Vārda nozīmi kopumā veido gan vārda jēdzieniskais saturs, gan vārda forma. Vārda gramatiskā nozīme leksisko nozīmi papildina, tāpēc svarīgi ir izvēlēties tādu formu, kas atbilst runas situācijai. Piemēram, dažādās iestādēs (poliklīniku reģistratūrās, bibliotēkās u. tml.), kur nepieciešams zināt klientu uzvārdus, gadās dzirdēt: «*Kāds Jums bija uzvārds?*» Esmu pat jautājusi pretī: «*Vai tiešām jums jāzina mans iepriekšējais uzvārds?*» Nereti mēdz būt tā, ka cilvēks vispār neizjūt nozīmes atšķirību, ja tiek ieteikts lietot darbības vārdu tagadnes formā: «*Kāds jums ir uzvārds?*»

Vārdu nozīmes izpratnē svarīgi ir pievērst uzmanību arī žestiem, mīmikai un intonācijai. Būtiski ir ne tikai tas, **ko** pasaka, bet **kā** pasaka. Piemēram, izsaukšanas vārds *paldies* ne vienmēr būs pieklājības vārds *pateicoties*, atkarībā no intonācijas tas var ietvert sevī arī negatīvu nozīmi.

Civilizētā sabiedrībā vara tiek realizēta galvenokārt ar valodas starpniecību. Vārds gan apzināti, gan neapzināti nereti tiek lietots kā politiskas manipulācijas līdzeklis, kā patieso domu slēpšanas līdzeklis, par to raksta Andrejs Veisbergs (12, 13). Bieži jo bieži šādu paņēmieni izmanto politiķi, piemēram,

Vienošanās nebija *slēpena*, tā bija *konfidenciāla* (Juris Bojārs par partiju slēpeno līgumu TV raidījumā).

«Svešvārdu vārdnīcā» lasāms, ka **konfidenciāls** ir 'slēpens, neizpaužams' (11, 381. lpp.).

Vēl kāds cits piemērs vēlēšanu sakarā:

«Balsojiet par mums, tad *mēs* labāk dzīvosim ..» aicina kāds deputāta kandidāts. «Bet *mēs*?» atskan satraukta balss no zāles. Klausītāja satraukums ir vietā, jo *mēs* ir 'cilvēku grupa, kurā ietilpst runātājs, autors' (7, 476. lpp.). Runātājs nav pateicis, kurā grupā ietilpst klausītājs. Varam tikai minēt, kā tas bijis domāts, bet, lai nebūtu pārpratumu, vajadzētu teikt — *tad mēs visi labāk dzīvosim; visi* — 'personu kopums pilnā sastāvā bez izņēmuma' (7, 866. lpp.).

No psiholoģijas viedokļa ir interesanti palūkoties uz latviešu valodai raksturīgo nolieguma lietošanu. Ļoti bieži, vislabāko motīvu vadīti, mēs sakām — *nedari tā, nesaaugstējies, neaizmirsti, neskrieni pāri ielai, nebrauc tik ātri, ne..., ne...* Vai arī — *kaut es nesaslimtu, neizvilktu visgrūtāko biļeti* utt. Eksperimentos ir pierādīts, ka noliegumu (priedēkli **ne-**) cilvēka smadzenes neuztver, tās fokusējas uz vārda sakni, tādēļ dzīvē notiek tieši tas, ko neesam vēlējušies, par ko esam brīdināti vai ko esam lūgti nedarīt. Šis ir svarīgākais iemesls izvēlēties vārdus, kuriem ir pozitīva nozīme, piemēram, *būšu vesels, būs silti, iešu un braukšu prātīgi...* Svarīgi būtu padomāt par novēlējumiem, kurus parasti sakām no sirds, piemēram, *lai tev nepietrūkst naudas, spēka; lai tu neslimo*. Nolieguma vietā labāk būtu teikt: *lai tev pietiek spēka, lai tev ir daudz naudas, esi vienmēr vesels!*

Meitene Pana, kura Latvijā pārcēlusies no Taizemes, stāsta, ka viņai šī latviešu valodas īpatnība liek domāt par šejienes cilvēku mentalitāti. Jautājumu izteikšana nolieguma formā: *Vai tu negribi tēju?*»

automātiski prasa atbildi – *nē*. Taizemiete domā: «Kāpēc tu esi tik nepieklājīgs, ja, piemēram, tā prasi savai mātei?» (9, 35. lpp.)

Pēc formas tik mazajiem vārdiņiem – partikulām *jā* un *nē* – savstarpējā saskarsmē ir milzīga nozīme. Piemērs:

Meitenīte veikalā iekārojusi lelli un lūdz mammu to nopirkt, bet uz lūgumu saņem atbildi:

«*Nē, nopirksim to lelli tad, kad tev būs dzimšanas diena.*»

Vīlusies un apbēdināta, meitene to pašu lūdz tētim, kurš atbild:

«*Jā, nopirksim to lelli tad, kad tev būs dzimšanas diena.*»

Informācija, ko saņem bērns, ir identiska, t. i., kārotā lelle būs dzimšanas dienā. Atšķirīgas ir emocijas, kas rodas, dzirdot apstiprinājumu vai noliegumu jau pirmajā vārdā.

Kā zināms, vārdiem var būt ne tikai tiešās, bet arī pārnestās nozīmes. Tiešās nozīmes nosauc priekšmetus, parādības, darbības, īpašības tieši, bez saistījuma ar citu nozīmi, piemēram, *cilvēka galva, zaļš ābols, karsts ūdens*. Savukārt pārnestā nozīme no tiešās atšķiras ar tēlainību un raksturo parādību netieši, uz līdzības pamata, piemēram, *riskēt ar galvu, zaļa jaunība, karsta sirds*. Diezgan bieži kvalificējumu pārnestā nozīme lieto nevietā, dēvējot par tādu vai katru nozīmi, kas kaut kādā veidā atšķiras no pamatnozīmes (7, 36. lpp.). Pārnestā nozīme valodā veic tādas pašas funkcijas kā metaforiski (tēlaini) lietots vārds dzejā. Metaforiski lietots vārds gan izceļ apzīmējamā parādībā kādu raksturīgu pazīmi, gan uz aplēpta salīdzinājuma pamata ļauj uztvert netiešā apzīmējuma jauno saturu (7, 37. lpp.), tādējādi tiek kāpināts emocionālais iedarbīgums. Bieži vien runātā vai rakstītā teksta autori uzskata par lietderīgu norādīt, ka attiecīgais vārds lietots tiešā vai pārnestā nozīmē, tā pievēršot lasītāja uzmanību tam, lai domu uztvertu precīzāk un radītu vēlamo stilistisko efektu, piemēram:

Veselība mums patiešām ir dārga gan tiešā, gan pārnestā nozīmē (TV raidījums «Saki veselībai – jā»).

Skūpstā laikā liela loma ir arī jūsu rokām. Ja esat satvērūši sievietes seju stingrā, bet maigā tvērienā, sievietei no skūpstā sāk griezties galva. Pārnestā nozīmē, protams («Vakara Ziņas»).

Nostājoties pie skūšanās stenda veikalā, acīs iekrita (pārnestā nozīmē) Shick skuveklis, kuram asmeņi bija pārvoilkti ar trim tieviem tērauda diegiem, lai pasargātu seju no sagriešanās (www.delfi.lv).

Vārda lietojuma tiešā vai pārnestā nozīme tiek uzsvērtā, minot abus šos jēdzienus kopā un parādot, kura no abām ir svarīgāka konkrētajā tekstā, tās izceļot, pretstatot vai apvienojot, piemēram:

Tādēļ biežāk jāpalūkojas uz visām pusēm, citādi, nedod Dievs, uz galvas nokritis ķieģelis, un nevis pārnestā nozīmē, bet vistiešākajā – namu karnīzes šur tur pavisam sačākstējušas («Kurzemes Vārds»).

Viens no labas publiskās runas priekšnoteikumiem ir runāt vienā valodā ar auditoriju gan tiešā, gan pārnestā nozīmē.

Lai nerastos nevēlamas asociācijas, ir svarīgi visas izvēlētā vārda iespējamās nozīmes apzināties tiem, kas veido firmu, uzņēmumu u. tml. nosaukumus. Lai izvairītos no muļķīgiem pārpratumiem, īpaši jādomā par tiem vārdiem, kas vairumam cilvēku rada jau tradicionāli nostiprinājušās asociācijas. Pārnestā nozīme ir pamatā lielākajai daļai frazeoloģismu. Tieši tāpēc svarīgi ievērot to, lai pārpratumus nerada apzīmējums, kas ir frazeoloģisms vai frazeoloģisma sastāvdaļa, piemēram, kafējnicas nosaukums «Pie Pētera» (Liepājas rajona Nīcā). Šāds nosaukumu darināšanas modelis Latvijā ir tradicionāls, tikai nav ņemts vērā, ka latviešu valodā ir frazeoloģisms *aiziet pie Pētera* ar nozīmi 'nomirt', un tāpat kafējnicas nosaukums var radīt nepatīkamas asociācijas vai pārpratumus.

Kā veiksmīgu piemēru var minēt SIA «Furors» atpūtas un izklaidēšanas vietas nosaukumu «Klondaika». Šis vārds **gan tiešā, gan pārnestā** nozīmē apzīmē ne tikai vēsturisko zelta meklēšanas drudzi Amerikas kontinentā, bet ir saistīts arī ar tā laika izklaidēm, panākumiem, romantiskiem piedzīvojumiem, iedvesmu un azartu.

Jaunas asociācijas un, iespējams, arī nozīmes veidojas ne tikai atsevišķiem vārdiem, bet arī frazeoloģismiem. Frazeoloģismu *justies kā mājās* parasti lieto, ja kāds jūtas labi, nepiespiesti, omulīgi, ja viss ir zināms, ierasts (6, 637. lpp.). Šī brīža sociālajā situācijā, kad daļa iedzīvotāju dzīvo ļoti grūtos apstākļos, kad daudzas ģimenes ir nelabvēlīgas un kad vienīgā iespēja bērnam labi justies (t. i., labāk nekā mājās) ir bērnudārzā vai skolā, šī frazeoloģisma lietošana svētku uzrunā un solījums vecākiem, ka «*darīsim visu, lai jūsu bērni pie mums var justies kā mājās*», rada pārdomas par to, vai frazeoloģisms šajā situācijā izvēlēts pareizi.

Lai pareizi veidotu vai saprastu tekstu un ar izvēlētā vārda vai vārda nozīmes palīdzību sasniegtu mērķi, biežāk jāielūkojas vārdnīcās, tā bagātinot savu valodu un ikdienas saziņu veidojot patīkamu gan sev, gan citiem.

1. Arāja, D. Valoda – caur pozitīvām emocijām. *Diena*, 2002, 9. aug., 12. lpp.
2. Druviete, I. Valoda un socializācija B. Bernsteina lingvistiskā deficīta hipotēzes skatījumā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti* : rakstu krājums. 4. Liepāja : LiePA, 2000, 49.–57. lpp.
3. Freimane, I. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga : Zvaigzne, 1993.
4. Kūla, M. Briseles Kāposta piezīmes. III. *Diena*, 2006, 19. dec., 10. lpp.
5. Laiveniece, D. Latviešu valodas mācību saturs vidusskolā – esošais un nepieciešamais. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*: rakstu krājums. 11. Liepāja : LiePA, 2007 (iesniegts publicēšanai).
6. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*. 1. sēj. Rīga : Avots, 1996.
7. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga : Avots, 1987.
8. Laua, A. *Latviešu leksikoloģija*. Rīga : Zvaigzne, 1981.
9. Puķe, I. Budistu mierā. *SestDiena*, 2006, 15.–21. jūl., 35. lpp.
10. Skujiņa, V. Vārds polifunkcionālā skatījumā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*: rakstu krājums. Liepāja : LPA, 1997. 121. lpp.
11. *Svešvārdu vārdnīca*. J. Baldunčika redakcijā. Rīga : Jumava, 1999.
12. Veisbergs, A. Naida vārdi. *Kultūras Diena*, 2007, 27. apr., 16.–17. lpp.
13. Veisbergs, A. Miglas vārdi. *Kultūras Diena*, 2007, 14. sept., 16.–17. lpp.
14. Вилюга, Н. Единство формы и содержания слова. *Zinātniskās konferences «Vārds un vārda funkcija» materiāli*. Liepāja, 1974, 18. lpp.

Ko iesākt, ja visu tikai uzsākam?

Katrā valodā ir vārdi, kurus lieto pilnīgi vienādās nozīmēs, valodniecībā tos sauc par absolūtiem sinonīmiem, piemēram, *telefons – tālrunis, realizēt – īstenot*. Daļēji par tādiem attiecīgajās nozīmēs var uzskatīt arī darbības vārdus *iesākt* un *uzsākt*, arī *sākt*.

Taču valodas attīstības gaitā notiek arī tā, ka kāds no vienādas nozīmes vārdiem jeb sinonīmiem kaut kāda iemesla dēļ tiek lietots retāk vai netiek lietots pat nemaz. Tā patlaban notiek ar darbības vārdu *iesākt* un *uzsākt* lietošanu to sinonīmajās nozīmēs. Abi šie priedēkļvārdi ir atvasināti no darbības vārda *sākt*, kuram arī ir tuvas, pat sinonīmas nozīmes ar *iesākt* un *uzsākt*.

Skaidrojošās «Latviešu valodas vārdnīcas» interneta versijā www.ailab.lv/lvv vārdam *iesākt* dotas piecas nozīmes: 1. Sākt (ko darīt); veikt pirmo (darbības norises) posmu. *I. sēju, pļauju. I. mājas remontu. I. ražot jaunu apaavu modeli. I. ceļojumu ar jahtu. I. skatīties filmu. I. vēstuli ar uzrunu. // Sākt izpaust (psihisku vai fizioloģisku stāvokli). I. smieties, raudāt. Slimnieks iesāk svīst, murgot. // 3. pers. Sākt izpausties, norisināties (par parādībām dabā). Vakarā iesāka krist sniegs. Šogad agri iesākušas dzeltēt lapas. 2. Sākt (kādu laika posmu). I. dienu ar rīta rosni. Sekmīgi i. jauno mācību gadu. I. jaunu darba nedēļu. 3. Sākt lietot, izmantot. I. jaunu maizes kukuli. Ievārījuma burka tikko iesākta. 4. Sākt pierast (ko darīt). Kaķis iesācis gulēt uz palodzes. Dēls iesācis vēlu celties. 5. Savienojumā «ko iesākt»: darīt, rīkoties; paveikt. Nezināt, ko i. Ko lai tagad iesāk? Viens te neko nevar i. (2)*

Līdzīgs šā vārda nozīmju dalījums un skaidrojums ir dots arī skaidrojošās «Latviešu literārās valodas vārdnīcas» 3. sējumā (1, 354. lpp.).

Darbības vārdam *uzsākt* «Latviešu literārās valodas vārdnīcas» 8. sējumā ir dotas divas nozīmes: 1. Veikt pašu pirmo (pasākuma, darbības, norises) daļu, posmu; iesākt (1). *U. art zemi. U. remontēt dzīvokli. U. sarunu. U. rotaļu. U. kartupeļu rakšanu. U. gaitu. .. zemes vēzis uzsāka savu mazo dziesmu .. (A. Grigulis) 2. Darboties, rīkoties (kāda*

darba, perioda u. tml.) pašā pirmajā posmā; arī iesākt (2). *U. darba dienu.* // Dzīvot, būt (kāda mūža perioda, darba gaitu) pašā pirmajā posmā. *U. patstāvīgu dzīvi ..* (3, 187. lpp.).

Vārdam *uzsākt* nozīmju skaidrojumiem aiz semikola pievienotais *iesākt* norāda, ka *uzsākt* ir vārda *iesākt* sinonīms, kuru lieto apmēram tikpat bieži kā *iesākt*.

Tomēr patlaban, klausoties radio, televīzijas raidījumus, lasot laikrakstus, plašo žurnālu klāstu u. c., nākas secināt, ka vārdu *iesākt* vārdnīcās minētajās pirmajās divās nozīmēs vairs gandrīz nemaz nelieto, bet tā vietā izvēlas lietot vārdu *uzsākt*, piemirstot, ka darbības vārds *iesākt*, dažkārt arī *sākt*, nozīmes ziņā būtu valodā iederīgāks. Lūk, daži piemēri no šāgada presē lasītā:

Diena *uzsāk* rakstu sēriju – kādiem līdzekļiem valstij jāveicina ārējā tirdzniecība («Diena»).

.. *uzņēmums .. ražošanu uzsācis* 2005. gada maijā («Dienas Bizness»).

.. *krimināllietu ierosināja, kura, protams, tā arī netika uzsākta* («Mājas Viesis»).

.. *nozārē uzsākta tirgus liberalizācija ..* («Lietišķā Diena»).

Pirms *uzsākt* studijas, vērts uzzināt, *vai pašvaldība piešķir studējošajiem stipendijas* («Latvijas Avīze»).

.. *skolniekiem .. novēlēt izturību un zinātkāri .., uzsākot kārtējo bezmaksas mācību gadu* («Rītdiena»).

Par šādu *uzsākt* lietošanas tendenci liecina arī interneta pārlūkprogrammas *www.google.lv* vēstkopas ar vārda *uzsākt* lietojumu. Vēstkopu ar *uzsākt*, kurās šis darbības vārds lietots atbilstīgajās *iesākt*, arī *sākt* nozīmēs, ir nesalīdzināmi vairāk. Tas pats sakāms arī par lietvārdu *uzsākšana*, kas atvasināts no *uzsākt* ar izskaņu *-šana*.

Tagad arvien biežāk lieto tādas vārdkopas kā *darba uzsākšana, biznesa uzsākšana, remonta uzsākšana* u. tml. nekā vārdkopas ar atvasināto lietvārdu *iesākšana*, kas būtu vēlāmākas: *darba iesākšana, biznesa iesākšana, remonta iesākšana* vai arī *darba sākšana, biznesa sākšana, remonta sākšana*.

Domājams, ka ar priedēkli *uz-* atvasinātā darbības vārda *uzsākt* dominēšanu mūsu latviešu valodā ir ietekmējuši krievu valodas vārdi *начинать* un *начать* ar šajos vārdos vēsturisko priedēkli *на-* (*uz-*).

Latvietim savas valodas izjūta gadu gaitā gan padomju okupācijas laikā, gan joprojām tagad citu valodu ietekmē ir nivelējusies, tāpēc *iesākt*, arī *sākt* vietā valodas lietotāji dod priekšroku vārdam

uzsākt, neizjūtot, ka priedēklis *uz-* šim vārdam dažkārt var piešķirt arī pēkšņuma niansi, piemēram, *strauji uzsākt dziesmu*.

Interesants ir arī fakts, ka līdz šim nevienā vārdnīcā nav minēta darbības vārdam *uzsākt* atbilstīgā atgriezeniskā forma *uzsākties*. Tomēr pašreizējā valodas prakse liecina ko citu. Pārlūkprogrammā *www.google.lv* jau ir samērā daudz vēstkopu ar vārdu *uzsākties*, piemēram,

.. celtniecība varētu šoruden uzsākties ..; .. var uzsākties sarunas ..; .. drīzumā varēs uzsākties arī pārējo projektu īstenošana ..; .. konkurss visās pilsētās uzsākās jau 10. janvārī ..; .. debates par šo jautājumu uzsāksies .. visās sekcijās ..; .. rītdiena .. labi uzsāksies ..

Tiek lietots arī no *uzsākties* ar izskaņu *-šanās* darinātais lietvārds *uzsākšanās*, piemēram,

.. darba attiecību uzsākšanās ..; .. privatizācijas procesa uzsākšanās ..; .. pirms studiju gada uzsākšanās.

www.google.lv vēstkopās ir lasāmi arī no *uzsākt* atvasināti lietvārdi ar izskaņu *-ums*, pagaidām gan to nav daudz, piemēram,

.. sacīkšu uzsākums arī izdevās ..; .. seko studiju uzsākums, dienests armijā ..; .. padomes darba uzsākums ..

Visos šajos piemēros lietvārds *uzsākums* ir latviešu valodai pilnīgi svešs. Pareizi būtu jāsaka: *sacīkšu iesākums* vai *sākums*; *seko studijas, dienests armijā*; *padomes darba iesākums* vai *sākums*.

Sinonīmu lietošana īstajā vietā un reizē ir smalka valodas prasme, ko cilvēks apgūst dzīves gājumā savā dzimtajā valodā, bet kas grūti nākas, mācoties valodu, kura nav dzimtā valoda. Dažkārt arī valodas lietotāji sinonīmu nianšu precizitāti zaudē svešvalodas ietekmē, neapzināti mainot kaut ko savā runā par sliktu savai dzimtajai valodai. Tā arī patlaban notiek, mazinoties valodas izjūtai, ar vārda *uzsākt* un no tā atvasināto vārdu lietošanu mūsu valodā vietā un nevietā. Žēl, ka darbības vārds *iesākt* valodā nemanāmi iet mazumā...

1. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Andreja Upīša Valodas un literatūras institūts. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 3. sēj. Rīga : Zinātne, 1975.
2. Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts. *Latviešu valodas vārdnīca*. A – I. (2003–2006), elektroniskā versija *www.ailab.lv/lv*.
3. Latvijas Zinātņu akadēmijas Latviešu valodas institūts. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 8. sēj. Rīga : Zinātne, 1996.

Latīņu morfēma *ex* Latvijas uzņēmumu nosaukumos

Uzņēmumu un iestāžu nosaukumi Latvijā jau palaikam ir piesaistījuši valodnieku uzmanību. Tiem veltīti vairāki raksti krājumā «Latviešu valodas kultūras jautājumi» (LVKJ), kurš iznāca no 1965. līdz 1993. gadam un kura sekotājs pašlaik ir krājums «Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi». Zīmīgi, ka jau pirmajā LVKJ numurā Jānis Rozenbergs kritiski vērtēja dažādus no saīsinātu (bieži vien krievu valodas) vārdu daļām veidotos saliktus nosaukumus — tādus kā tam laikam tipiskos «*Latomests*nabsbit», «*Lattorg*montažreklāma», «*Latzilkomunstroj*» (15, 71.–74. lpp.) un citus. Atskatoties uz tiem šodien, nāk prātā angļu rakstnieka Džordža Orvela (*George Orwell*) grāmatas «1984» pēcvārdā teiktais, ka šādi saīsinājumu salikteni ir raksturīgi totalitārām iekārtām (11, 320. lpp.). Taču tolaik, tā kā politiskajā aspektā nebija vēlams iedziļināties, latviešu valodnieks varēja diplomātiski konstatēt, ka šāda veida salikto nosaukumi latviešu valodā ir «bieži sastopami, grūti saprotami un to lietošanā un veidošanā ir liela patvaļa un konsekvences trūkums» (15, 72. lpp.). Arī Aina Blinkena, analizējot citvalodu nosaukumu atveidi latviešu valodā, komentējusi Latvijas uzņēmumu nosaukumu, to skaitā iniciāļu salikto un zilbju salikto, veidošanu (3). Šie nebūt nav vienīgie ar uzņēmumu un iestāžu nosaukumiem saistītie un LVKJ aplūkotie problēmgadījumi.

Arī pēc neatkarības atjaunošanas Latvijā, pārfrāzējot pazīstamā TV raidījuma ievadā dzirdamos vārdus, varam sacīt: «Laiki mainās, bet jautājums paliek — kas notiek Latvijas uzņēmumu nosaukumos?» Tā, piemēram, Ineta Stadgale, aplūkojot Liepājā veidotos nosaukumus 1990.–2000. gadā, ir konstatējusi, ka 90. gadu sākumā tapušajos nosaukumos bijis daudz pareizrakstības kļūdu, nemotivēti lietotu krievu un angļu valodas elementu u. c. (18). Manā uzmanības lokā jau pirms vairākiem gadiem nonāca Latvijas uzņēmumu nosaukumos izmantotie latīņu valodas vārdi, morfēmas un frāzes (19) un

sengrieķu mitoloģijas tēli (20). Savukārt Jeļena Gridina aplūkojusi itāļu valodas klātbūtni dažādos nosaukumos Latvijā (8).

Tā nu šajā rakstā, savā ziņā turpinot jau agrāk iesāktos pētījumus, izsekosim latīņu morfēmas *ex* ceļu uz mūsdienu latviešu uzņēmumu nosaukumiem. Par pamatmateriālu, tāpat kā 2001. un 2003. gada pētījumos, izmantots «Privātpersonu un uzņēmumu telefonu katalogs» jeb, īsāk izsakoties, telefongrāmata, kuru šādos pētījumos nebūt nav pamata uzskatīt par mazāk vērtīgu avotu nekā internets. Arī Ojārs Bušs, viens no Latvijas onomastikas ievērojamākajiem pētniekiem, par telefongrāmatu kā par valodnieciskas analīzes objektu asprātīgi, bet nenoliedzami atzinīgi izteicies kādā savā rakstā, kura nosaukums runā pats par sevi: «Rīgas telefongrāmatas nemākslinieciskā teksta zinātniskās un mākslinieciskās potences» (4).

Bet kādēļ tieši šī latīņu cilmes morfēma?

Pirmkārt, neapšaubāmi ir interesanti sociolingvistiskā aspektā aplūkot kādas klasiskas (un pēc tradicionālā uzskata – mirušas) valodas ietekmi uz mūsdienās lietotu valodu. Jāpiekrīt Ilzes Rūmnieces atzinumam, ka, «Latvijai arvien aktīvāk ietiecoties Eiropas valodu aprītē, citvalodu elementu lietojuma .. problēmjautājumu lokā nebūt ne tik reti iznirst arī klasiskās valodas – latīņu un sengrieķu» (16, 100. lpp.).

Otrkārt, *ex* ir ļoti izplatīts elements uzņēmumu nosaukumos. Ja veiktu statistisku pētījumu, pilnīgi iespējams, ka tas izrādītos populārākais. Rīgas Latviešu biedrības rīkotajā ikgadējā aptaujā savulaik par 2005. gada *Nevārdu* – biežāk lietoto nevajadzīgo vārdu – atzina vārdu *centrs*, kas arī sastopams neskaitāmos uzņēmumu nosaukumos. Par šādiem «nevārdiem» un «nemorfēmām» varētu saukt arī latīņu elementus *ex*, *plus*, *uni*, *multi*, *via* u. c., kurus esmu aplūkojusi citā pētījumā (19).

Latīņu valodā *ex* ir gan prievārds, gan priedēklis ar nozīmi ‘no, ārā, iz-’. Ar šo priedekli atvasināti daudzi latīņu valodas verbi, to skaitā arī *exportare* ‘iznest, izvest’. Šis vārds ir devis angļu valodai vienu no tās neskaitāmajiem latīņu aizguvumiem – vārdu *export*, kurš šodien nozīmē ‘izvest [preces uz citu valsti], eksportēt’ un saskaņā ar «*Oxford English Dictionary*» (12, 441. lpp.) datiem verba formā ar šo konkrēto nozīmi pirmo reizi lietots 1665. gadā, bet lietvārda formā ar nozīmi ‘[preču] eksports’ – 1690. gadā. No angļu valodas šis jēdziens un vārds savukārt tika «eksportēts» – gan tiešā veidā, gan ar starpniekvalodu palīdzību – uz daudzām citām valodām, arī uz latviešu valodu un krievu valodu. Kad padomju laikā, kā jau

iepriekš minēts, latviešu valodā ieviesās zilbju salikteni jeb strupinājumsalikteni kā dažādu iestāžu un uzņēmumu nosaukumu veidošanas metode, pilnīgi iespējams, ka tieši vārds *eksports* (respektīvi, kā ekvivalents krievu valodā) deva pirmos uzņēmumu nosaukumus ar elementu *ex*. Šāds neoficiāls viedoklis savulaik ir dzirdēts.

20. gs. 90. gados, varētu teikt, sākās pats interesantākais posms latīņu morfēmas *ex* ceļā no Senās Romas uz mūsdienu Latviju. Šo valodas vienību gan oriģinālformā, gan arī transkribētu kā *-eks* vai *-ekss* sāka izmantot visdažādāko nozaru uzņēmumu nosaukumos, kuru darbība nereti bija visai tālu no eksporta. Piemēram, 2006./2007. gada «Privātpersonu un uzņēmumu telefonu katalogā» tika saskaitīti vismaz (pieļaujot, protams, zināmu kļūdas procentu) 212 «*ex*-nosaukumi». (Šeit lietotais okazionālisms «*ex*-nosaukumi», protams, nav domāts ar to nozīmes pārnēsumu, kāds priedēklim *ex*-resp. *eks*- piemīt mūsdienu angļu un arī latviešu valodā, un nenozīmē «bijušie nosaukumi».)

Kāpēc *ex* ieguvis tādu popularitāti, kādas kopsakarības te varam novērot, un ar kādiem lingvistiskiem un/vai socioloģiskiem procesiem šī parādība ir saistāma? Uz šiem un citiem jautājumiem centisimies atbildēt turpmāk.

Pazīstamākais no Latvijas uzņēmumiem, kura nosaukumā izmantots elements *ex/eks/ekss*, droši vien ir banka «*Parex*» un tai piederošā «*Parekss apdrošināšanas kompānija*». Šis piemērs ir visai tipisks un ilustratīvs. Te, piemēram, redzam divējādus *ex* grafiskos variantus – oriģinālo un transkribēto. Te, tāpat kā daudzos līdzīgos gadījumos, vērojam arī to, ka nosaukuma izcelsme ir semantiski neskaidra. Par šīs bankas nosaukumu ir dzirdēti dažādi neoficiāli viedokļi: gan ka tas cēlies no vietvārda *Pārdaugava* pirmās zilbes, gan arī ka tajā ietverts latīņu vārds *rex* 'valdnieks'. Otrajā gadījumā tas laikam būtu jāizslēdz no šī pētījuma uzmanības loka. Taču sīkāk visus šos aspektus un to iespējamus cēloņus aplūkosim vēlāk.

Ir vairāki «*ex*-nosaukumi», kur šīs morfēmas saistība ar jēdzienu «eksports» ir semantiski nepārprotama (pat ja reālajā uzņēmuma darbībā tā reizēm šķiet ne visai ticama), jo šajos nosaukumos iekļauts arī uz pretējo jēdzienu «imports» norādošais strupinājums *-imp-*. Te varam minēt tādus uzņēmumus kā «*Diimpex*» (darbības sfēra ir banketu rīkošana), «*Herba impex*» (augu un stādu audzēšana un tirdzniecība), «*Ekoimpexs*» (autodaļu vairumtirdzniecība), «*Belimpexs*» (biznesa konsultācijas), «*Prodimpekss loģistikas grupa*» (muitas noliktava), «*Showimpex*» (izklaides pasākumu organizēšana) u. c. Nosaukums

«Olimpeks Elektroniks» (audio/video tehnika, sadzīves tehnika), šķiet, segmentējams arī citādi – *Olimps* (grieķu vietvārds un mitoloģijas jēdziens) + *ex*.

Daudzos gadījumos nosaukumus veido, pievienojot *ex/eks/ekss* kādam reālam latviešu valodas vārdam (vai nu pašcilmes, vai aizgūtam), reizēm arī angļu valodas vārdam vai, pareizāk sakot, vārda strupinātai formai. Piemēri:

«Auditex» (audita pakalpojumi), no vārda *audits*;

«Naglex»/«Nagleks» (būvmateriālu tirdzniecība), domājams, no vārda *naģla*;

«Eternitex» (jumta segumi), no angļu valodas vārda *eternity* 'mūžība';

«Roadex»/«Roadeks» (ceļu un laukumu būve), no angļu valodas vārda *road* 'ceļš';

«Remedex Baltija» (farmācija), no angļu valodas vārda *remedy* '[ārstniecības] līdzeklis';

«Centrex» (instrumenti un darbarīki), no vārda *centrs*;

«Eurex» (valūtas maiņa), no internacionālā vārda *euro*.

Ir arī gadījumi, kur saliktena sākumdaļas nozīme nav tik acīmredzama, bet nojaušama. Piemēri:

«Cemex» (betona izstrādājumi), domājams, no vārda *cements*;

«Tapex» (apdares materiāli), no vārda *tapetes*;

«Ripex» (riepu tirdzniecība), no vārda *ripot*;

«A & Sauleks» (žalūzijas), no vārda *saule*;

«Bolteks» (metālizstrādājumi), no angļu valodas vārda *bolt* 'aizbīdnis, bulta';

«Viveks» (pārtikas produkti), no latīņu valodas vārda *vivere* 'dzīvot'.

Dažreiz saliktenī apvienoti vairāki vārdi vai vārdu saknes – piemēram, datortehnikas uzņēmuma «Mediadatex» nosaukumā ir ietverts angļu vārds *media* 'plašsaziņas līdzekļi' un latviešu valodas jaundarinājuma *dators* (vai arī vārda *dati*) sakne, papildinot tos ar *-ex*.

Reizēm «*ex*-nosaukums» darināts pat no personvārda. Te jāmin frizētava «Dzintreks» (no sievietes vārda *Dzintra*), parfimērijas un kosmētikas firma «Annex» (no vārda *Anna*, jo diez vai šeit domāts angļu vārds *annex* 'anektēt, pievienot') un droši vien arī alkohola veikals «Arneks» (no vārda *Arnīs* vai *Arnolds*).

Jāpiemin, ka telefongrāmatā konstatēto «*ex*-nosaukumu» vidū ir arī tādi, kur *ex* varbūt ir daļa no pavisam citas morfēmas. Piemēram, ir vairāki uzņēmumi, kas nodarbojas ar apģērbu vai audumu ražošanu un tirdzniecību un kuru nosaukumā fināle *-tex/-teks*, iespējams, ir saīsinājums no vārda *tekstils* latviskā, angļiskā vai citas valodas varianta – «*Italeteks*», «*Maltex*», «*Triteks Costume Company*», «*Balteks-Lat*», «*Sinteks un Ko*», «*Politeks*», «*Mājteks*», «*Eiromateks*».

Vairāku uzņēmumu saliktajos nosaukumos elements *-tex/-teks* drīzāk vedina domāt par saīsinājumu no grieķu cilmes vārda *tehnika*, kur [h] kaut kādu iemeslu dēļ aizstāts ar divējādi atveidoto [ks]. Varbūt tas ir grafēmas *x* un tās izrunas [ks] simbolisma dēļ, jo tie asociējas ar svešvalodu. Bet varbūt *teh* kļuvis par *tex* transliterācijas pārpratuma dēļ, jo krievu valodā lietotajā kirilicas alfabētā skaņai [h] atbilst burts *x*? Piemēri:

«*Biroteks Serviss*» (biroja tehnika);

«*Aquatex*» (hidrotehniskās būves), latīņu valodas vārds *aqua* nozīmē 'ūdens'; «*Gastex*» (gāzes iekārtas), angļu valodas vārds *gas* nozīmē 'gāze';

«*Mediteks*» (medicīnas iekārtas).

Dažreiz *ex* kā salikteņa sastāvdaļa nav skaidri identificējama tāpēc, ka nosaukums varbūt ir viens vārds, nevis strupinājumsaliktenis – piemēram, iespējami personvārda «Aleksis» varianti tūrisma firmu «*Aleks-Tur*» un «*Alex Travel*» nosaukumos.

Taču vislielāko grupu, šķiet, veido tie darinājumi ar *ex/eks/ekss*, kuros nav saskatāma nekāda nozīme – tie atgādina vienkārši fonētiskus/grafiskus darinājumus. Piemēri:

«*Intreks*» (apkures iekārtas), «*Panteks*» (apsardze), «*Ineks 13*» un «*Daneks*» (augļu un dārzeņu tirdzniecība), «*Dilex*» un «*Laneks*» (auto daļu tirdzniecība), «*Dimeks*» un «*Ļiteks*» (autoservisi), «*Rimeks-3*» un «*Saleks Pluss*» (autostāvvietas), «*Ars-inteks*» (biznesa konsultācijas), «*Ameks celtnieks*» (būvdarbi), «*Primekss*» (celtniecība un remontdarbi), «*Molteks*» (datorprogrammu tirdzniecība), «*Trodeks IT*» (datortehnika), «*Lindeks*» (dārzu piederumi), «*Komeks*» (zoopreces), «*Unimex*» (garšvielas), «*Lanteks*» (gāzes iekārtas), «*Emvex*» (iepakošanas materiāli), «*Algoneks*» un «*Riteks A*» (instrumenti un darbarīki), «*Groteks*» (interneta pakalpojumi), «*Velteks grupa*» (siltumizolācijas materiāli), «*Rupeks*» (ūdensnotekas, palodzes u. c.), «*Trideks*» (juridiskais birojs), «*Alteks*» un «*Simeks*» (kafejnīcas), «*Kitex*» (kravu pārvaldījumi), «*Kaleks*» un «*Safeks*» (transporta pakalpojumi), «*Atvex*» un «*Vinteks*»

(logu un durvju ražotnes), «*Damex*» (makšķerēšanas piederumi), «*Malteks*» (mēbeles), «*Mimeks*» (muitas noliktava), «*Milteks Centrs*» un «*Geleks un Ko*» (nekustamie īpašumi), «*Gelex*», «*Kiteks*» un «*Lanekss*» (pārtikas produktu vairumtirdzniecība), «*Landeks*» (poligrāfiskie pakalpojumi), «*Bareks S*» (sadzīves tehnika), «*Anlex*» (sporta preces), «*Bileks*» (taksometri), «*Finteks*» (valūtas maiņa) utt. Šo sarakstu varētu turpināt vēl un vēl.

Visbeidzot jāpiemin kāds nosaukums, kur elements *ex* nav iekļauts saliktenī, bet novietots atsevišķi – santehnikas firma «*RIA Trāde Eks*».

Kaut arī nevar izslēgt iespēju, ka ne viens vien no šiem nosaukumiem ir veidots no sugasvārdu vai īpašvārdu strupinājumiem, tomēr uzņēmumu klientiem un citiem, kas šos nosaukumus lasa vai dzird, tie paliek nesaprotami. Te gribētos citēt Jāņa Rozenberga pirms vairāk nekā četrdesmit gadiem teiktos vārdus: «.. kāda sazināšanās līdzekļa nozīme var būt nesaprotamam skaņu resp. burtu, zilbju un morfēmu sakopojumam?» (15, 71. lpp.) Bet varbūt pa šiem gadiem tomēr būs radusies kāda atbilde? Ko šie «*ex*-nosaukumi» un pati to eksistence varētu nozīmēt un mums pavēstīt par procesiem valodā un sabiedrībā?

Sāksim ar jautājumu – kas gan īsti ir elements *ex* mūsdienu latviešu valodas vidē? Vai vispār varam to saukt par morfēmu, un, ja tā, tad kādam morfēmu tipam to pieskaitīt?

Kā atzinusi Andra Kalnača, «nav iespējama tāda valodas vienība, kas reizē būtu sakne un afikss», bet, ja tā tomēr notiek, «tad tā ir klasificējama kā morfēmu homonīmija» (10, 12. lpp.).

Latviešu valodā jau visai stabili vietu ir ieguvis no angļu valodas aizgūtais priedēklis *eks-* ar jau iepriekš minēto nozīmi «bijušais», piemēram, *eksčempions*, *eksprezidents*, *eksministrs* u. c.

Savukārt latviešu sarunvalodā ir vērojams, ka valodas vienību *ex/eks* izmanto arī kā vārda sakni, kas, papildināta ar latviešu valodas afiksiem, veido jaunus vārdus. Piemēram, jau krietni sen ir pazīstams strupinājums *eksis* no vārda *eksāmens*, arī tā etimons ir tā pati latīņu morfēma *ex* ar nozīmi «iz-, ārā». Gan interneta diskusijās, gan citur palaikam varam redzēt arī no angļu valodas aizgūtu lietvārdu *ex* ar nozīmi 'bijušais partneris' – gan oriģinālformā, gan transkribētu un adaptētu, it īpaši tā sieviešu dzimtes formā *ex-ene* vai *eksene* 'bijusī sieva/draudzene'.

Bet vai varam valodas vienību *ex/eks* uzskatīt par īstu morfēmu arī tajos kontekstos, kas ir šī raksta uzmanības centrā un kur tā

atgādina piedēkli? Nav arī skaidrs, ar kādu terminu šo elementu apzīmēt. Aizguvuma beigu daļu kopā ar latviešu galotni mēdz dēvēt par fināli, bet šai gadījumā tas varētu īsti attiekties tikai uz variantu *-ekss*. Varbūt varētu to saukt par kvazisufiksu? A. Kalnača t. s. neīstajām morfēmām – elementiem, «kas tikai šķietami atgādina valodā funkcionējošas morfēmas» (10, 27. lpp.), – izvēlas apzīmējumu *kvazimorfēmas*. Tās ir vai nu par neproduktīvām kļuvušas īstās morfēmas, vai arī aizgūtu vārdu daļas, kas šķietami atgādina mantoto jeb pašcilmes vārdu morfēmas. Šāda aizgūta vārda daļa ir arī *ex* un tās latviskotie varianti. Atsaucoties uz Vilmas Kalmes un Guntas Smiltnieces pētījumu (9, 25.–27. lpp.), kur morfēmas dalītas mantotajās jeb pašcilmes un aizgūtajās morfēmās, A. Kalnača gan uzsver, ka «internacionālu afiksu izmantojums tieši latviešu valodas vārdu darināšanā nav vērojams. [...] Tāpēc dažādos internacionālos un nacionālos aizgūtos vārdos, šķiet, nevajadzētu segmentēt citu valodu morfēmas, jo tās no latviešu valodas viedokļa ir kvazimorfēmas» (10, 29.–30. lpp.).

Tomēr dažos aspektos gan īsto morfēmu, gan kvazimorfēmu sakarā noteikti būtu vērts runāt par aizgūtajām morfēmām pretstatā pašcilmes jeb mantotajām [kvazi]morfēmām – lai gan, kā trāpīgi norādījis Jānis Endzelīns, «aizgūt gan mēdz nevis piedēkļus, bet vārdus, no kuriem tad vēlāk var abstrahēt piedēkli» (6, 362. lpp.). Katrā valodā sastopami gadījumi, kad šādus piedēkļus vai citus afiksus vēlāk izmanto, arī atvasinot vārdus no pašcilmes saknēm. Piemēram, internacionālos priedēkļus *super-*, *mini-*, *anti-* un citus nereti pievieno arī latviešu vārdiem. No vācu un angļu aizguvumiem savulaik abstrahētas un adaptētas fināles *-manis* un *-men[i]s* – piemēram, *augstmanis*, *sūdzmanis*, *Cūkmens* (komiskais tēls akcijā pret vides piesārņošanu). Par minētajām finālēm plašāku ieskatu var gūt Jura Baldunčika pētījumos (1, 2). Arī latviešu jauniešu sarunvalodai, kā novērojusi Laura Tidriķe, raksturīgi aizgūti piedēkļi, piemēram, vācu cilmes *-ūz-*, kas bijis īpaši populārs 20. gs. astoņdesmitajos gados (*ēstūzis* ‘ēdnīca’); krievu *-on-* (*muzons* ‘mūzika’), *-ak-* (*čomaks* ‘draugs’) un citi (21, 36. lpp.). Atcerēsimies arī tādus aizgūtus piedēkļus un izskaņas kā vācu *-er*, krievu *-uška* u. c., ko arī sarunvalodā mēdz pievienot latviešu valodas vārdu celmiem (*plātizeris*, *krievuška*, *meituška* u. c.).

Katrā ziņā šie procesi ir ļoti daudzslāņaini un tajos vērojamas dažādas interesantas parādības:

- Aizgūta citvalodas salikteņa otrās daļas gramatikalizēšanās par piedēkli vai fināli, piemēram, *-manis* no vācu *Mann* ‘cilvēks’ un *-men[i]s* no angļu *man* ‘cilvēks’; *-ūzis* no lejasvācu *Hus* (vācu

standartval. *Haus*) 'māja' — arhaisms *lustūzis* no *Lusthaus* 'priekš nams', arī 'atpūtas vieta' u. tml.

- Divu no dažādām valodām aizgūtu elementu kombinēšana vienā vārdā, piemēram, vārdā *čomaks*, kur sen aizgūtā anglicisma *čoms* (*chum* 'draugs') saknei pievienots krievu valodas sufikss *-ak*.
- Ar aizgūtām morfēmām darinātie vārdi parasti nav neitrālas nozīmes vārdi, tiem piemīt stilistiska nokrāsa.

Viens no iemesliem, kāpēc citvalodu afiksus izmanto jaunu vārdu radīšanā, ir valodas spēle. Šo parādību ir pētījusi Vineta Ernstsonē. Šādas valodas spēles mērķis ir, «pievienojot vārdam ne-parastu sufiksu, .. izraisīt kādas asociācijas, radīt noteiktu priekšstatu par sarunas objektu, veidot noteiktas vides imitāciju..» (7, 91. lpp.). Patiešām, gan daiļliteratūrā, gan ikdienas valodā palaikam varam vērot humoristisku paņēmieni, kad tiek imitēta kāda svešvaloda, pievienojot tās raksturīgākos afiksus pašcilmes vārdiem vai valodā jau eksistējošiem aizguvumiem. Atcerēsimies kaut vai komisko nezināmā autora šļāgerdziesmu «Vēstule no Sorento» (21), kur ar itāļu valodai raksturīgo galotni *-o* darināti pseidoitāļu valodas vārdi *karbonādo* (domāts ēdiens *karbonāde*, bet itāļu valodā nav šāda vārda ar tādu nozīmi) un *konkurento* (domāts *konkurents*; pareizais itāļu valodas ekvivalents ir *concorrente*).

Interesanti, ka šis fenomens — īsta vai šķietama svešvalodas afiksa pievienošana, lai radītu «svešāduma» kolorītu, — parādās ne vien sugasvārdos, bet arī īpašvārdos. Latviešu kultūrvidē klasisks piemērs laikam ir 19. gs. «kārkluvāciešu» uzvārdi, kur latviešu izskaņa *-iņš* tika pārveidota par *-iņg*, lai padarītu tos «vāciskākus», piemēram, *Kalniņg* < *Kalniņš* (kaut gan vācu valodā nemaz nav izskaņas *-iņg*). Tolaik reizēm tika izmantotas pat franciskas galotnes, piemēram, Jāņa Poruka stāstā «Kā Runcis kļuva par Runcē» (13).

Līdzīgs gadījums ir arī tie īpašvārdi, kas ir mūsu uzmanības centrā šajā rakstā — uzņēmumu nosaukumi ar elementu *ex*. Lai gan *ex/eks*, protams, nav īsta gramatiska morfēma latviešu valodā, bet tikai kvazimorfēma, tai ir sava loma — īpaša kolorīta radīšana vai imitācija, varbūt savā ziņā arī spēle. Elementu *ex/eks* lieto «ar dekoratīvu un stilistisku funkciju. Visbiežāk tas .. simbolizē ārzemniecisko (t.i., rietumniecisko) un tātad vērtīgo» (19, 23. lpp.).

Jādodomā, ka vairums uzņēmumu nosaukumu veidotāju laikam gan pat neapzinās *ex* saistību ar latīņu valodu — viņiem tas droši vien asociējas ar angļu valodu vai pat vienkārši arhetipisku

svešvalodu. Varbūt tieši burts *x*, kura nav latviešu alfabētā (un attiecīgi tā izruna [ks]) ir tas, kas raisa šīs asociācijas? Šeit pētījums varētu iesniegties arī fonosemantikas un skaņu simbolisma lauciņā.

Ex/eks lietojums, no vienas puses, vēlreiz apliecina hibridizācijas tendences, kuras, kā uzsvērusi Ieva Zauberga, ir raksturīgas mūsdienu pasaulei un, ņemot vērā plašos visdažādāko kultūru kontaktus, ir neizbēgamas (22). Patiešām, dažādu valodu hibridformas šodien taču redzam gan slengā, gan dažādos onīmos jeb nosaukumos, gan ļoti daudzos terminos. Bet, no otras puses, aizguvumu, to skaitā arī aizgūto afiksu eksistence jau kopš seniem laikiem rāda, ka tieksme apgūt un lietot jauno, svešādo un interesanto, ir pastāvējusi vienmēr. Gluži tāpat kā vienmēr ir pastāvējusi pretēja tendence – izvairīties no uzkrītoši svešā (pūrisms) vai vismaz censties padarīt to līdzīgu savējam un pazīstamajam (adaptēšana).

Vispār attieksmē pret vārdu vai tekstu ir iespējami divi pretēji procesi (te izmantosim terminus arī no tulkošanas zinātnes): no vienas puses – adaptēšana, pielāgošana, domestikācija (*domestication*), nativizācija (*nativization*); no otras puses – «citvalodiskošana», «[at]svešināšana» (*foreignization*), eksotizēšana (*exotizing*).

Aplūkojot *ex/eks* un arī citu aizgūto afiksu vai kvaziafiksu lietojumu, nostiprinās vēl kāda atziņa – gan gramatiskajās funkcijās, gan tīri simboliskā un vizuālā ziņā tieši afiksi (priedēkļi, piedēkļi, galotnes) ir valodas būtības, rakstura un «kolorīta» nesēji. Ne velti Valentīna Skujiņa savulaik ir nosaukusi gramatiku par valodas mugurkaulu (17), bet Ina Druviete un Melīta Stengrevica (kā ekspertes Satversmes tiesas spriedumā par Jutas Mencenas uzvārdu) uzsvērušas, ka «lokāmās galotnes [ir] latviešu valodas gramatiskās sistēmas pamats» (5).

Tieši attiecīgie afiksi asociējas ar kādu konkrētu valodu vai ar «svešvalodu kā tādu», tādēļ varam formulēt šādu likumsakarību:

- Ja citas valodas saknei vai celmam pievieno pašcilmes afiksus, tas izskatās kā pašcilmes vārds.
- Ja pašcilmes saknei vai celmam pievieno citas valodas afiksus, tas izskatās kā citas valodas vārds.

Nenoliedzami, daudzos gadījumos «*ex-nosaukumu*» veidotāju mērķis ir bijis panākt, lai attiecīgais vārds izskatītos kā citas valodas vārds.

Tomēr jāatzīmē – subjektīvi liekas, ka tagad, salīdzinot ar 2001. gada pētījuma rezultātiem, ir sastopams vairāk nosaukumu,

kur *ex* jau ir transkribēts (kā *eks* vai *ekss*). Dažos gadījumos, kā šķiet, *ex* pārvēršanās par *eks/ekss* ir saistīta ar juridiskām niansēm, piemēram, ja sākotnējā «*ex-nosaukuma*» īpašnieks atver filiāli vai citu uzņēmumu un kādu iemeslu dēļ reģistrē to ar citu nosaukumu, tomēr vēloties saglabāt vizuālu saikni ar iepriekšējo. Te laikam jāatceras jau iepriekš minētais «*Parex*»/«*Parekss*», kā arī būvmateriālu veikals «*Naglex*», kas pieder SIA «*Nagleks*». Citos gadījumos varbūt uzņēmējs, vēlēdamies reģistrēt uzņēmumu ar «*ex-nosaukumu*», konstatē, ka tāds jau pastāv, un ir spiests savējo pārveidot, lai abi nebūtu identiski. Ar to laikam izskaidrojami pilnīgi dažādu nozaru, bet gandrīz vienādu nosaukumu uzņēmumu pāri — tādi kā «*Kitex*» (kravu pārvadājumi) un «*Kitekss*» (pārtikas produkti); «*Gelex*» (pārtikas produkti) un «*Geleks un Ko*» (nekustamie īpašumi); «*Laneks*» (autodaļu tirdzniecība) un «*Lanekss*» (pārtikas produkti) u. c. Vienīgi — kāpēc gan tādā gadījumā neizvēlēties pavisam citu vārdu?

Bet vai tendence latviskot *ex* par *eks* nozīmē arī to, ka šī kvazimorfēma pamazām adaptējas latviešu valodā? Varbūt varam pat izteikt pārdrošu minējumu, ka tā pamazām gramatikalizēsies? Iespējams, to veicinātu arī šī elementa fonētiskā līdzība latviešu izskaņai *-uks* un krievu valodas aizguvumos sastopamajām izskaņām *-iks* un *-aks*. Un vēlāk šī izskaņa nevis signalizēs «Mēs esam ārzemnieciski/neparasti/interesanti!», bet vienkārši ziņos: «Mēs esam tipisks Latvijas uzņēmums.»

Gluži kā, piemēram, krievu valodā visiem uzvārdiem ir noteikta veida izskaņas, kas rāda, ka attiecīgais vārds ir uzvārds, tāpat, iespējams, daudzu uzņēmumu īpašniekiem Latvijā jau liekas, ka *-ex/-eks/-ekss* ir tradicionāla izskaņa, kas rāda, ka attiecīgais vārds ir uzņēmuma nosaukums... Uzņēmējdarbībai un tirdzniecībai taču faktiski piemīt savs valodas stils, kam raksturīgas tādas parādības, kuras citos kontekstos uzskatītu par kļūdainām vai neiederīgām. Piemēram, šim stilam ļoti raksturīga iezīme ir apzīmētāja novietošana aiz apzīmējamā vārda preču nosaukumos (*kafija šķīstošā* u. tml.), kas padomju laikā ieviesās krievu valodas ietekmē, bet nu daudzi to jau uztver kā veidu, kādā tradicionāli veido preču nosaukumus.

Katrā ziņā varam iztēloties, ka kāds ārzemnieks, lasot Latvijas telefongrāmatā daudzos nosaukumus ar *-eks/-ekss*, ja viņš interesētos par valodniecību, varētu arī nodomāt, ka latviešu valodā patiesi ir šāds sufikss un ka tas izsaka nozīmi «[kaut kā] tirgotājs (*par uzņēmumu* u. tml.)». Tāpat kā piedēklis *-nieks* izsaka nozīmi «tas, kas [ar kaut ko] ir saistīts/nodarbojas». Piemēram, tas, kurš cep maizi,

ir *maiznieks*, bet tipiska maizes tirgotava ir **Maizex*, **Maizeks* vai **Maizekss...*

Nemot vērā šī krājuma nosaukumu «Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi» (izcēlums mans) – ko gan varētu ieteikt uzņēmumu īpašniekiem, to reklāmas veidotājiem un klientiem, t.i., visiem, kas saskaras ar uzņēmumu nosaukumiem? Droši vien vērtīgākais ieteikums būtu analītiski iedziļināties šeit aplūkotajās problēmās un pajautāt pašiem sev: «Ko es vēlos pateikt, un ko es vēlos dzirdēt?» Un – kas varbūt ir vēl sarežģītāk – padomāt, kā šādus nosaukumus lietot praktiski. Vai darbinieks strādā un pircējs iepērkas «*Naglekā*» (kas būtu pareizi, jo «*Nagleks*» beidzas vienu *s*) vai «*Nagleksā*»? Šķiet gan, ka otrs lietojuma variants ir lielā pārsvarā, kas liecina, ka elementu *ex* [eks], pat transkribētā veidā, lietotājs tomēr grib saglabāt un nevēlas to upurēt latviešu valodas gramatikas sistēmai. Tas, kā liekas, ir saistīts ar mūsdienu Latvijā diemžēl raksturīgo tendenci dažādus nosaukumus lietot tikai pamatformā un nepakļaut locīšanai.

Visbeidzot varam konstatēt, ka arī šī parādība – uzņēmumu nosaukumu veidošana ar morfēmu *ex* –, tāpat kā ikviens, pat vissīkāka un šķietami nenozīmīgākais valodas process, ir daļa no kāda plašāka procesa vai procesu kopuma. Valodā nekas nenotiek tāpat vien, un faktiski viss par kaut ko stāsta un liecina un ir sociolingvistisku, morfoloģisku u.c. pētījumu un analīzes vērts.

1. Baldunčiks, J. Aizguvumi ar fināli -menis. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 25. laidiens. Rīga : Avots, 1989, 131.–134. lpp.
2. Baldunčiks, J. Ieilgušie deklinācijas meklējumi. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 2. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2006, 105.–109. lpp.
3. Blinkena, A. Citvalodu nosaukumu un apzīmējumu lietošanas problēmas latviešu valodā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 10. laidiens. Rīga : Liesma, 1974, 175.–194. lpp.
4. Bušs, O. Rīgas telefongrāmatas nemākslinieciskā teksta zinātniskās un mākslinieciskās potences. *Personvārdi, vietvārdi un citi vārdi : izpētes pakāpieni*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2003, 43.–45. lpp.
5. Druviete, I., Stengrēvica, M. Citētas kā ekspertes LR Satversmes tiesas spriedumā lietā Nr.2001-04-0103. *Onomastica Lettica* 2. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2004, 312. lpp.
6. Endzelīns, J. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1951.

7. Ernstson, V. Valodas spēle – lingvistisks ikdienas jaunrades fenomēns. *Linguistica Lettica*. 1. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 1997, 76.–99. lpp.
8. Gridina, J. Itāļu valoda Rīgas ielās. *Letonika. 1. kongress. Valodniecības raksti*. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 2006, 146.–152. lpp.
9. Kalme, V., Smiltņiece, G. *Latviešu literārās valodas vārddarināšana un morfoloģija*. Liepāja : LiePA, 2001.
10. Kalnača, A. *Morfēmika un morfonoloģija*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2004.
11. Orwell, G. Appendix. *The Principles of Newspeak. Nineteen Eighty-four*. Penguin Books, 1990.
12. *Oxford English Dictionary. Volume III*. Oxford : Clarendon Press, 1961.
13. Poruks, J. Kā Runcis kļuva par Runcē. *Izlase*. Rīga : Zvaigzne, 1984, 236.–247. lpp.
14. *Privātpersonu un uzņēmumu telefonu katalogs 2006./2007*. Rīga : Interinfo, Lattelecom, 2006.
15. Rozenbergs, J., Isajeva, A. Par dažiem saliktu nosaukumu saīsinājumiem. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. Rīga : Liesma, 1965, 71.–74. lpp.
16. Rūmniece, I. Par klasisko valodu elementiem mūsdienu latviešu valodas vidē. *VVK raksti. 1. sējums. Latviešu valoda – robežu paplašināšana*. Rīga : Valsts valodas komisija, 2005, 100.–107. lpp.
17. Skujīņa, V. *Pārmaiņas izglītībā un pedagogijas terminoloģija*. 2000. <http://termini.lza.lv/article/php?id=10>
18. Stadgale, I. Dažas īpatnības jaundibināto uzņēmumu nosaukumu veidošanā. *Linguistica Lettica* 8. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2001, 98.–108. lpp.
19. Strelēvica, D. Latīniski elementi Latvijas uzņēmumu nosaukumos. *LU Zinātniskie raksti Nr. 645. Antiquitas Viva. Studia Classica*. Rīga : Latvijas Universitāte, 2001, 19.–25. lpp.
20. Strelēvica, D. Sengrieķu mitoloģijas elementi Latvijas uzņēmumu nosaukumos. *Hellēņu dimensija Eiropai*. Rīga : Zinātne, 2003, 203.–209. lpp.
21. Tidriķe, L. Jauniešu valodas pamatiezīmes. *Jauniešu valoda* (Laura Tidriķe; Vineta Ernstson). Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2006.
22. *Vēstule no Sorento* <http://www.dziesmas.lv/index.asp?page=lyrics&id=2263>
23. Zauberga, I. Hybridity as Inevitable Feature of Cross-Cultural Communication. *The Second Riga Symposium on Pragmatic aspects of Translation*. Rīga : Latvijas Universitāte, 1999, 265.–274. lpp.

Andra Kalnača

Saliktās tagadnes lietojums mūsdienu latviešu valodā

Rakstā aplūkota mūsdienu latviešu valodā sastopamā darbības vārda laika formu lietojuma īpatnība – saliktās tagadnes aizstāšana ar vienkāršo pagātni un vienkāršo tagadni. Tā vērojama galvenokārt dažāda tipa rakstītos tekstos – presē, bukletos, grāmatu titullapās u. tml.

Vienkāršo un salikto laika formu paralēlisms kopumā nav jauna parādība latviešu valodā, tas, aplūkojot laika formu nozīmes, tradicionāli pieminēts lielākajā daļā gramatiku un morfoloģijas pētījumu, sākot jau ar 19. gadsimtu. Uz iespēju lietot vienkāršās laika formas salikto laika formu nozīmē norādījuši, piemēram, Augusts Bilenšteins (1, 349.–354. lpp.) un Jānis Endzelīns (2, 970. lpp.), par to rakstīts arī «Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā» (9, 589.–600. lpp.) un Dzintras Paegles «Latviešu literārās valodas morfoloģijā» (10, 102. lpp.). Šī raksta autore pētījumos tuvāk analizēti cēloņi, kas nosaka vienkāršo un salikto laika formu sinonīmiju latviešu valodā, aplūkota arī šīs parādības ciešā saikne ar teikuma sintaktisko struktūru un konteksta noteiktām laika formu nozīmēm (sk. 5, 6, 7, 8).

Vienkāršo un salikto laika formu sinonīmisks lietojums iespējams tikai saliktos teikumos, kur vienā teikuma daļā darbība beigusies ātrāk nekā citā teikuma daļā. Darbību, kas beigusies ātrāk, latviešu valodā var izteikt divējādi – vai nu ar salikto, vai arī ar vienkāršo laika formu. Respektīvi, pabeigtas darbības nozīme kādā no salikta teikuma daļām var būt gan saliktai, gan vienkāršai laika formai. Piemēram, iepriekš notikušu un pabeigtu darbību izsaka saliktā laika forma:

ST Kad mute *ir* galīgi *izkaltusi* (=VT *izkalst*), lielā kafijas kanna *iepeļ*, *sudrabainus garaiņus istabā ielaizdama*. (Jānis Liepiņš)

ST Taču šodien launadzis *ir putinājis* (=VP *putināja*) *smiltis pa liedagu, un aļģes vairs tikko samanāmas*. (Olafs Gūtmanis)

SP Telefona stabu rinda, gar kuru visu laiku **biju turējusies** (=VP turējos), veda mani tieši sētšvidū. (Regīna Ezera)

SN Parunāsimies par to drusku vēlāk, kad es **būšu drusku atkopies** (=VN atkopšos). (Anšlavs Eglītis)

Minētajos piemēros visas atzīmētās salikto laiku formas var aizstāt ar vienkāršajām bez nozīmes atšķirībām, kā to liecina iekavās norādītās paralēlās laika formas.

Iespējams arī pretējs gadījums – salikto laika formu funkcijā var lietot vienkāršās, piemēram:

VT Jūs **aizmirstat** (=ST esat aizmirsis), kur atrodaties? (Mārtiņš Ziverts)

VP Gribu zināt, vai ir kas vēl ļaunāks par to, ko **piedzīvoju** (=ST esmu piedzīvojis) es. (Irma Grebзде)

VP .. kad vīri **novilkā** (=SP bija novilkusi) kažokus un sievietes **noņēma** (=bija noņēmušas) lakatus, nāca redzamas vecas un jaunas sejas. (Edvarts Virza)

VN Bet tās vēstules, ko **rakstīs** (=SN būs rakstījusi) viņa, tu tomēr **nogādāsi tālāk**. (Mārtiņš Ziverts)

Kā apliecina piemēri, vienkāršo un salikto laika formu paralēlietojuma cēlonis ir laika formu nozīmes tuvums pabeigtas darbības izteikšanā (7, 123. lpp.).

Tomēr nevar uzskatīt, ka vienkāršās laika formas nozīmes ziņā vienmēr varētu aizstāt saliktās formas. Latviešu valodā ir arī gadījumi, kad laika formu paralēlisms nav iespējams un nav vēlams – ne vienmēr salikto laika formu nozīmi var izteikt vienkāršās laika formas bez satura izmaiņām. Svarīgi akcentēt, ka visām saliktajām laika formām ir kopīga nozīme – rezultativitāte, kas ietver iepriekš notikušas, pabeigtas darbības vērtējumu tagadnē (t. i., saliktā tagadne), pagātnē (t. i., saliktā pagātne) vai nākotnē (t. i., saliktā nākotne) (8, 27. lpp.; 10, 103. lpp.). Vienkāršajām laika formām, pat ja tās izsaka pabeigtu darbību, rezultativitātes nozīmes trūkst (3, 354.–355. lpp.). Tāpēc vienkāršo un salikto laika formu paralēlisms parasti iespējams tad, ja izsakāma pabeigta darbība un ja laika secību nodrošina salikta teikuma sintaktiskā konstrukcija, – to apliecina iepriekš minētie piemēri. Citos gadījumos, kur semantiski nepieciešams ir pabeigtas darbības rezultāta vērtējums, iespējama tikai saliktā laika forma, jo vienkāršajai laika formai šādas nozīmes nav.

Taču, izsakot iepriekš notikušas darbības aktualitāti tagadnē, pēdējos gados latviešu valodā samērā bieži vērojams vienkāršās pagātnes formu lietojums, piemēram:

*Tas ir stāsts par .. zinātnieci, kas pati saviem spēkiem, bez valsts atbalsta **ieguva** patentu un **darīja** visu, lai zāles būtu nopērkamas aptiekās.* (Brigita Zeltkalne. Vīrusu pavēlniece Aina Muceniece. Rīga : Alvīne un Alberts [bez izdošanas gada])

*Uz ziemeļiem [ir] Taurupes stacija, pie tās aug ozols, ko **iestādīja** aktiera Gunta Skrastiņa tēvs, kad Guntis **pie dzima**.* (Apcēlo Latviju! Vidzeme. Rīga : Lauku Avīze, 2007)

*Kompensācijas [ir] izmaksātas gan bijušajiem padomniekiem un preses sekretārei, gan pils tehniskajiem darbiniekiem, kuri **pārtrauca** darba attiecības ar kanceleju.* (www.apollo.lv)

Semantiski un arī formāli šādos gadījumos būtu sagaidāmas saliktās tagadnes formas — [ir] ieguvusi, [ir] darījusi, [ir] iestādījis, [ir] piedzimis un [ir] pārtraukuši, kas norādītu uz darbības aktualitāti tagadnē un tādējādi nodrošinātu arī teksta viengabalainību (3, 356. lpp.). Teksta sākums lasītāju ievirza uztvert informāciju no tagadnes viedokļa. Taču teksta autoru lietotās vienkāršās pagātnes formas it kā pievilī teksta adresātu, jo tām pietrūkst gaidītās rezultativitātes nozīmes (sk. arī 4, 232. lpp.).

Līdzīgs semantisks pārpratums rodas arī dažādos lietišķos jautājumos un norādījumos, kuros vērtētas iepriekš notikušas darbības sekas. Piemēram, vairāku elektroniskā pasta u. c. portālu sākumlapās, kur nepieciešams norādīt lietotāja paroli, atrodami šādi formulējumi:

*Vai **aizmirsi** savu paroli?* (www.hotmail.com) ***Aizmirsi** paroli?* (www.inbox.lv) *Ja **aizmirsi** paroli, lūdzu, ievadi savu e-pastu (ievēro lielos un mazos burtus).* (www.draugiem.lv)

Visos minētajos piemēros vienkāršās pagātnes formas nav veiksmīgi izvēlētas, jo tām, kā jau minēts iepriekš, trūkst pabeigtas darbības seku vērtējuma nianšes. Paroles aizmiršana ir jau noticis fakts, tā seku vērtējums — nav iespējams ieiet attiecīgajā portālā. Saliktās tagadnes formas *esat aizmirsuši* un *esi aizmirsis* izsaka rezultativitāti, tāpēc tās noteikti ir vairāk ieteicamas, jo nodrošina skaidrāku un latviešu valodā dabiskāku informācijas uztveri. Šai ziņā, piemēram, nevainojama ir Latvijas Mobilā telefona mājas lapā atrodamā informācija:

Ja **esi aizmirsis** savu «Mans LMT» paroli un vēlies saņemt jaunu paroli, uz pakalpojuma kodu 1640 **nosūti** pieprasījuma izziņu. (*www.lmt.lv*)

Vienkāršās pagātnes forma var būt neiederīga arī palīgteikumos, kuros ir nepārprotama pabeigtas darbības aktualizācija tagadnē, piemēram:

Ja jūs šogad **neieguvāt** šo balvu – bet jo īpaši, ja **ieguvāt**, – lai tad jums **nākamgad veicas labāk!** («Ieva»)

Un mums [komandā] ir Jānis Blūms, kurš nule kā **parakstīja** līgumu ar Itālijas sesto spēcīgāko klubu. («Sporta Avīze»)

Kur pumpuri ziemā **nenosala**, raža jau aizmetusies. («Ievas Māja»)

Lai gan šo piemēru palīgteikumos darbība beigusies ātrāk nekā virsteikumos, tomēr vienkāršās pagātnes vietā vēlāmākas būtu saliktās tagadnes formas *neesat ieguvuši, esat ieguvuši, ir parakstījis un nav nosaluši*. Vienkāršās pagātnes formu *neieguvāt, ieguvāt, parakstīja un nenosala* nosauktajai pagātnes darbībai nav saiknes ar tagadni, lai gan uz rezultativitāti norāda gan apstākļa vārdi *šogad, nule, jau*, gan virsteikuma laika formas. Tāpēc veidojas pretruna starp visa teikuma temporālo un darbības seku semantiku un tai neatbilstošu vienkāršās pagātnes formu. Šāda nesaderība nerastos, ja palīgteikumā būtu saliktās tagadnes forma.

Pretrunīgi vērtējamās arī pēdējo gadu daudzu grāmatu u. c. iespieddarbu titullapās lietotās vienkāršās pagātnes vai, retāk, vienkāršās tagadnes formas. Piemēram, grāmatu finansētāji nereti tiek norādīti šādi:

Vienkāršā pagātne

Izdošanu **atbalstīja** Lietuvas Republikas Valdība, Latvijas Kultūrkapitāla fonds. (Latvių-lietuvių kalbų žodynas. Latviešu-lietuviešu vārdnīca. Kaunas : Aesti, 2003)

Šī daiļdarba izdošanu **atbalstīja** Francijas Kultūras un komunikācijas ministrijas Grāmatu un lasīšanas direkcija. (Edīte Piafa. Veiksmes ballē. Rīga : Jaunā Daugava, 2006)

Vienkāršā tagadne

Grāmata **nāk** klajā ar Latvijas Kultūrkapitāla fonda atbalstu. (Judīte Vaičūnaite. Zemei pieskaroties. Rīga : Tapals, 2001)

Grāmata **iznāk** ar Veltas Tomas mantojuma līdzekļu palīdzību. (Velta Toma. Aizejot, atnākot. Dzejas izlase. Rīga : Karogs, 2002)

Grāmata nāk klajā ar Valsts Kultūrkapitāla fonda atbalstu. (Dzejnieka laiks tēlos un attēlos. Pēteris Zirnītis atcerēs, dzejā, prozā. Rīga : Nordik, 2004)

Gan vienkāršās pagātnes, gan vienkāršās tagadnes formas semantiski neatbilst titullapas tekstam, kur taču tiek sniegta informācija par jau notikušiem un savstarpēji secīgiem faktiem, kā arī par to vērtējumu – finansējuma piešķiršana ļāvusi sekmīgi izdot grāmatu. Vienkāršās pagātnes forma nav iederīga tādēļ, ka tā semantiski nenodrošina darbības rezultāta vērtējumu un pagātnes notikumu saikni ar tagadni, jo frāze *izdošanu atbalstīja* nenorāda, ka darbībai ir bijis pozitīvs rezultāts – izdošanu var gan atbalstīt, bet tomēr kaut kādu iemeslu dēļ grāmatu nepublicēt. Savukārt vienkāršā tagadne parasti izsaka darbību, kas notiek vienlaikus ar runas momentu (6, 62.–65. lpp.), tāpēc šī forma būtu vairāk piemērota preses u. c. plašsaziņas līdzekļu reklāmās vai aprakstot drīzumā noteikti paredzētu grāmatas iznākšanu. Jau publicēta iespieddarba titullapā vienkāršās tagadnes forma ir zināmā mērā nelogiska. Turpreti saliktās tagadnes forma nekādus pārpratumus nerada, piemēram:

Tulkojums [ir] tapis ar Igaunijas Kultūrkapitāla fonda un Latvijas Kultūrkapitāla fonda atbalstu. (Jāns Kross. Ķeizara trakais. No igauņu valodas tulkojusi Maima Grinberga. Rīga : Atēna, 1999)

Grāmatas izdošanu [ir] finansējusi Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija. (Benita Laumane. Smalki lija zelta lietus. Liepāja : LiePA, 2005)

Par finansējuma avotiem titullapā var informēt arī ciešamās kārtas saliktās tagadnes formā, kas, tāpat kā darāmās kārtas saliktās tagadnes forma, latviešu valodā ir pierasta un tradicionāli lietota:

Grāmata [ir] izdota ar Kultūrkapitāla fonda finansiālu atbalstu. (Māra Zālīte. Sauciet to par teātri. Rīga : Jumava, 2001)

Grāmata [ir] izdota ar Rīgas Domes Kultūras pārvaldes atbalstu. (Imants Auziņš. Piecdesmit gadi bez televizora. Atmiņu ainas II. Rīga : Sol Vita, 2003)

Blakus iepriekš minētajām neiederīgajām vienkāršās pagātnes un vienkāršās tagadnes formām daudzu grāmatu un rakstu krājumu titullapās, sniedzot informāciju par sastādītājiem, tulkotājiem, redaktoriem, māksliniekiem u. c., nereti lasāms: *sastādīja, sagatavoja, tulkoja, rediģēja, maketu sagatavoja, ilustrēja, vāku noformēja* u. tml. Piemēri:

Sastādīja Ilze Jēkabsons

Ilustrēja Ligita Linmeiere

Noformējumu **veidoja** Solvita Ozola (Piparkūkas. Rīga : Nordik, 2003);

Raksteja un sastōdeja Anita Graudiņa

Biļdes **zeimēja** Marts Hanelis

Tekstus **salyka** Silvija Lubgāne

Dizainu **maketēja** Valentīna Romanovska. (Plōciņu Mase roksta. Rēzekne : Rēzeknes Vēstis, 2003).

Arī šādos gadījumos vienkāršās pagātnes forma nav iederīga, jo, kā jau raksta sākumdaļā norādīts, tai trūkst svarīgas nozīmes nianšes — iepriekš notikušas darbības seku vērtējuma. Grāmata un jebkurš cits iespieddarbs taču ir daudzu cilvēku kopdarba taustāms un acīm redzams rezultāts, tāpēc titullapas tekstā noteikti iederīgāka ir saliktās tagadnes forma, jo tā gan semantiski, gan gramatiski akcentē to, ka autoru, redaktoru, mākslinieku, tehnisko darbinieku pūles noslēgušās ar pozitīvu rezultātu — grāmatu, rakstu krājumu, žurnālu u.c. Saliktās tagadnes forma tradicionāli bijusi un ir raksturīga latviešu valodā publicēto visdažādāko izdevumu titullapās, piemēram:

No *igauņu valodas tulkojis* Jānis Žīgurs (Oskars Lutss. Pavasaris. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1965);

No *lietuviešu valodas atdzejojusi* Daina Avotiņa (Justīns Marcinkevičs. Mindaugs. Rīga : Liesma, 1971);

Tekstus *sagatavojis un komentējis* Viktors Hausmanis (Rainis. Kopoti raksti. 11. sējums. Lugas. Rīga : Zinātne, 1981);

Grāmatu izdošanai *sagatavojusi* Latvijas Gētes biedrība (Rainis un Gēte. «Fausta» tulkojuma simtgade. Rīga : Nordik, 1999);

Maketu un vāka noformējumu veidojusi Ieva Tiltiņa

Karikatūras zīmējis Valdis Šmits (Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi. Nr. 2. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2006).

Kā redzams, parastāka latviešu valodā šādā funkcijā ir saliktās tagadnes forma, vienkāršā pagātnē titullapā ieviesusies relatīvi nesen. Pagaidām grūti pamatot, kāds cēlonis būtu nepiemērotam vienkāršās pagātnes lietojumam. Varbūt te zināma ietekme ir nepārdomātam gramatisko formu un konstrukciju atveidojumam, tulkojot dažādu literatūru no citām valodām un noformējot šādus izdevumus. Piemēram, angļu valodā grāmatu titullapās dažkārt tiek izmantota ciešamās kārtas saliktās tagadnes forma ar izlaistu palīgvērbu *is/are — edited by .., translated by .., styled by .., illustrated by ..* :

Translated by Oleg Mutt

Designed by Peeter Kass (Erna Siirak. A. H. Tammsaare in Estonian Literature. Tallinn : Periodika, 1978);

Translated from Estonian by Arthur Robert Hone and Oleg Mutt

Designed by Vaike Pääsuke (Endel Nirk. Estonian Literature. Tallinn : Periodika, 1987);

Edited by Vitautas Kubilius

Translated by Rita Dapkutė and Diana Bartkutė

Translation edited by Violeta Kelertienė (Lithuanian Literature. Vilnius : Vaga, 1997);

Edited by Cornelius Hasselblatt (Different inputs – same output? // Studia Fenno-Ugrica Groningana 3. Maastricht : Shaker Publishing, 2006).

Latviešu valodā šādā funkcijā ciešamā kārtā nav parasta, burtisks tulkojums būtu izteikti neveikla konstrukcija *tulkots no .., rediģēts no .., ilustrēts no ..* u. tml. Kā jau minēts, latviešu valodā grāmatas titullapā tradicionāli tiek lietota darāmās kārtas saliktās tagadnes forma, atsevišķos gadījumos iespējama arī ciešamās kārtas saliktās tagadnes forma. Iespējams, ka, nepārdomāti vai pavirši uzlūkojot angļu valodas divdabja formu par vienkāršās pagātnes formu un nepievēršot īpašu uzmanību valodas tradīcijām, radies neiederīgais vienkāršās pagātnes formu lietojums un kā kaut kas jauns un neparasts tiek samērā aktīvi izmantots ne tikai tulkotu, bet arī oriģinālvalodas izdevumu titullapās.

Noslēdzot pārdomas par saliktās tagadnes lietojumu mūsdienā latviešu valodā, jāsecina, ka ne vienmēr tiek respektēta šī darbības vārda laika formu tradicionālā semantika un funkcijas. Lai gan vienkāršo un salikto laika formu paralēllietojums valodā ir noteiktos gadījumos iespējams un fiksēts latviešu gramatikās un morfoloģiskās sistēmas pētījumos, tomēr ne vienmēr vienkāršās pagātnes vai, retāk, vienkāršās tagadnes forma spēj izteikt to pašu nozīmi, ko saliktās tagadnes forma. Tāpēc tekstos, kur svarīgs ir pabeigtas darbības seku vērtējums tagadnē, noteikti vēlāmāka un iederīgāka būs saliktās tagadnes forma.

Saīsinājumi

SN – saliktā nākotne

SP – saliktā pagātne

ST – saliktā tagadne

VN – vienkāršā nākotne

VP – vienkāršā pagātne

VT – vienkāršā tagadne

1. Bielenstein, A. *Die Lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen erklärend und vergleichend dargestellt*. Zweiter Theil. Berlin : Ferd. Dümler's Verlagsbuchhandlung, 1864.
2. Endzelins, J. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1951.
3. Kalme, V., Smiltņiece, G. *Latviešu literārās valodas vārddarināšana un morfoloģija*. Liepāja : LiePA, 2001.
4. Kalnača, A. Vienkāršo un salikto laika formu konkurence latviešu valodā. *Baltu filoloģija. III*. Rīga : LU, 1993, 16.–21. lpp.
5. Kalnača, A. Darbības vārda veida un laika nozīmju mijiedarbība vienkāršās un saliktās tagadnes formās. *Baltu filoloģija. VI*. Rīga : LU, 1996, 62.–65. lpp.
6. Kalnača, A. Darbības vārda laika formu gramatiskā sinonīmija. *Baltu filoloģija. VII*. Rīga : LU, 1997, 116.–126. lpp.
7. Kalnača, A. Darbības vārda veida kategorijas realizācija latviešu valodā *Linguistica Lettica. 13*. Rīga : LU LVI, 2004, 5.–34. lpp.
8. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūts. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. I daļa*. Rīga : Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959.
9. Paegle, Dz. *Latviešu literārās valodas morfoloģija. I daļa*. Rīga : Zinātne, 2003.
10. Гак, В. Г. *Теоретическая грамматика французского языка*.
11. Москва : Добросвет, 1999.

Par un ap prievārdu *dēļ*

«Tik *dēļ* jums, daiļās dāmas, *dēļ* jums...» — skan krietni vecā, tomēr tautā joprojām populārā dziesmiņā ar samērā pikantu tekstu dažādās variācijās, bet piedziedājums nemainās. Un nez vai kādam ienāk prātā, ka «literāri pareizi» būtu jādzied: «Tik jūsu *dēļ*, daiļās dāmas, jūsu *dēļ*.» (Un vai vispār to var izdziedāt šajā *meldiņā*?)

Prievārda *dēļ* lietojums, resp., novietojums, latviešu valodā ir kārtējais «likums likumā» jeb izņēmums, par kuru gramatikās, valodas rokasgrāmatās un mācību līdzekļos parasti tiek norādīts: gan drīz visi prievārdi atrodas atkarīgā vārda priekšā, bet *dēļ* (kopā ar *labad* un *pēc* iemesla nozīmē) vienmēr novietojams aiz atkarīgā vārda (2, 104. lpp.; 5, 181. lpp.; 6, 26. lpp.; 12, 724. lpp.; 16, 181. lpp.). Tā tas tiek arī mācīts skolā, tomēr atsevišķās skolu gramatikās prievārda *dēļ* novietojumam vispār nav pievērsta uzmanība (7, 46.–47. lpp.; 8, 164. lpp.). Tāpat jāatzīmē, ka prievārdu novietojums nav tas mācību satura jautājums, kuru māca un atkārto vairākkārt. Kā saka — lai vienreiz iemācās (parasti 7. klasē) un zina visu mūžu!

Gribētos gan domāt, ka, dzirdot pareizu runu ģimenē (ja vien tā tāda ir!), vēlāk lasot daiļliteratūru latviešu valodā, prievārda *dēļ* lietojums atbilstoši normai katram nostiprinās runas pieradumā bez īpašas mācīšanās. Vismaz tā tam vajadzētu būt, jo ne jau katru reizi, izsakot tik pierastus vārdu savienojumus kā *manis dēļ* vai *sevis dēļ*, vai pēdējā laikā tik izplatīto *naudas dēļ*, mēs domājam par skolā mācītiem likumiem. Prievārds *dēļ* runas plūdumā dabiski nostājas tur, kur tam jābūt, proti, aiz atkarīgā vārda. Savukārt tajos gadījumos, kad tas runā tiši vai netiši «iegrozās» atkarīgā vārda priekšā (*dēļ manis*, *dēļ sevis*, *dēļ naudas*), cilvēks ar attīstītu valodas izjūtu saausās: kaut kas tika pateikts ne tā, kā vajadzētu būt. Taču valodas videi ir tikpat liela nozīme kā skolai un labai literatūrai. Ikdienas sarunvaloda, TV un radio dzirdamais, presē un internetā lasāmais skolo cilvēku vēl vairāk nekā grāmatas. Tāpēc nav jābrīnās, ka gadījumos, kad jāizšķiras par kāda vārda vai valodas konstrukcijas lietojumu, cilvēks dod

priekšroku tai, kas dzirdama relatīvi biežāk, piemēram, *patreiz*, nevis *pašreiz*, *dotajā momentā*, nevis *šobrīd*, *gadu atpakaļ*, nevis *pirms gada*, arī *dēļ mīlestības*, *naudas un slavas*, nevis *mīlestības*, *naudas un slavas dēļ*.

Pievēršot uzmanību prievārda *dēļ* lietojuma tendencēm latviešu sarunvalodā vairāku gadu garumā, pēdējā laikā – arī publiskajā runā televīzijā un radio, kā arī preses valodā un interneta portālos lasāmajos komentāros (gandrīz vai vienīgais avots, kur pieejama latviešu sarunvaloda rakstveida formā), var novērot trīs prievārda *dēļ* novietojuma variantus:

1) pareizs lietojums, t. i., atbilstošs pašreizējai literārās valodas normai;

2) nepareizs lietojums, t. i., neatbilstošs pašreizējai literārās valodas normai;

3) svārstīgs lietojums, proti, normai atbilstošais un neatbilstošais variants vērojams viena teikuma vai viena teksta robežās.

Jāatzīst gan, ka prievārda *dēļ* novietojuma labilitāte ir veca kā mūžība, jo bagātīgu piemēru klāstu ar dažādiem prievārda novietojuma variantiem var atrast jau latviešu tautasdziesmās. Piemēri:

*Miega dēļ, darba dēļ
Es mūžam neraudāju,
Vienas ļaužu mēles dēļ
Bierst man dažā asariņa.*

*Nevēlosi nedzimusi,
Ne vēl liela izaugusi,
Dēļ to smieklu, dēļ to kaunu,
Dēļ to ļaužu valodīnu.*

Protams, tautasdziesmu ritms un pantmērs, kur būtiska nozīme ir zilbju skaitam, uzsvērto un neuzsvērto zilbju maiņai katrā strofā, nosaka *dēļ* kā vienzilbes vārda novietojumu rindas beigās vai rindas sākumā. Arī tajās tautasdziesmās, kurās vērojamas svārstības *dēļ* novietojumā, prievārda atrašanās vietu ir noteicis ritms:

*Ne dēļ tevis, tautu dēļ,
Lintēm kāru vaiņadziņu,
Kāru sava gada dēļ,
Lai redz mani bāleliņi.*

¹ Mutiskā formā izskanējušie piemēri atzīmēti ar zvaigznīti.

(Bet citā variācijā: *Tautas dēls manis **dēļ** / Lintēm kāra cepurīti ..).*

*Niecināt niecināja,
Kadēļ mani niecināja?
Vaj niecina darba **dēļ**,
Vaj **dēļ** maza augumina?*

Tāda pati dažādība prievārda *dēļ* novietojumā ir vērojama gan agrāko laiku, gan mūsdienu latviešu dzejā, piemēram:

*Tie dzīves jūga mēmie vilcēji,
Kas nāvi skatījuši vaigu vaigā,
Dēļ maizes kumosa kad ļaunie rūpesti
Tos dzina jūras gaitā kļūmā, baigā.*

(Vilis Plūdons)

*stundām var stāvēt
un klausīties strauta malā
dēļ viena vienīga
akmens vārda*

(Imants Ziedonis)

*Bet sniegs jau mani ir apracis,
Pasaule tevis **dēļ** nemirs,
Bet parka sargs man aiziet garām kā kapracis.*

(Imants Ziedonis)

Valodniece Helga Grase savulaik, rakstot par atkāpēm no valodas normas dzejā (4, 48.–49. lpp.), norādījusi, ka prievārda *dēļ* lietojumu atkarīgā vārda priekšā pretēji literārās valodas normai parasti nosaka pantmērs. Viņa šķir divus gadījumus:

Vienzilbes prievārds veido daktila trešo neuzsvērtu zilbi kā, piemēram, Ināras Rojas dzejas rindās:

*Ne jau **dēļ** mūrīša, ne jau **dēļ** kamīna,
Ne jau **dēļ** svēces un ne jau **dēļ** sārta
Divu cilvēku augumu siltums
Gaismā pārtapa.*

Vienzilbes prievārds veido jamba pirmo zilbi, kad *dēļ* tiek lietots kā neuzsvērts vārds, kas fonētiski pieslienams uzsvērtam vārdam, kurš tam seko kā, piemēram, Jāņa Rokpeļņa dzejas rindās:

*Dēļ viena skaista vārda
Man it nekā nav žēl.*

Tomēr prievārda *dēļ* novietojumu dzejā ne vienmēr nosaka tikai vārsmas ritms. Iemesls var būt arī nepieciešamība veidot rindu beigās atskaņas ar vārdu, kura locījumu nosaka prievārds *dēļ*, tāpēc tā novietojums jāmaina, piemēram:

*Cilvēks var cilvēku graužt
Dēļ maizes, dēļ slavas, dēļ lupatām
Līdz saules rietam no tās dienas, kad saule aust,
Pa zobam, pa stundai, pa drupatām.*

(Imants Ziedonis)

Šajā piemērā *dēļ* lietojums atkarīgo vārdu priekšā varētu būt skaidrojams ne tikai ar nepieciešamību izveidot atskaņu pāri *lupa-tām – drupatām*, bet arī ar prievārda *dēļ* novietojuma pielīdzinājumu 2. rindā prievārda *pa* novietojumam 4. rindā, proti, lai abi prievārdi atrastos atkarīgā vārda priekšā un veidotu vienotu ritmu.

Interesanti, ka Ojārs Vācietis, satura ievirzes ziņā izsakot līdzīgu domu kā iepriekš citētajā dzejoļa fragmentā, izmantojis prievārdu *aiz*:

*Bet tā nu ir
traģiska taisnība,
ka cilvēks cilvēku ēd
aiz
Lebensraum.*

(Ojārs Vācietis)

Viena no prievārda *aiz* nozīmēm ir norādīt uz iemeslu, piemēram, *aiz aprēķina; aiz laba prāta; gavilēt aiz prieka; raudāt aiz bēdām* (10, 51. lpp.); arī prievārds *dēļ* 1. nozīmē norāda uz cēloni, iemeslu, piemēram, *nieku dēļ uztraukties; sīkumu dēļ sastrīdēties; paraduma dēļ uzcelties agri* (11, 304. lpp). Tātad prievārdus *aiz* un *dēļ* atsevišķos gadījumos var lietot kā sinonīmus, vienīgi atšķirīgs ir to novietojums, piemēram, *aiz paraduma uzcelties agri // paraduma dēļ uzcelties agri; aiz sava skopuma staigā noplīsis // sava skopuma dēļ staigā noplīsis*.

Protams, var jau salīdzināt un diskutēt, vai tad, ja dzejnieks būtu rakstījis *cilvēks cilvēku ēd dēļ Lebensraum*, lasītājs domātu par prievārda *dēļ* novietojuma neatbilstību normai, jo «mākslas darba valodā ne tik daudz svarīgi, vai vārds ir literārs vai neliterārs, «pareizs» vai

«nepareizs», cik svarīgi, vai tas ir mākslinieciski iespaidīgs vai ne, vai tas ir māksliniecisks vai arī nemāksliniecisks. Un to var noteikt tikai tad, ja katru elementu, arī valodas elementu, skata tā funkcionālajā attiecinājumā uz mākslas tēlu, uz māksliniecisko nolūku» (17, 87. lpp).

Kā minējumu var izteikt vēl vienu iemeslu prievārda *dēļ* novietojumam atkarīgā vārda priekšā, kas nav skaidrojams ar panta tehnisko izveidi (ritms, atskaņas). Iemesls varētu būt apzināts vai neapzināts dzejnieka nolūks tādējādi piesaistīt adresāta uzmanību. Prievārda *dēļ* lietojums atkarīgā vārda priekšā, kas nereti sakrīt ar rindiņas sākumu, ir it kā signāls, kas liek klausītājam/lasītājam sausities, ka tūlīt sekos norāde uz kādu svarīgu cēloni, iemeslu vai nolūku (11, 304. lpp.; 9, 234. lpp.). Vārds, kas izsaka šo cēloni, iemeslu vai nolūku, lietots aiz prievārda *dēļ*, tiek vēl vairāk akcentēts, īpaši tad, ja ir šo nojēgumu blīvējumi, kā tas vērojams iepriekš minētajā Ināras Rojas piemērā (*mūrītis, kamīns, svece, sārts*) vai Imanta Ziedoņa piemērā (*maize, slava, lupatas*). Iespējams, ka tieši šis iemesls daudzos gadījumos ir svarīgs arī sarunvalodā, kad runātājs prievārdu *dēļ* pasaka pirms atkarīgā vārda, lai īpaši piesaistītu sarunbiedra uzmanību turpmākajam runas saturam.

Valodniece Daina Nītiņa, rakstot par prievārdu lietojuma tendencēm, gan šādu valodas lietotāju iespējamo nolūku nesaskata: «Salīdzinājumā ar literārajai normai atbilstošo postpozitīvo *dēļ* šā prievārda prepozitīvs novietojums parasti nenes sev līdzīgu stilistisku, ne emocionāli ekspresīvu, ne arī semantisku papildslodzi» (13, 157. lpp.). Tomēr – kopš šī apgalvojuma ir pagājuši vairāk nekā 25 gadi, un sarunvalodas attīstībai tas ir ilgs laiks. Varbūt ir jāsāk runāt par prievārda *dēļ* postpozitīva, t. i., aiz atkarīgā vārda, un prepozitīva, t. i., atkarīgā vārda priekšā, novietojuma semantiskajām niansēm un attiecīgi – par pieļaujamo lietojuma paralēlismu?

Laikam jau pamatoti tiek uzskatīts, ka vairumam cilvēku patīk simetrija, nevis asimetrija, kārtība, nevis haoss, likumi, nevis izņēmumi. Vēlēšanās pielīdzināt prievārdu *dēļ* citiem latviešu valodas prievārdiem un novietot to prepozitīvi tāpat kā citus prievārdus varētu būt vēl viens iemesls, kāpēc bieži tiek ignorēta valodas norma, resp., latviešu valodai raksturīgā prievārdu novietojuma likuma izņēmums. Jāpiezīmē, ka divu citu šī likuma izņēmumu – prievārdu *labad* un *pēc* (iemesla nozīmē) – lietojums ir daudz retāks, turklāt tas parasti satopams samērā tradicionālos vārdu savienojumos un teicienos – *mīlā miera labad, sevis paša labad* (nereti arī *labā*), *manis pēc* [tu vari tā darīt] u. tml. Prievārda *dēļ* lietojums ir izplatīts daudz vairāk.

Valodnieciskajā literatūrā prievārda *dēļ* novietojumam uzmanība tiek pievērsta laiku pa laikam. Jau Jānis Endzelīns grāmatā «Dažādas valodas kļūdas» norādījis, ka «labā valodā «dēļ» nosta- ta nevis priekš, bet aiz piederīgā locījuma (piem., «tā dēļ», ne «dēļ tā»), bet tagad [t. i., 1928. gadā – D. L.] to bieži vien nepareizi nostāda arī priekš piederīgā locījuma» (3, 21.–22. lpp.). Ernests Blese 1933. gadā izdotajā «Latviešu pareizrakstības rokas grāmatā» raksta par prievārdu *dēļ*, norādīdams, ka (1) nav ieteicams novietot *dēļ* tālu aiz citiem vārdiem (piemēram, .. mūsu uniformēto biedru piedalīšanās dēļ gājienos, mūsu daudzo tiesnešu dēļ vispār sporta nozarēs, laikrakstu atreferējumu, attēlu un līdzīgu parādību dēļ – labāk ieteicamas verbālās konstrukcijas un apstākļa vārds *tādēļ*) un (2) nav vēlams lietot *dēļ* pirms atkarīgā vārda (piemēram, dēļ skaistās sievas, pareizi – skaistās sievas dēļ; cīņa dēļ pasaules rekor- diem – cīņa pasaules rekordu dēļ, cīņa par pasaules rekordiem utt.) (1, 84.–85. lpp.).

Daina Nitiņa ir izpētījusi, ka literārajai normai neatbilstošas konstrukcijas ar prievārdu *dēļ* latviešu rakstu valodā konstatētas kopš 18. gadsimta un to izplatība saistāma ar 19. gs. beigām un 20. gs. sākumu, bet kopš 20. gadsimta 30.–40. gadiem prepozitīvs *dēļ* rakstos konstatējams vairs tikai retumis (14, 78.–79. lpp.).

To, vai 21. gadsimta sākums būs prievārda *dēļ* prepozitīva lieto- juma uzplūdu laiks, kas varētu pat likt pārvērtēt normas atbilstību reālajam valodas lietojumam, vēl pateikt grūti, bet zināms pamats šādam pieņēmumam ir, jo TV un radiatoraidījumos dzirdamajās kon- strukcijās ar prievārdu *dēļ* literārajai normai neatbilstošu variantu savā runā izvēlas lietot ne vien studiju viesi, intervētās personas un radioklausītāji, bet arī raidījumu vadītāji, intervētāji un filmu tulko- tāji. Kļūdainas konstrukcijas rodamas arī preses izdevumos, kas lie- cina par to, ka prievārda *dēļ* prepozitīvs lietojums ir pieņemams gan žurnālistiem, gan laikrakstu literārajiem redaktoriem. Daži piemēri no dzirdētā, redzētā un lasītā pēdējo mēnešu laikā:

Meita atrodas tur [skolā] dēļ savām logopēdiskajām problēmām. (LNT, «Katrīnas Palīdzības Formula», studijas viesņa)

Iespējams, dēļ šādas uzvaras svinības Milānā vēl ilgi nerimsies. (LNT, «900 sekundes», sporta ziņu redaktors)

Dēļ tiem maziem bērniem mēs arī pamanām tādas problēmas. (TV3, «Bez tabu» sižeta persona)

Varbūt žurnālistiem šis asais viedoklis ir **dēļ tā**, ka pats Zatlers vainīgs. (LTV1, «100. pants» vadītāja)

Tas ir **dēļ** Rīgas attīstības. (LTV1, «100 g kultūras», studijas viesis)

Iesāktie projekti apdraudēti **dēļ** augstajām prasībām. (radio «Skonto» žurnālists)

Latvijā draugi pagriež muguru **dēļ tā** vien, ka .. (radio «Skonto» klausītāja no Čikāgas)

Dēļ papardes zieda ir vērts brist brikšņus, jo, kas iegūst papardes ziedu, tas ir laimīgs.. («Dienas» pielikums «Mājoklis»)

Visos šajos gadījumos prievārda **dēļ** novietojums būtu maināms: savu logopēdisko problēmu dēļ; šādas uzvaras dēļ; mazo bērnu dēļ; Rīgas attīstības dēļ; augsto prasību dēļ; papardes zieda dēļ.

Jāpiebilst, ka atsevišķos minētajos piemēros **dēļ** nemaz nav nepieciešams, tā vietā labāk lietot apstākļa vārdu *tāpēc*, veidojot palīgteikumus:

Meita tur [skolā] atrodas tāpēc, ka viņai ir logopēdiskas problēmas.

Tāpēc, ka mums ir mazi bērni, mēs arī pamanām tādas problēmas.

Varbūt žurnālistiem šis asais viedoklis ir *tāpēc*, ka pats Zatlers vainīgs.

Latvijā draugi pagriež muguru *tāpēc* vien, ka ..

Cits piemērs – nesen apgāds «Zvaigzne ABC» laida klajā jaunu bestselleru – Dženetas Jevanovičas romānu «Tik dēļ naudas» (originālnosaukums «One for the Money»), ko tulkojusi Sanita Brimerberga. Var, protams, tikai minēt, kādi īsti ir bijuši literārās valodas normai neatbilstošā nosaukuma izvēles apsvērumi un vai tādi maz ir bijuši, bet varbūt virsraksta formulējums tā, «kā tauta runā», likts apzināti, lai šķietami tuvinātos lasītājiem, piesaistītu viņu uzmanību.

Tie valodas piemēri, kuros vērojamas svārstības prievārda **dēļ** novietojumā viena teikuma vai teksta robežās, parāda, ka cilvēki savā runā prievārdu **dēļ** novieto tur, kur katrreiz viņiem šķiet ērtāk, nedomājot par valodas normām, piemēram:

[Cilvēki dodas uz Īriju] *ne tikai algas dēļ, bet **dēļ tā**, ka viņi vairs ne tic mūsu valstij*. (LTV 1, Saeimas deputāta runa)

Zīmīgi, ka atkāpes no normas nereti vērojamas prievārda **dēļ** savienojumā ar norādāmā vietniekvārda *tas* ģenitīva formu *tā*, kad runātāji veido kļūdaino savienojumu **dēļ tā**, nevis lieto apstākļa vārdu *tādēļ*, kas radies no norādāmā vietniekvārda savienojuma ar

prievārdu: .. *ne tikai algas dēļ, bet tādēļ* (šajā gadījumā ieteicamāk būtu lietot *tāpēc*), *ka viņi vairs netic mūsu valstij*.

Interesantu prievārda *dēļ* lietojumu demonstrēja LTV1 seriāls «Neprāta cena», kur vienā un tajā pašā sērijā divi varoņi ar dažu minūšu intervālu lietoja šo prievārdu novietojuma ziņā atšķirīgās konstrukcijās:

Man ir jāatdod viena diezgan liela naudas summiņa dēļ vienas meitenes (Mārtiņš).

Es jau tevi precēju ne dārzeņu sautējuma dēļ (Roberts).

Vai kļūdaino konstrukciju pieļāvuši dialoga teksta autori (varbūt apzināti, lai seriāla varoņu runa tiktu tuvināta reālajai latviešu sarunvalodai?) vai aktieris, to noteikt, protams, nav iespējams, taču, runājot par tulkotajām filmām, kur aktieri tikai lasa latvisko tekstu, var diezgan droši apgalvot, ka neliterārajai konstrukcijai priekšroku devis tulkotājs. Piemēri:

Cilvēki nodod sevi dēļ mazām lietām ..., redzi, tā dāma neviebjas dēļ kafijas. (TV3, «Doktors Hausss»)

Tu esi gatava upurēties dēļ ciloēka, kurš tevi neuzskata par draugu? (TV3, «Doktors Hausss»)

Kā vārdā tu to darīji? Dēļ paaugstinājuma? (TV3, «CSI : Ņujorka 2»)

Lai konstatētu, vai literārajai normai neatbilstošs *dēļ* novietojums ir tikai mutvārdu runas parādība vien vai tomēr tas ieviesies jau rakstos (presē gan tie ir atsevišķi, samērā reti konstatējami gadījumi), tika izpētītas dažu interneta portālu piedāvātās diskusijas un blogos (t. s. interneta dienasgrāmatās) lasāmās pārdomas. Protams, diskutējams ir jautājums par to, kas ir internetā lasāmā valoda, — mūsdienu sarunvaloda, sarunvalodai autentiska rakstu valoda vai «jauniešu valodas rakstu forma» (15, 39. lpp.). Tomēr skaidrs ir viens — interneta valoda ir viens no valodas praktiskā lietojuma spoguļiem, kurā ir vērts ielūkoties, ja vēlamies fiksēt mūsdienu latviešu valodas pašreizējās tendences.

Laikam jau likumsakarīgi — tas, ko varam izlasīt internetā, neatšķiras no tā, ko dzirdam mutvārdu runā: cilvēki raksta, gan pareizi lietojot konstrukcijas ar prievārdu *dēļ*, gan nepareizi, gan «kā kuru reizi pagadās». Piemēri:

Vispār, es šeit rakstu dienasgrāmatu nevis vēstuli, visu, ko es te runāju es saku sev, nevis jums, es rakstus sev, nevis jums, .. man te nav neviens, kura dēļ man būtu kaut kas jāslēpj vai jārunā lietas, kuras es nedomāju,

man te nav neviens uz ko atstāt iespaidu. (Ieraksts klab.lv piedāvātajā tematā «dēļ labām atmiņām»; saglabāta oriģināla interpunkcija)

Ja es gribu atteikties no cilvēka dēļ naudas, mājas vai kā tāda materiāla, tad es viņu nemīlu. (Komentārs Kurbijkurne forumā «Vai tu spētu atteikties no mīlestības?»)

Ne dēļ naudas var atļauties strādāt tikai ļaudis ar ļoti augsti apmaksātu darbu – tādi, kas visas savas pamatvajadzības jau sen ir apmierinājuši. Un tikai tad, kad cilvēks pelna tik, ka var atļauties visu, ko sirds kāro, var teikt, ka viņš strādā ne dēļ naudas, bet, piem., tāpēc, lai pašrealizētos. (Komentārs portāla «Delfi» tematā «Vairāk nekā puse iedzīvotāju strādā tikai atalgojuma dēļ»)

Nevajag aizceļot no dzimtenes praktisku iemeslu dēļ: dēļ naudas, iespējām, nespējas rast laimi vai atrast otro pusīti. (Teksts portālā «Toronto Ziņas»)

Tinis nogalina savu brāli dēļ video spēles. .. Normāls spēļu fans taču nekad nepārvērtīsies par trakojošu monsturu, kas gatavs nogalināt spēles dēļ, vai ne? (dws blog)

Par to, ka cilvēki nepievērš uzmanību prievārda dēļ novietojumam, liecina arī šāds novērojums: interneta portāls, piedāvājot diskusiju, formulē tematu ar postpozitīvu prievārda dēļ novietojumu, piemēram, Datuve.lv jautā: *Vai Tu būtu gatavs/-a pamest Latviju lielāka atalgojuma dēļ?*, bet cilvēki atbildes uz jautājumu raksta, novietojot prievārdu dēļ prepozitīvi. Pavisam no 89 komentāriem par šo tematu 4 rakstītāji ir izmantojuši savā tekstā konstrukcijas ar prievārdu dēļ, turklāt pirmie trīs rakstījuši, izvēloties literārajai normai neatbilstošo konstrukciju, bet ceturtajā komentārā dēļ novietojums ir svārstīgs:

Protams, ka brauktu. Neredzu šai Latvijas bedrē neko tādu, dēļ kā palikt šeit, ja būtu jāizvēlas.

Dēļ augstāka atalgojuma netaisos skraidīt apkārt pa pasauli kā laimes meklētājs ..

Nebraukšu nekur! Tepat labi! Dzīties kaut kur tikai dēļ materiālā labuma nav produktīvi!

Esmu pašlaik ārzemēs. Gan ne savas izvēles dēļ, ne naudas un darba dēļ arī.[..] Šovasar atgriezos Latvijā uz palikšanu. Sauciet to par naivu patriotismu vai kā citādi, bet tomēr naudas dēļ no Latvijas projām doties nevēlētos.[..] Tomēr, nekādi negribētu doties uz Īriju, Angliju vai citurieni tikai dēļ labākas peļņas.[..] Viss mainās – dzīves filozofija, uzskati un naivums

var mainīties, bet šobrīd nekādi neredzu sevi brīvprātīgi strādājot kur citur tikai *dēļ* naudas.

Cits piemērs. Jauniešu kultūras portāls *www.hc.lv* uzdod jautājumu: *Dieva dēļ, vai kāds vispār lasa grāmatas no brīvas gribas???* No 48 komentāriem septiņos izmantots prievārds *dēļ*, un visos gadījumos tas novietots pareizi, turklāt dažos komentāros pat samērā asprātīgi apspēlējot virsrakstā izteikto:

.. es ne pārāk, pat ne dieva dēļ. vakar gan lasīju, tā aiz «neko darīt». gan jau kādā lietainā vasaras dienā pieķersšos kādai grāmatai, kas plauktā put.

Dieva dēļ nē, varbūt sevis dēļ, bet lasu.

Protams, šie novērojumi nepretendē uz statistiku, tikai norāda uz tendenci, kas apstiprina veco patiesību — kā runājam, tā rakstām.

Kā labi zinām — pastāvēs, kas pārvērtīsies. Arī valodas pastāvīguma garants ir tās attīstība, bet visstraujāk attīstās valodas runas forma, «un runas maiņu summa agrāk vai vēlāk ir jāpieņem kā norma valodas limenī» (18, 127. lpp.). Valodas norma nedrīkst (un — objektīvi raugoties — bieži vien pat nespēj) ierobežot valodas attīstību un valodas lietotāju izteiksmes brīvību. Ja starp literāro normu un valodas reālo lietojumu rodas neatbilstība, norma jāpārskata. Šķiet, tieši šādā situācijā jau labu laiku atrodas prievārds *dēļ*. Protams, lai spriestu, vai jāmaina likums par labu prievārda *dēļ* prepozitīvam novietojumam, ir nepieciešama daudz plašāka valodas materiāla analīze, nekā to var piedāvāt viena raksta robežās. Tomēr, jādomā, ir diezgan drošs pamats tam, lai pretrunu, kas radusies starp valodas normu un valodas praksi attiecībā uz prievārda *dēļ* novietojumu, neatstātu stihiskā pašattīstībā, bet uzticētu, piemēram, Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas izvērtēšanai.

1. Blese, E., Pētersons, V. *Latviešu pareizrakstības rokas grāmata*. Rīga : Valtera un Rapas akc. sab. izdevums, 1933.
2. Ceplīte, B., Ceplītis, L. *Latviešu valodas praktiskā gramatika*. Rīga : Zvaigzne, 1991.
3. Endzelīns, J. *Dažādas valodas kļūdas*: piektais izdevums. Rīga : Zvaigzne, b.g.
4. Grase, H. Atkāpes no literārās valodas normām latviešu padomju dzējā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*: 14. laidieni. Rīga : Liesma, 1978, 40.-51. lpp.

5. Guļevska, D., Miķelsone, A., Porīte, T. *Pareizrakstības un pareizrunas rokasgrāmata. Latviešu valoda*. Rīga : Avots, 2002.
6. Kalme, V. *Nelokāmās vārdšķiras latviešu literārajā valodā: mācību līdzeklis*. Liepāja : LiePA, 2001.
7. Koluža, R. *Kas meklē, tas atrod: latviešu valodas rokasgrāmata 9.-12. klasei*. Lielvārde : Lielvārds, 2007.
8. Lāce, R. *Mūsu valoda: latviešu valoda 10.-12. klasei*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2005.
9. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006.
10. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Andreja Upīša Valodas un literatūras institūts. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1. sēj. Rīga : Zinātne, 1972.
11. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Andreja Upīša Valodas un literatūras institūts. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 2. sēj. Rīga : Zinātne, 1973.
12. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūts. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I sēj. Rīga : Latvijas PSR ZA izdevniecība, 1959.
13. Nītiņa, D. Dažas prievārdu lietošanas tendences. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*: 16. laidiens. Rīga : Avots, 1980, 152.-164. lpp.
14. Nītiņa, D. *Prievārdu sistēma latviešu rakstu valodā*. Rīga : Zinātne, 1978.
15. Nītiņa, D. *Valsts valodas kvalitāte*. Rīga : Valsts valodas aģentūra, 2004.
16. Paegle, Dz. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I daļa. Rīga : Zinātne, 2003.
17. Valeinis, V. *Ievads literatūrzinātnē*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2007.
18. Veisbergs, A. Valodas attīstība, pārmaiņas un kvalitāte. *Valodas kvalitāte: VVK raksti*. 2. sēj. Rīga : Valsts valodas komisija, 2006, 118.-142. lpp.

Lidija Leikuma

Izloksne Latvijas vietvārdos

Ikdienas saziņā, arī rakstot, izmantojam gan sugasvārdus, gan īpašvārdus. To, kas atšķiras no līdzīgiem, jau izsenis dēvējam kādā īpašā vārdā. Arī īpašvārdi ir daudzveidīgi – vienā vārdā varam saukt dzīvas būtnes (*Māra, Muris, Bēris*), citā – dabas objektus (*Daugava, Lubāns, Baltijas jūra*), cilvēka radītus materiālus, garīgus, organizatoriskus veidojumus («*Braki*», «*Cilvēka bērns*», *Latvijas Republika*) u. tml. Mūsu biežāk lietojamie īpašvārdi ir personu un vietu vārdi, kam tad pievēršam īpašu uzmanību. Teiksim, klase kopā ar skolotāju *Kārli Liepiņu* gatavojas pārgājienam uz *Svētavotu, Baznīcas kalnu* vai *Velnezeru* – īpašiem dabas objektiem, kas ar kādām īpašībām atšķiras no citiem, tāpēc ieguvuši diferencējošu nosaukumu. Cita klase dodas uz galvaspilsētu, tāpēc pēti kartes, raugot neapjukt ielu tīklā un satiksmes shēmās. Visiem vajadzīgi ceļveži, kas palīdz orientēties apvidū, un ir labi, ja tie ir precīzi. Labi arī, ka klasē visi bērni nav nosaukti par *Modriem* vai *Skaidrām*... Kad īpašvārdi sakrīt, rodas objektīvas grūtības.

Tāpat kā skolā vai pat vienā klasē var būt vairāki Jāņi, Latvijas teritorijā netrūkst vietu ar vienādiem nosaukumiem, piemēram, *Kalnakrogs, Laukmuiža, Mežvidi*. Tās gan parasti neatrodas blakus, un tomēr ir labāk, ja toponīmos pašos ir kāda šķirēj pazīme. Gluži kā vienā ģimenē var būt gan *Janis*, gan *Jānis*, Latvijā izveidojušās apdzīvotības vietas *Saliēna* un *Saļiēna*, *Striki* un *Striķi*, *Stipri* un *Stiprie*, *Stepi* un *Stepes*, *Mežgals* un *Mežgaļi*. Tādās reizēs pat šķietamie sīkumi (kā diakritiskās zīmes) iegūst īpašu nozīmīgumu, un ir svarīgi nepazaudēt šādas pazīmes. Ilgu laiku presē un pat oficiālos dokumentos kļūdaini rakstīja par Krāslavas rajona *Skuķiem*, *Skuķu pamatskolu*, kaut vietas nosaukums visdrīzāk saistāms ar krievu *цырка* 'garlaicība', šeit arī – 'vienmuļība, apnikums' (latgaliešiem vārda *skuķis* 'meitene' nav); nepareizi turpina rakstīt Ludzas rajona *Brigus* (vietējie iedzīvotāji saknes beigu līdzskani nemīkstina), un tie nemaz vairs nav sīkumi.

Vienu un to pašu vārdu Latvijā var izrunāt dažādi, un toponīmos šāds šķīrums lieti noder par diferencētājpazīmi. Piemēram, *Pogas* (Jelgavas raj.) un *Pūgas* (Preiļu raj.), *Kalviši* (Gulbenes raj.) un *Kaļviši* (Krāslavas raj.), *Bielīni* (Balvu raj.) un *Bieleņi* (Ludzas raj.), *Krievēni* (Cēsu raj.) un *Krīvāni* (Daugavpils raj.) u. tml. Korekti pie rakstītas vietējo nosaukumu formas ir medusmaize dialektologam, valodas vēsturniekam – tā, piemēram, vietu vārdi *Bieči* Preiļu pusē un *Bieki* Aglonas pusē rāda, ka robeža, kur notiek *ķ > č*, meklējama kaut kur starp abiem. Līdzīgi ar *Džeriņiem* (Preiļu raj.) un *Ģeriņiem* (Krāslavas raj.).

Personvārdiem, īpaši uzvārdiem (arī pavārdiem, iesaukām, palamām), un vietu nosaukumiem visā īpašvārdu daudzveidībā ir sevišķa vieta, jo tie mēdz būt ļoti veci, tāpēc pret uzvārdu, bet īpaši pret toponīmu pierakstu nepieciešama papildu uzmanība un, protams, zināšanas, lai tos normētu. Ar konvenciju – vienādošanu, vienkāršošanu pēc norunas – daudzos gadījumos ir stipri par maz. Turklāt vietvārdi nav tikai lingvista aprūpes lauks (un ietekmju zona), sava teikšana par tiem ir gan valodniekam (vispirmām kārtām – novadu runas pazinējam), gan arī ģeogrāfam un vēsturniekam.

Ja personvārdu – vārdu, uzvārdu (arī iesauku, pseidonīmu) – rakstībai seko to īpašnieki, vietvārdu sistēma bieži tiek atstāta pašplūsmai. Tāpēc Latvijā par daudz maz sakārtotiem var uzskatīt tikai atsevišķus īpašvārdu kopumus, tostarp – uz personu attiecināmos. Vietu nosaukumu sistēmu, kas ērtai saziņai ir ne mazāk svarīga īpašvārdu daļa, par sakoptu uzskatīt pagrūti. Arī tāpēc, ka Latvijā joprojām dzīvas ir izloksnes, bet attieksme pret dialektālu formu iederību latviešu valodas sistēmā aizvien nav viendabīga. Par atsevišķiem Latvijas vietu vārdu rakstības jautājumiem saistībā ar izloksnēm esmu jau rakstījis (18, 75.–86. lpp.), šoreiz – par dažām jaunākām aktualitātēm un īpaši Latgales vietvārdiem, kuru pierakstā nekonsekvences sastopamas visbiežāk.

Par dažu ezeru vārdiem dabā un rakstu avotos

Vietu nosaukumu pareizrakstība ir aktuāla dažādu iemeslu dēļ. Ir būtiski zināt vietu īstos vārdus, ar tām sastopoties jau pirmoreiz. Mācoties ģeogrāfiju vai dodoties ceļojumā, iepazīstam jaunas vietas un to nosaukumus, un ideāli būtu, ja apgūtais toponīms kļūtu par mūsējo korektā formā kopš pirmās tikšanās.

Teiksim, iepazīstot Krāslavas rajona Sauleskalna apkaimes ezerus, vienlaikus varētu ielāgot, ka to nosaukumi rakstāmi šādi: *Dreidzs, Sivers, Ārdavs, Ots, Lejs*. Ja kādam liktos, ka Latgales nosaukumi «latviskāki» ir latviešu literārās valodas (lejšemnieku jeb lejslatviešu) skaņu sastāvā, divus pirmos varētu saukt arī — *Drīdzs, Siveris*. Patlaban pat Latgales reģiona avīzes, rakstot par konkrētajiem dabas objektiem, tos nosauc dažādi, nereti kļūdaini.

Lielāku precizitāti varētu gaidīt nozīmīgu izdevumu sarakstos, ko izmantojam par rokasgrāmatām, un sevišķi tad, ja tos izstrādājuši nozaru speciālisti. Pa daļai to arī esam sagaidījuši. Paanalizēsim tuvāk piecu minēto Sauleskalna apkaimes ezeru vārdus, atsaucoties uz autoritatīviem avotiem (tūrisms šai apkaimē patlaban attīstās vēl nebijušā ātrumā, un būtu tikai loģiski, ja vienlaikus ar ainavas sakoptību vēlāmā kārtība iestātos vismaz populārāko toponīmu sistēmā).

Enciklopēdijā «Latvijas daba» (1994–1998) nosauktie ezeri pierakstīti šādi: *Drīdzis, Sivers, Ārdavs, Lejas ezers, Ota ezers*. Salīdzinot ar vispārējai lietošanai vairāk ieteicamo formu (sk. iepriekš), redzam, ka abiem pēdējiem patvaļīgi pievienots nomenklatūras vārds un nepamatoti mainīta *Leja* gramatiskā dzimte. Jau valodniece Vallija Dambe ir aizrādījusi, ka ūdeņu nosaukumi bez vajadzības nav jāpagarina, ka tie saglabājami to tradicionālajā formā (7, 104., 106. lpp.). Šeit vēl arī cita rakstura kļūme — abu pirmo ezeru nosaukumi gramatiskoti nevienmērīgi, turklāt pretēji vietējo iedzīvotāju lietojumam. Skaistieši, krāslavieši, aulieši (ne aulejieši, šis iedzīvotāju nosaukums ieviests pēc analogijas, kaimiņi auliešus sauc vēl arī par *auliškiem*) teiktu: *Īšu iz Dreidzu, īšu iz Siveri; maudojūs 'peldos' Dreidzā, maudojūs Siverī*, respektīvi, akuzatīvs un lokatīvs abiem limnonīmiem būtu atšķirīgs. Saprotams, var diskutēt par t. s. nepilnajām paradigmām, gramatiskā modeļa maiņām, piedēkļu maiņu vienas paradigmas robežās, tomēr acīm redzams, ka ar minēto ezeru vārdiem enciklopēdijas rakstījumā kaut kas nav kārtībā. Ja vietējie iedzīvotāji Baltijas dziļākā ezera vārdu izrunā *Dreidzs, Dreidza, Dreidzam, Dreidzu, Dreidzā* un devītā lielākā Latvijas ezera vārdu — *Sivers, Sivera, Siveram, Siveri, Siverī*, tad to atbilstošie pārcēlumi latviešu literārās valodas (jeb lejšemnieku, lejslatviešu) skaņu un formu sastāvā būtu *Drīdzs, Drīdza, Drīdzam, Drīdzu, Drīdzā* un *Sivers jeb Siveris, Sivera, Siveram jeb Siverim, Siveri, Siverī* (gluži kā uzvārdā iespējamās formas *Bumbiers, Bumbieram*, tādas var būt arī toponīmos).

Enciklopēdijas attiecīgo šķirkļu autors kādas nesaskaņas, neatbildes starp runāto un rakstīto acimredzot jutis arī pats, jo *Siveram*

doti veseli trīs nosaukuma varianti: *Sīvers, Siveris, Sīvera ezers* (15, 102. lpp.). Tā kā šķirkļa galvā izcelts ir pirmais, tas būtu uzlūkojams par pamatnosaukumu. Tomēr forma *Sīvers* ir aplama, jo īstenībā šis plaši pazīstamās ūdenstilpes nosaukums ir somugrīks. Limnonīma cilmi pirmais skaidro valodnieks Antons Breidaks (4, 196. lpp., ezera nosaukumu nominatīvā rakstot ar palatalizētu beigu -s, kas nav pareizi; 5, 329. lpp., kur -s jau bez palatalizācijas – atbilstoši vietējai izrunai). Ezera vārdu A. Breidaks saista ar somu *syväri* 'ūdēns virpulis, atvars, dziļums', *syvä*, kas nozīmē 'dziļš'. Arī igauņu valodā dziļuma dažādu nianšu izteikšanai lieto vārdus *sügav, süva, sügavik, süvik, süvend*, un Sivera ezerdobe tik tiešām ir ar daudzām dzelmēm (12, 24.–25. lpp.). Minēto somugrīsko atbilstmju saknes patskaņi latviešu valodā atveidojami ar *i*, bet ne *ī* (9, 354. lpp.; 20, 19. lpp.). Diemžēl pat Latvijas lielākais karšu izdevējs – apgāds «Jāņasēta» – nav pacenties noskaidrot, kā īsti ezera nosaukumu izrunā turienieši. Pagaidām netiek respektēti arī valodnieku atzinumi.

Paanalizēsim Dreidza vārdu, kur savukārt nepareizas ir formas ar isu *i* saknē (*Dridzis, Dridza (Dridža), Dridzim, Dridzi, Dridži*), jo latgaliešu *ei* latviešu literārajā valodā būtu atveidojams ar *ī* (21, 283. lpp.). Limnonīmu nepareizā formā bieži min novada lielākais laikraksts «Latgales Laiks». Tā, piemēram, 2007.15.05. numurā stāstīts par iespējamām vasaras izpriečām *Dridža ezerā* un par ūdens maršrutu *Dridži – Bernātu sala – Sauleskalns*, kur kļūdaini arī salas nosaukums, jo vietējie to sauc par *Bernata salu*. Kļūdas ir arī citās avīzēs. Attaisnojums nezināšanai varētu būt autoritatīvu avotu trūkums, tomēr par tādu neesamību patlaban sūkstīties nebūtu godīgi.

Enciklopēdijā «Latvijas daba» hidronīms pierakstīts kā *Drīdzis*, un par aplamu saukt šādu nominatīvu nevar. Nekorekta ir sekojošā ģenitīva forma – *Drīdža ezers* (14, 7. lpp.). Saknes beigu līdzskaņa maiņa te ir bez pamata, jo vietējie tā nesaka, turklāt arī citviet Latvijā netrūkst vietu vārdu, kam saknes beigās ir agrākais *c* vai *dz* (kaut blakus jauninājumiem ar *č* vai *dž*). Tostarp minami latgaliešu *Luoci* (citviet jau *Luoči*) blakus piebaldzēnu nosaukumam *Lāci*, kas citur jau *Lāči*, alūksniešu *Brenci*, kas nav jaujami ar Krāslavas rajona *Brenčiem*, vidzemnieku *Brici*, kas citviet jau *Briči, Bāci* un *Bāči, Mazvasaraudzi*, ko aizvien biežāk tiecas pierakstīt kā *Mazvasaraudžus*, un šo uzskaitījumu varētu turpināt. Patiesībā dzīvot var gan *Brencos*, gan *Brenčos*, tāpat braukt ciemos var gan uz *Brenciem*, gan *Brenčiem*, visas formas ir pareizas, un katram nosaukuma variantam ir sava vieta arī Latvijas kartē.

Kaut šādi gadījumi (personvārdu beigas ar *-cs*, *-dzs*) latviešu literārās valodas noteikumos par personvārdu rakstību un lietošanu aplūkoti netiek, būtu jāievēro, ka uzvārda *Brics* ģenitīvs ir *Brica*, uzvārda *Rudzs* — *Rudza* un ka tāpat lokāmi arī vietvārdi. Kā latviešu literārajā valodā korekts ir nosaukums *Locupi* [*Luocupi*] (citur *Lācupi*), tā pareizi būtu rakstīt par *Dreidzu* (jeb *Drīdzu*); par celma beigu *c*, *dz* (blakus *č*, *dž*) vēsturi un variēšanos lietvārdu locījumos rakstījusi Marta Rudzīte (22, 311. lpp.). Literarizētais nosaukuma variants *Drīdzis* ir stipri attālināts no vietējiem iedzīvotājiem ierastā nominatīva *Dreidzs*, tāpēc viņiem izliekas svešāds. Ja Krāslavas puses ļaudīm forma *Drīdzis* neliekas dabiska, diez vai viņiem to vajadzētu uzteipt — īpašvārds taču ir īpašs vārds! Risinājums tad paliek viens — būtu jāraksta **Dreidzs** (un **Sivers**), kā lasāms arī ietilpīgajā Latvijas Republikas Satelītkartē (sk. 17, Dagdas lapu ar indeksu 3511).

Neprecizitātes Latvijas vietu nosaukumu rakstībā diemžēl sastopamas abos svarīgākajos gadsimtu mijas enciklopēdiskajos izdevumos — jau minētajā sešsējumu grāmatā «Latvijas daba» (1994–1998) un divdaļīgajā enciklopēdijā «Latvijas pagasti» (2001–2002). Tā kā jaunākajā literatūras avotā kļūdu ir jau mazāk, varētu domāt, ka esam ceļā uz sekmīgu vietvārdu sistēmas sakārtošanu. Tomēr ne bez kļūmēm arī «Latvijas pagastos». Prieцē vietējo iedzīvotāju lietojumam atbilstošais ezeru nosaukumu rakstījums Krāslavas rajona Sauleskalna apkaimē — *Aulejs*, *Sivers*, *Ārdavs*, *Gausls*, *Cierps*, *Bierzs*, skumdina tiem blakus ieviestie kļūdainie nosaukumi *Ūgliņš* (16, 85. lpp.), *Guļbiņš*, *Dubiņš* (16, 494. lpp.). Enciklopēdijā korekti rakstīts *Dreidza* vārds, bet 1999. gadā dibinātais dabas parks turpat saukts par *Drīdža ezera dabas parku* (16, 494. lpp.).

No kļūdām, saprotams, nav pasargāts neviens — tādas iezogas pat ļoti autoritatīvos darbos, īpaši, ja to autori dažādu iemeslu dēļ ziņas pārņem no citiem. Par nozīmīgu un visnotaļ respektējamu izdevumu tiek uzskatīti valodnieka Jāņa Endzelīna «Latvijas vietu vārdi» (I–II, 1922–1925). Abu nupat iztirzāto ezeru vārdi sarakstā aiz Krāslavas pagasta apdzīvoto vietu nosaukumiem rakstīti viendabīgi: *drīdzis*, *siveris* (10, 280. lpp.). Lūkojoties valodas vēsturnieka acīm, šeit iebilstams vienīgi pret vietvārdu nesaskaņu ar vietējo iedzīvotāju lietojumu. Nav gan saprotams, kāpēc, Dreidza nosaukumam atkarojoties aiz Izabelinas (Skaistas) pagasta apdzīvoto vietu vārdiem, tas rakstīts citādi — «drēics» (10, 277. lpp.); Sivera vārds arī Dagdas pagastā minēts kā iepriekš — *siveris* (10, 276. lpp.).

No visiem pieciem analīzei izvēlētajiem ezeru nosaukumiem «Latvijas vietu vārdos» nepareizs ir *Ārdava* rakstījums ar īsu *a* saknē – «ārdavs» (10, 280. lpp.). *Ota* nosaukums nav saprasts, jo vietvārds ir «latviskots» par *Atu* bez jebkāda lingvistiska pamata. Savukārt *Lejam* nepamatoti mainīta dzimte, kaut Latvijā ir desmitiem (un varbūt pat simtiem) ezeru vārdu, kas ir vīriešu dzimtes vienskaitlinieki.

Interesanti, ka *Ārdava* un *Ota* nosaukumu cilmes skaidrojums (sk. 25, 24.–25. lpp.; 26, 280. lpp.) pirmais sniedzis trimdā dzīvojušais vēsturnieks un teologs Staņislavs Škutāns (1901–1995), viņa bērnība bija aizritējusi Krāslavas rajona Lielajos Unguros pie Sauleskalna. Par savu apkaimi vietējie ļaudis parasti zina vislabāk, tāpēc toponīmistiem viņu informācija vienmēr ir tik svarīga. Dažkārt korekti etimoloģizēt neļauj pat izlokšņu faktu zināšana. Tā Latgales toponīmu labs pazinējs, somugrisko hidronīmu skaidrotājs Antons Breidaks savulaik bija noticējis nevis vietējās izrunas formai *ots*, bet gan «Latvijas vietu vārdu» transponējumam *ata* ezers. Rakstā par baltu un seno Balkānu valodu (trāķiešu, daku, illīriešu, venetu) paralēlēm (3, 88.–89. lpp.) valodnieks *Ota* vārdu (blakus Neretas pietekai *Atašai*) saista ar ide. sakni **at-*, kas apzīmējusi kustību. Tomēr, kā atzīmē S. Škutāns, *ott* senos laikos pie igauņiem nozīmējis lāci. Šo ziņu vēsturnieks uzgāja «Indriķa hronikā», kur pie igauņu pils *Odenpe* minēts arī nosaukuma skaidrojums *Caput ursi* – Lāča galva. Līdz ar to viņa bērnības zemes ezers *Ots* latviski būtu jāsaprot kā Lāča ezers. Vēsturniekam izrādījās taisnība. Plašajā krievu-igauņu vārdnīcā vārdam *медведь* dotas trīs atbilstmes, ieskaitot novecojušo lietojumu, – *karu*, *pāts*, *ott* (23, 492. lpp.). Ja Sauleskalna apkaimes ezera *Ota* vārds ir somugriscs, tad, gluži kā nemainām, piemēram, Salacas pietekas *Joglas* vārdu pret *Jaglu* vai Kurzemes upes *Olderes* vārdu pret *Alderī*, arī Latgalē *Ota* nosaukums nav «jāuzlabo».

Jo nomaļākā vietā atradies dabas objekts, bijis necilāks, jo lielākas iespējas mūsdienās reģistrēt tā nosaukumu nesagrozītu. Tā 2001. gadā izdotajā ģeogrāfes Rutas Avotiņas Madonas rajona neapdzīvoto vietu nosaukumu apkopojumā fiksēti neskaitāmi ezeru vārdi vienskaitlī un bez nomenklatūras vārda – *Aklītis*, *Driksnis*, *Dzirkstums*, *Govenis* [*Guovenis*], *Graulītis*, *Kūsītis*, *Kuslītis*, *Laipītis*, *Limenītis*, *Sakārnis*, *Timsenis*, *Ūbēris*, *Žaurītis* (2, 140.–180. lpp.) – viens par otru skanīgāks, un katrā savs pievilcīgs noslēpums. Krāslavas rajona Sauleskalna apkaimē atrodams kas līdzīgs – bez aplūkotajiem pieciem vēl arī *Aulejs*, *Cierps*, *Bierzs*, *Maceņš*, *Luboneņš* [*Lubuoneņš*],

Guļbiņš, Dubiņš, Ūgliņš, Iudrineits, Skrudzineits, Gausls un citi, tikai par šādu vietvārdu pieraksta formu (kas atbilst vietējo iedzīvotāju izrunai un arī rakstībai Satelītkartē) vismaz valodnieku domas noteikti dalītos. Latviešu literārās valodas (lejzemnieku, lejslatviešu) atbilmēs *Bierzs* būtu *Birzis*, *Guļbiņš* – *Gulbinis*, *Ūgliņš* – *Oglinis* [*Uoglinis*], *Iudrineits* – *Ūdrinītis* u. tml., tikai vai vietvārds tad vairs ir vietējo ļaužu? «Latvijas vietu vārdos» *Luboneņš* nav *lubāniņš*, bet gan *lubāneņš* (10, 276. lpp.), t. i., nosaukumā saglabāts latgaliskais piedēklis *-eņ-*, un tā ir korekti. Toties no *Gausla* sanācis *gāušļas ezers* (10, 276. lpp.), no *Guļbiņa* – *gulbine*, *Dubiņš* acīmredzot ir «dubins», bet par «skugņu» ezeru laikam taču nodēvēts *Skrudzineits...* (10, 280. lpp.). Kļūdas pierakstā apliecina, ka vākumu no vietām 20. gs. 20. gados bija nepietiekami, tomēr tas nebija par šķērslī vietu nosaukumu transponēšanai.

Daudziem ar valodniecību nesaistītiem cilvēkiem tā arī netop skaidrs, kāpēc Latvijas vietu nosaukumiem vajadzētu būt rakstītiem citādi, nekā tos izrunā, lieto attiecīgā novada ļaudis. Vēl jo vairāk tāpēc, ka lielai daļai Latvijas mikrotoponīmu pieraksta tradīcijas nav, bet Latgalē vietas latviešu literārajā valodā nesauc. Kam īsti vajadzīga tāda «dubultā grāmatvedība» – vairāk vai mazāk mākslots vietvārdu kopums, ko oficiālos dokumentos var ieviest (kaut cik arī ievieš), bet kas saziņā tik un tā nefunkcionē? Visbēdīgākajā stāvoklī patlaban, šķiet, atrodas t. s. mājvārdi Latgalē, bet tas būtu jau citas sarunas temats.

No kļūdām nebijām pasargāti 20. gs. sākumā, no tādām nespējam izvairīties arī tagad, tomēr no kļūdām var mācīties. Daudzas neprecizitātes ir iespējams labot, ja, protams, zina, ko un kā uzlabot...

Limnonīmu sakarā ļoti neveiksmīgi dokumenti ir jaunie Civillikuma pielikumi «Publisko ezeru un upju saraksts» un «Ezeru saraksts, kuros zvejas tiesības pieder valstij» (<http://www.likumi.lv>). Likums stājās spēkā 22.03.2007. Diemžēl minētie saraksti tika apstiprināti bez saskaņošanas ar toponīmikas speciālistiem, kaut viņiem tur būtu bijis daudz, ko piebilst. Nu tad par rupjākajām neatbilstībām kādus vārdus vismaz tagad!

Pirmkārt, pielikumos nav respektēta Latvijā pastāvošā iespēja ezerus saukt bez nomenklatūras vārda – gluži kā sakām *Rīga* (nevis *Rīgas pilsēta*) vai *Daugava* (ne *Daugavas upe*), Alūksnes rajonā parasti runā par *Ilgāju*, *Indzeri*, *Sudalu*, Cēsu rajonā – *Alaukstu*, *Inesi*, arī *Āraisi*, *Nedzi*, *Taunu*, *Zobolu* [*Zuobuolu*], Madonas rajonā – par *Gulbēri*, *Liezēri*, *Lielo Līdēri* (sal. ar 2, 150., 158.–159. lpp.) utt. Sarakstā

visi minētie (un daudzi šeit neminētie) limnonīmi papildināti ar sugasvārdu «ezers», sak, drošs paliek nedrošs, ka nu kāds ko nepārprot (bet sk. jau minēto V. Dambes rakstu par nomenklatūras vārdiem ūdeņu nosaukumos).

Otrkārt, sarakstos jauktas vietu nosaukumu gramatiskās formas (*Murata ezera* vietā ir *Muratu ezers* (Ziemeru pag.), *Pislaistes ezera* vietā dots *Pieslaista ezers* (Atašienes pag.). *Svātiunes ezers* nodēvēts par *Svētaunes ezeru* (Baltinavas pag.), kur aplams ir piedēklis *-aun-*, jo latgaliskā *-iun-* vienīgais pareizais pārcēlums latviešu literārajā valodā būtu *-ūn-* (21, 319. lpp.). *Zvārdes ezeram* otrs tā nosaukums dots ar augšlatvisku izskaņu – *Odzānu ezers* (Zvārdes pag.), Kombuļu pagasta *Seklis* pārdēvēts par *Seklo ezeru*. Jāpiezīmē, ka minēto ezeru vārdi enciklopēdijā «Latvijas pagasti» rakstīti korekti, tikai dokumenta sagatavotāji avotos nav lūkojušies – visi gudri tāpat.

Nosauktās neprecizitātes ne tuvu nav visas, likuma pielikuma sarakstos daudzu limnonīmu formas rakstītas ļoti pavisī. Skolnieciskas kļūdas pieļautas vairāku ezeru nosaukumos, kuros zvejas tiesības pieder valstij: tā *Kaļņa* vietā ierakstīts *Kalņa ezers* (Rugāju pag., arī Gulbenes raj.), *Pulgošņa* vietā – *Pulgosņa ezers* (Ērgļu pag.), *Driksņa* vietā – *Driksņa ezers* (Laudonas pag.), *Lielā Vipēža* vietā – *Lielais Vipēda ezers* (Zebrenes pag.), un tās nav nekādas izlokšņu īpatnības, bet gan elementāra nezināšana. Savukārt Latgalē «ievērotas» visas līdzskaņu mijas, abus *Gauslus* (*Lielo* un *Mazo*) pārveidojot par *Gaušļiem* (Aulejas pag.), kaut vietējie iedzīvotāji ezera vārdu locījumos izrunā šādi: *Gauslys*, *Gausla*, *Gauslam*, *Gauslu*, *Gauslā*. Nelabots atstāts kaut kad ieviesies pārpratums ar Mākoņkalna pagasta *Salāju* jeb, latgaliski, *Soluoju* (sk. 1, 15.–16. lpp.). *Soluoja* ezers ir kāda saprasts kā *Solovju ezers*, no kā vēlāk «attulkots» par *Lakstīgalu ezeru*. Sarakstā centīgi ietverti visi trīs ezera vārdi: *Salāja ezers* (***Lakstīgalu ezers***, *Solovju ezers*). Paviršība ļāvusi Aulejas pagasta *Cārminu* pārdēvēt par *Cērmenes ezeru*, tā sakot, lai nu būtu kas ticis visiem – kam smukums, bet kam arī nesmukums... Neizbrīnī, ka neprecīzi rakstīti iepriekš aplūkoti *Sivers* (sarakstā – *Sīvera ezers*) un *Dreidzs* (sarakstā – *Drīdža ezers*). Šādu uzskaitīšanu varētu turpināt, un kļūst skumji, apzinoties, cik vieglu roku pie mums daudz kas tiek «kārtots», noteikts, pieņemts (nepazīstamu objektu nosaukumus taču apgūstam pēc oficiāliem avotiem, un interesenti par Latviju citās zemēs dara tāpat). Ģeogrāfiskais objekts (atšķirībā no personas) nespēj sevi aizstāvēt, tāpēc vietas klusē... Bet Vietvārdu likuma Latvijā tā arī nav!

Par vietvārdu «pareizajām» formām

Kopējai lietošanai visvairāk ieteicamās vietvārda formas noteikšana sākusies līdz ar nacionālās kartogrāfijas veidošanos 20. gs. 1. pusē. Jāņa Endzelīna «Latvijas vietu vārdu» I daļā (Vidzemes vārdi) lasāms, ka izdevumā raudzīts «dot visus vārdus pēc iespējas rakstu valodas formā» (10, 14. lpp.), respektīvi, rakstīts *Gulbi* arī tad, ja vietējie iedzīvotāji vietas nosaukumu izrunājuši kā *Gulbi* vai *Gulbi* u. tml. Darba II daļā (Kurzemes un Latgales vārdi) teikts, ka vietvārdu īstās formas isinājumu dēļ nav bijis viegli izzināt tāmnieku apgalbā. Grūtības dažkārt radījusi arī augšzemnieku formu pārceļšana rakstu valodas skaņās (10, 128. lpp.). Principi vietvārda vispārlietojamās formas noteikšanai tomēr netiek grozīti un arī attiecībā uz Latgali ne, kaut tajā lejslatviešu rakstu valodai nekāda būtiska īpatnība 20. gs. 1. pusē nebija un arī nevarēja būt.

Latgales savrupība, tostarp no pārējiem latviešiem atšķirīgas vietvārdu pieraksta sistēmas izveidošanās, skaidrojama ar šī kultūrvēsturiskā reģiona ilgo nošķirtību no pārējiem Latvijas novadiem (sākusies 1629. gadā līdz ar Altmarkas pamieru un turpinājusies vismaz līdz 1917. gada aprīļa kongresam Rēzeknē). Pa garajiem atšķirtības gadiem Latgalē izveidojās un nostabilizējās sava vietu nosaukumu pieraksta tradīcija — tie tika fiksēti vietējo izlokšņu formā (sk. arī 19, 176. lpp.). Tradīciju iekopa poļi, turpināja krievu rakstveži. (Vēl vairāk — mūsdienu Latgalē uz vietējo izlokšņu pamata izveidojās sava rakstu tradīcija — latgaliešu rakstu valoda, kurā pirmā līdz mūsu dienām saglabājusies grāmata izdota 1753. gadā.)

Latgaliski rakstītus (kopš 16. gs.) vietvārdus citē vēsturnieki Staņislavs Škutāns un Boļeslavs Brežgo, tādi tie fiksēti arhīvu dokumentos un nozīmīgākajos Vitebskas guberņas apdzīvoto vietu nosaukumu krājumos. No 19. gs. darbiem vērā ņemams ir Mogiļovas bīskapa Ignatija Holovinska 1850. gadā Sanktpēterburgā izdots katoļu draudžu sādžu saraksts, no 20. gs. sākuma izdevumiem — Vitebskas guberņas Statistikas komitejas sekretāra A. Sapunova pārraudzībā sagatavotais Vitebskas guberņas apdzīvoto vietu saraksts, kas iznāca 1906. gadā Vitebskā.

Kaut Inflantijas (jo vēsturiski tādas Latgales nebija ne 17., ne 18., ne 19. gadsimtā) un vēlākās Vitebskas guberņas Ļucinas (Ludzas), Režicas (Rēzeknes) un Dvinskas (Daugavpils) apriņķu lielāko apdzīvoto vietu un dabas objektu nosaukumu pierakstā netrūkst kļūdu, tie tomēr rakstīti pēc vietējo ļaužu izrunas. Konsekventāk un nepārprotamāk latgalisko izlokšņu vokālisma īpatnības rāda hronoloģiski

jaunāki avoti, tāpēc citēsim šeit atsevišķu Latgales vietu nosaukumus no tādiem. Tā 1850. gadā Liksnas draudzē ietilpa Orbidany, Prydniki, Krugasoļa, Pudany, Strody, Łazdany, Łozdy, Ajžpury (11, 20.-21. lpp.); Vārkavas draudzē – Andryweni, Biernani, Znuteni, Ływzyniki, Wonogi, Wyłcany (11, 21.-22. lpp.) u. tml. 1906. gadā Liksnas pagastā ietilpa Орбиданы, Придники, Пуданы, Сейли, Айспуриши, Калваны (24, 125.-127. lpp.); Vārkavas pagastā – Стули, Знугины, Ивбули, Стыврасата, Воноги, Вылцаны (24, 98.-99. lpp.) u. tml.

Kā redzams, daļa sādžu nosaukumu atkārtojas, citiem mainījusies administratīvā piederība, citu pierakstā radušās nelielas atšķirības, tomēr visur vietvārdi rakstīti latgaliski – vietējo latviešu lietotajā formā. Tā tad arī ir Latgales vietvārdu pieraksta vēsturiskā tradīcija, un ar to nedrīkstēja nerēķināties. Latgales vietvārdu piemērošana latviešu rakstu valodai ir šīs tradīcijas laušana. 20. gs. 20. gados sākušos «latviskošanu» raudzija apturēt Latgales kultūras darbinieki, īpaši valstsvīrs Francis Trasuns, tomēr viņos neviens lāgā neklausījās.

«Latvijas vietu vārdos» iepriekš citētie un tiem līdzīgie vietu nosaukumi rakstīti jau šādi: Liksnas pagastā – *āizpurvieši, kālveņi, krūogasala, puōdēni* (10, 281. lpp.), Vārkavas pagastā – *birņēni, ūbuļi, lūzinieki, siļi, vanagi, vilcēni, znūoteņi* (10, 285. lpp.) u. tml. Šādā redakcijā vietējie toponīmi to lietotājiem vairs nebija viegli atpazīstami, kļuva svešādi skaniski un grafiski, radīja citas neērtības, jo, līdzīgi kā citur Latvijā dzimtzemnieku uzvārdu sistēmas izveidē liela loma bija mājvārdiem, Latgalē pastāvēja vistiešākā saikne starp apdzīvotās vietas nosaukumu un ļaužu uzvārdiem. Vēl nesenā pagātnē Strodi dzīvoja Strodos, Vilcāni – Vilcānos, Dzalbi – Dzalbos utt. Ar Latgales vietvārdu «latviskošanu» radās liela nesaskaņa starp iedzīvotāju uzvārdiem un lauku apdzīvoto vietu nosaukumiem. Slavizējumi tādos uzvārdos kā Kivriņš vai Butāns «uzlabotājus» nesatrauca, toties zemieka dzīvesvietai vajadzēja būt reģistrētai kā Kūriņi vai Botēni...

Ne visi pārcēlumi J. Endzelīnam un viņa palīgiem «Latvijas vietu vārdos» iznāca korekti. Tā, piemēram, Krāslavas pagastā no Škutāniem radās *škutēni*, Izvaltas pagastā no Japiniem – *japiņi*, Kalupes pagastā no Nautrāniem – *nautrēni*, Asūnes pagastā no Speilukolna – *spīļukalns*, Malinavas pagastā no Būkštiem – *bukšti*, no Spruktiem – *sprūokti* u. tml. Dažs latviskojums ir kuriozs, tā Malinavas pagastā no slāviskajiem Torpāniem sanākuši latviski *tārpēni*... Pēc gadiem trimdas valodnieks Valdis Juris Zeps minētos centienus novērtēs šādi: «.. transponētas formas ir *ipso facto*

nepareizas, un neradums pārcelt vietvārdus nepiemērotā formā ir mūsu valodniecības lāsts un sods. Ja apskatām Lvv II *bārkaavu*, tad neredzam pareizo Borkovu (no vēsturiskā nosaukuma *Borchhof*), turpat Borkovā ir *zēbalati* (lasi un raudi); un Varakļānos pareizās Brangovas (no vācu *Braunhof*) vietā iespiests *brēngava*. Pareizums, savukārt, nav viegli nosakāms.» Turpat arī piezīmju autora secinājums: «Ko nevar celt, to nevar nest.» (27, 38. lpp.)

Daudzi vietu nosaukumi «Latvijas vietu vārdos» palika puspārceltā formā, tika citēti pēdējās, iekavās vai ar citādiem izcēlumiem un iezīmējumiem, tikai neviens šāds marķējums neprecizitāšu skaitu vietvārdu praktiskā lietojumā nemazināja. Ko valodnieki pierakstā var izcelt grafiski, kartogrāfi nevar, viņiem jāizšķiras par noteiktu, ar citiem līdzīgiem objektiem vienotu pierakstu. Teiksim, ko kartogrāfam dod nenoteiktais Kalupes pagasta vietas nosaukums «verdeņi» (10, 278. lpp.), ja patiesībā tie ir Vierdeņi, u. tml. Un ko karšu sagatavotājiem darīt gadījumos, kad kādā apvidū palikuši «baltie plankumi» – vismaz Latgales pagastos tādu bija papildnam gan «Latvijas vietu vārdu» izstrādes laikā, gan vēlāk. Nepadarītā sekas nav tālu jāmeklē.

Ka Latvijas austrumdaļā «vietvārdi lietoti gan literarizētā, gan daļēji literarizētā, gan izloksnes, gan daļējā izloksnes formā», spiesta atzīt galvenā Latvijas vietvārdniece pēc Jāņa Endzelīna – Vallija Dambe (6, 171.–172. lpp.). Turpat autore informē par vietvārdu rakstības principiem, kas attiecībā uz «Latvijas austrumdaļas» vietu nosaukumiem pieņemti 1964. gadā Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta īpaši organizētā sēdē. Īsā atstāstījumā pieņēmumi ir šādi: 1) ja vietvārds atbilst latviešu valodas sugas vārdam vai īpašības vārdam, tas pielāgojams latviešu literārajai valodai (*Vanagi*, ne *Vonogi*; *Baltais*, ne *Boltis*); 2) ja vārda cilme nav skaidra, tas atstājams vietējā formā (*Blonti*, *Breidaki*); 3) vietvārdu piedēkļi atstājami tādi, kādus tos lieto vietējie latviešu literārās valodas runātāji (*Maļinovka*, *Pavlova*, *Pušmucova*) (nav gan skaidrs, kas ar pēdējiem tiek domāts). V. Dambe ir par to, ka vietu nosaukumos paturami *-ine* (*Bebrīne*, *Mērdzīne*, *Zvirgzdīne*) un *-eņi* (*Kapeņi*) (6, 166. lpp.).

Monogrāfiskajā apcerējumā «Latvijas apdzīvoto vietu un to iedzīvotāju nosaukumi» (1990) V. Dambe vēl pēdējoreiz izcīkstas ar iespējamiem izlokšņu formu pārcēlumiem, atzīstot, ka ne visu vārdu etimoloģija ir skaidra un ka daudzi vietu nosaukumi ir ar savu lietojuma tradīciju. Savs pienesums neskaidrību vairošanā bijis arī veiktajai transponēšanai, jo: «.. par Latgales un Sēlijas vietvārdiem

bieži nav zināms, vai pieņemtā forma ir literarizēta, vai tā ir reāla izlokšnes forma» (8, 4. lpp.). Tāpēc autore grāmatā daudziem pārcēlumiem pievienota jautājuma zīme: Boldāni (= Baldēni?) *ap* Ludzas r Pildas c; Bortnieki (= Bartnieki?) *ap* Preiļu r Galēnu c; Botori (= Batari?) *ap* Preiļu r Aglonas c u. tml. Pozīcijas ar skaidrām vokālisma atbilstēm valodniece biežāk tomēr literarizē, piemēram, Kolnasāta (= Kalnasēta) *ap* Rēzeknes r Rikavas c; Murāni (Murēni) *ap* Krāslavas r Andzeļu c (bet *Neikšāni *ap* Krāslavas r Ķepovas c); Kantinieki *lc* Rēzeknes r Kantinieku c. Akceptēts dažs konsonantisma vienkāršojums: Kalvji (Kaļvi), Jaunzemi. Liela vērtība ir grāmatā šur tur rādītajiem kādreizējiem vietu nosaukumiem, paskaidrojošām piezīmēm (kā *rakstos, agrāk, kādreiz arī*), norādēm par izrunu: Boķi [uo], Briede [iē], Nīca [ī] u. tml.

1993. gadā toreizējā Ministru Padomes Vietvārdu komisija attiecībā uz Latgales vietvārdu rakstību lemj radikāli: «Latgales vietvārdos arī oficiālā lietojumā vārda celmu (priedekli, sakni, piedekli) atstāt nemainītu, pielāgojot latviešu literārās valodas sistēmai vien vārda galotni, t. i., saglabāt toponīmu iespējami tuvu tautas vietējai izrunai, kā tas tiek darīts, piemēram, ar vietvārdiem *Rancāni, Meikšāni* (ne *Rencēni, Mīkšēni*), *Strodi* (ne *Stradi*), *Aišpūri* (ne *Aizpuroji*)» (13, 23. lpp.). Tas nozīmēja, ka toponīmu sarakstu veidotājiem latgaliskie nosaukumi turpmāk vairs nav jāpārceļ latviešu literārās valodas skaņu sastāvā (kas bieži nemaz nav iespējams vārdu neskaidrās etimoloģijas dēļ), tomēr tie ir jāpielāgo gramatiski, t. i., vietu vārdiem jāieklaujas latviešu valodas locīšanas sistēmā. Tāpēc latgaliešu vietvārds *Lozdys* latviešu literārajā valodā rakstāms kā *Lozdas, Sekstis* kā *Sekstes* u. tml. Iekļaušanās latviešu valodas gramatiskajā sistēmā, kā to visu laiku ir apliecinājuši latgaliskie personvārdi (*Andrīvs [y] Jūrdžs, Meikuls Apels, Stepons [uo] Seiļs, Jezups Laganovskis, Pēteris Zeile, Anita Žogota*), iespējama, vietvārdam pastāvot arī izlokšnes formā (teiksim, Zeile dzīvo Zeilēs, Žogota – Žogotās). Ar minētā lēmuma pieņemšanu varēja gaidīt pozitīvas pārmaiņas – zināms ceļš bija noiets un kāds loks atkal noslēdzies.

20. gs. izskaņā Latvijas toponīmistiem atkal bija ātri jāatrisina daudzi problemātiski Latvijas vietu nosaukumu pieraksta jautājumi. Veidojās vietvārdu apkopojumi, datu uzkrājumi atbilstoši iestāžu darbības jomām: Valsts zemes dienestā – valsts adrešu reģistrs un Latvijas vietvārdu datu bāze, Statistikas pārvaldē – administratīvo un teritoriālo vienību saraksti. Tika gatavota Latvijas Republikas Satelītkarte mērogā M 1:50 000 – pilnīgākais kartogrāfiskais

izdevums, kas līdz šim publicēts latviešu valodā. Satelītkartes pirmais izdevums iznāca 1998.–1999. gadā, otrs – 2002.–2003. gadā. Ar šī izdevuma iznākšanu Latvijas vietu nosaukumu rakstībā esam tieši gaidīt lielāku kārtību. Avota uzticamība ir liela, jo 90. gadu vidū Valsts zemes dienesta Nacionālā mērniecības centra Kartogrāfijas daļas Toponīmikas nodaļā tika veikti plaši lauku pētījumi pa visiem Latvijas pagastiem. Darbā tika iesaistīti vietējie nozaru speciālisti (zemes ierīkotāji, mežziņi, mežsargi, agronomi, bijušie brigadierī), pašvaldību darbinieki, inteligences pārstāvji (skolotāji, bibliotekāri), novadpētniecības entuziasti, tika iztaujāti dažādu paaudžu vietējie ļaudis – nosaukumu zinātāji. Iegūtie rezultāti tika salīdzināti ar agrākiem avotiem, neskaidrības izspriestas Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas Vietvārdu apakškomisijā. Diskusijas par vismazāk sakārtotā Latvijas novada – Latgales – toponīmu sistēmas pieraksta principiem bija beigušās līdz ar 1993. gada Vietvārdu komisijas lēmumu, atlika vienoties par citiem problēmgadījumiem. Tā beidzot radās viendabīgie ezeru vārdu rakstījumi atbilstoši vietējo lietojumam – *Dreidzs, Sivers* un citas konsekvences Latvijas toponīmistu ģeogrāfu veidotajos sarakstos. Par šādu risinājumu ļoti gandarīti jūtas galvenie mikrotoponīmu lietotāji – lauku ļaudis.

Diemžēl inercei ir liels spēks, tāpēc apdzīvoto vietu oficiālo nosaukumu sistēmas sakārtošana ievēlās. Bremzē arī tas, ka Latvijā nav vienas institūcijas, kas būtu atbildīga par visu vietvārdu sistēmu. Vietu nosaukumi glabājas vairākās datu bāzēs, bet to uzkrāšanai lietotā metodika nereti bijusi atšķirīga, tāpēc dažādu organizāciju un iestāžu publiskotajos sarakstos trūkst konsekvencu. Tā kā Latvijā ir sākusies plaša agrāko administratīvo veidojumu reorganizācija, pārsteidzīgi lēmumi ar tiem sekojošām kļūdām laikam ir neizbēgami. Jau tagad tautsaimnieciskajā plānošanā tiek jauktas Latvijas kultūrvēsturisko reģionu robežas.

Tomēr arī šādos apstākļos, ja prasmīgi liktu lietā padarīto, kļūdas un nekonsekvences Latvijas vietu vārdu rakstībā būtu iespējams reducēt līdz minimumam. 2007. gada pavasarī ir iznācis Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras kapitālizdevums «Latvijas ciemi. Nosaukumi, ģeogrāfiskais izvietojums», kurā ietverti 8879 Latvijas apdzīvoto vietu 14 012 nosaukumi (revidēti dati arī par Satelītkartes nosaukumiem). Grāmatā sniegti daudzi noderīgi komentāri – par izdevumā ietverto vietu ģeogrāfisku klasifikāciju, par Latvijas ciemu pamatnosaukumu izvēles principiem, par

nosaukumu rakstības problemātiku un galvenajām kļūdām, kas sastopamas Latvijas vietu vārdu sarakstos. Ir atgādināti svarīgākie normatīvie dokumenti, kas attiecas uz vietvārdu rakstību, veikta pašreizējo pagastu nosaukumu analīze un sniegti ieteikumi turpmākam darbam. Sarakstos ietvertas ziņas gan par vietvārdu izrunu (viegli pārprotamos gadījumos rādīta fonēmas [o], [ō] vai [uo] izruna, atzīmēts platais un šaurais [e], [ē], vietumis apzīmēta saknes zilbes intonācija, zilbes robeža un pat vārda daļas uzsvars), gan par to rakstību lībiešu valodā un latgaliešu rakstu valodā. Šo informāciju būtu svarīgi zināt administratīvi teritoriālās reformas realizētājiem, un minēto izdevumu būtu ieteicams izmantot kā rokasgrāmatu pareizam toponīmu pierakstam arī latgaliešu rakstu valodā, jo darbā dots koncentrēts un korekts apcerējums par Latgales ciemu nosaukumu rakstības problemātiku (13, 22.-27. lpp.), ietverot visas asākās problēmas, ar ko līdz šim sastapušies toponīmistu – gan valodnieki, gan ģeogrāfi. Lidzattīstību par šai nodaļā (un daudzviet grāmatā) rakstīto uzņemas arī šo rindu autore kā izdevuma līdzredaktore un Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas Vietvārdu apakškomisijas locekle.

Iznākusi ļoti vajadzīga grāmata. Vai mācēsīm to lietpratīgi izmantot?

1. *Augšzemnieku dialekta teksti. Latgaliskās izloksnes.* Rīga : Zinātne, 1983.
2. Avotiņa, R. *Madonas rajons. Kalni. Upes. Ezeri. Purvi. Meži. Ģeogrāfiska vietvārdu vārdnīca.* Rīga : VZD, 1999.
3. Breidaks, A. Par baltu un seno Balkānu valodu paralēlēm//*Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstis*, Nr. 3, 1977, 88.-98. lpp.
4. Breidaks, A. Smulkmena. Ezeru nosaukuma *Sīverš* etimoloģija// *Baltistica*, XIX (2), 1983, pl. 196.
5. Breidaks, A. Baltijas somu cilmes hidronīmi Latgalē//*Valodas aktualitātes 1988.* Rīga : Zinātne, 1989, 326.-335. lpp.
6. Dambe, V. Vietu nosaukumus lietosim pareizi!//*Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 5. laid., 1969, 163.-173. lpp.
7. Dambe, V. Nomenklatūras vārdi ūdeņu nosaukumos//*Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 8. laid., 1972, 102.-106. lpp.
8. Dambe, V. *Latvijas apdzīvoto vietu un to iedzīvotāju nosaukumi.* Rīga : Zinātne, 1990.
9. *Dāņu, norvēģu, zviedru un somu īpašvārdu atveide latviešu valodā.* Rīga : Norden AB, 2003.

10. Endzelins, J. *Latvijas vietu vārdi. II daļa. Kurzemes un Latgales vārdi*// Darbu izlase. IV 1. daļa. Rīga : Zinātne, 1981.
11. Holowinski, I. *„Episcopus Caristensis .. Delegatus ad circumscriptio-nem Diocesium Catholicarum in Imperio Rossiaci. Petropoli, 1850.*
12. Kovaļevska, O., Leikuma, L. Sivers//*Katōļu Dzeive*, Nr. 5, 1996, 24.-27. lpp.
13. *Latvijas ciemi. Nosaukumi, ģeogrāfiskais izvietojums.* Rīga : Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūra, 2007.
14. *Latvijas daba.* 2. sēj. Rīga : Latvijas enciklopēdija, 1995.
15. *Latvijas daba.* 5. sēj. Rīga : Preses nams, 1998.
16. *Latvijas pagasti.* 1. sēj. Rīga : Preses nams, 2001.
17. *Latvijas Republikas Satelītkarte M 1:50 000.* Rīga : VZD, 1998-1999 (2. izd. 2002-2003).
18. Leikuma, L. (1) Latvijas vietu vārdu rakstības jautājumi//*Baltu filoloģija IX*, 2000, 75.-86. lpp.
19. Leikuma, L. (2) Latgales vietvārdu pieraksta jautājumi//Starptautiskais baltistu kongress «Baltu valodas laikmetu griežos». *Referātu tēzes.* 03.10.2000-06.10.2000. Rīga : Latviešu valodas institūts, 2000, 176.-178. lpp.
20. *Norādījumi par citovalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā. I. Igaunņu valodas īpašvārdi.* Rīga : LPSR ZA izdevniecība, 1960.
21. Rudzīte, M. *Latviešu dialektoloģija.* Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1964.
22. Rudzīte, M. *Latviešu valodas vēsturiskā fonētika.* Rīga : Zvaigzne, 1993.
23. *Русско-эстонский словарь.* Том 1. Изд. 2-е. Таллин : Валгус, 1975.
24. *Список населенных мест Витебской губернии*//Под ред. А. Сапунова. Витебск : Издание Витебского Статистического Комитета и Губернской Типо-Литографии, 1906.
25. Škutāns, S. Par dažīm Latgolas vītu nūsaukumim//*Dzeive*, Nr. 24, 1956, 24.-25. lpp.
26. Škutāns, S. Ots//*Tāvu zemes kalendars 1996.* Rēzekne : Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba, 1995, 280. lpp.
27. Zeps, V. J. Par Latgales vietvārdiem Endzelīna darbu izlasē//*Baltu filoloģija V*, 1995, 38.-39. lpp.

2006. gada novembris — 2007. gada oktobris

Iznākušās grāmatas un brošūras

1. *Angļu-latviešu vārdnīca*. 85 000 vārdu. Autori: Dz. Kalniņa, E. Kičigins u. c. Rīga : Avots, 2007. 1248 lpp.
2. Bankavs, A. *Vienburta vārdnīca*. Rīga : Avots, 2007. 144 lpp.
3. Breidaks, A. *Darbu izlase*. 1. [daļa]. Rīga : LU LaVI, 2007. 608 lpp.
4. Breidaks, A. *Darbu izlase*. 2. [daļa]. Rīga : LU LaVI, 2007. 628 lpp.
5. Daugavpils Universitāte. *Valoda-2006*. Valoda dažādu kultūru kontekstā: zinātnisko rakstu krājums. 16. [sēj.]. Atbildīgā redaktore S. Polkovņikova. Daugavpils : Saule, 2006. 568 lpp.
6. Eckert, R. *Studien zur Sprache der lettischen Volkslieder : phraseologische, lexikalische und syntaktische Probleme*. Frankfurt am Main [u.a.] : Lang 2007. 273 S.
7. *Ekonomikas skaidrojošā vārdnīca*. Sast. A. Ābeltiņa. Rīga : Biznesa augstskola Turība, 2007. 96 lpp.
8. Ernstson, V., Tidriķe, L. *Jauniešu valoda*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2006, 193 lpp.
9. Grisle, R. *Spēkildze : populārzinātnisku un kultūrvēsturisku rakstu izlase*. 2. [d.]. Rīga : Antava, 2007. 312 lpp.
10. Kursīte, J. *Kursenieki mainīgajā pasaulē*. Rīga : Latvijas Universitāte, 2007. 120 lpp.
11. Kursīte, J. *Neakadēmiskā latviešu valodas vārdnīca jeb Novadu vārdene*. Rīga : Madris, 2007. 528 lpp.
12. *Latviešu-krievu vārdnīca*. 6 000 vārdu. Sast. Dz. Kalniņa. Rīga : Avots, 2007. 510 lpp.
13. *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība: nelokāmās vārdsķiras*. 2. [daļa]. Atb. redaktore K. Pokrotniece. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007. 472 lpp.
14. *Latviešu-vācu vārdnīca=Lettisch-deutsches Wörterbuch*. Sast. V. Bisenieks. Rīga : Atēna, 2007. 1368 lpp.

15. Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija, Valsts valodas aģentūra. *Terminoloģijas Jaunumi*. 12, 2005. Rīga : 2005. 68 lpp.
16. Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija. *Terminoloģijas Jaunumi*. 13, 2006. Rīga : 2006. 44 lpp.
17. Liepājas Pedagoģijas akadēmijas Latviešu valodas katedra. *Latviešu izlokšņu teksti: metodiskais līdzeklis studentiem*. Sastādītāja B. Laumane. Liepāja : LiePA, 2006. 38 lpp.
18. *Linguistica Lettica: Latviešu valodas institūta žurnāls*. Numura red. O. Bušs. Nr. 16, 2007. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007. 364 lpp.
19. *Markus, D.* Bērns runā kultūras pasaulē. Redaktore A. Pārupe. Rīga : Rasa ABC, 2007. 160 lpp.
20. Meiere, D. *Itāļu-latviešu vārdnīca*. Rīga : Jumava, 2007. 432 lpp.
21. *Mūsdienu valoda mūsdienu sabiedrībā = sociolingvistiska un sinhronā sabiedrība: akadēmiķa Jāņa Endzelīna 134. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Red. kol. I. Druviete, Dz. Hīrša, M. Jankovjaks, I. Jansone, D. Joma, R. Kvašīte. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007. 78 lpp.
22. *Pētījumi par franču valodu Latvijā = recherches sur la langue française en Lettonie: bibliogrāfiskais rādītājs*. Sast. A. Bankavs. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2007. 32 lpp.
23. Romane, A. *Špikeris: latviešu valodas rokasgrāmata: pareizrakstība, valodas kultūra, gramatika, fonētika, stilistika*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2006. 144 lpp.
24. *Svešvārdu vārdnīca*. Labots un papildināts trešais izdevums Dr. philol. Jura Baldunčika redakcijā. Rīga : Jumava, 2007. 938 lpp.
25. Valsts valodas komisija. *Latviešu valoda 15 neatkarības gados: lingvistiskā situācija, attieksme, procesi, tendences*. Redkolēģija: M. Baltiņš, I. Druviete, A. Veisbergs; sastādītāja un zinātniskā redaktore D. Joma. Rīga : Zinātne, 2007. 587 lpp.
26. *Vārds un tā pētišanas aspekti: rakstu krājums*. 10. [laid.]. Redakcijas kolēģijas vadītāja B. Laumane. Liepāja : LiePA, 2006. 415 lpp.
27. Vecvagars, M. *Sengrieķu-latviešu īpašvārdu vārdnīca*. Rīga : Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007. 512 lpp.
28. Veisbergs, A. *Konferenču tulkošana*. Rīga : Zinātne, 2007. 184 lpp.
29. Viņķele, R. *Medicīnas svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2007. 960 lpp.

LZA Terminoloģijas komisijas lēmumi

Attiecīgajā laikposmā pavisam notikušas 8 LZA TK sēdes. Izskatīti un apstiprināti dažādu nozaru termini – valodniecības termini, spēkratu teorijas termini, informācijas tehnoloģijas termini, mežzinātnes termini u. c.

LZA TK 2007. gada 26. jūnija sēdē apspriesti «Valodniecības terminu skaidrojošās vārdnīcas» problemātiskie termini un apstiprināts kopīgais terminu saraksts. «Valodniecības terminu skaidrojošā vārdnīca» tuvākajā laikā tiks publicēta.

2007. gada 18. septembra sēdē kā angļu «park-and-ride» latviskais ekvivalents ieteikts termins *transportmija* (vajadzības gadījumā to precizējot ar vārdu *sistēma*, resp., *transportmijas sistēma*). Lai apzīmētu konkrēto vietu, kur notiek pārsēšanās, ieteikti termini *mijvieta*, *mijotne*.

2007. gada 18. septembra un 25. oktobra TK sēdēs tika aplūkoti angļu terminu *informal learning* un *informal education* latviskie ekvivalenti.

Ar sēdēs pieņemtajiem lēmumiem pilnībā var iepazīties LZA TK mājaslapā: www.termini.lza.lv.

Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas Latgaliešu ortogrāfijas apakškomisijas lēmums

2007. gada 18. oktobra «Latvijas Vēstnesī» publicēts Latgaliešu ortogrāfijas apakškomisijas lēmums «Latgaliešu rakstības noteikumi». Šo noteikumu mērķis – tuvināt latgaliešu rakstību tautā runātajai valodai, vienlaikus respektējot jau pastāvošo rakstības tradīciju, kā pamatā ir Latvijas Republikas Izglītības ministrijas 1929. gadā apstiprinātie «Latgaliešu pareizrakstības noteikumi». Rakstība ir pilnveidota uz Latgales izlokšņu fonētikas, morfoloģijas un konvencijas pamata, turpinot un papildinot bīskapa *Dr. phil.* Pētera Stroda un valodnieka *Dr. habil. philol.* Antona Breidaka vadīto komisiju darbu un īstenojot to ieceres.

Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas Latgaliešu ortogrāfijas apakškomisija ar šo lēmumu nolemj:

1. Apstiprināt un ieteikt vispārējai lietošanai kodificētās latgaliešu rakstu valodas normas «Latgaliešu rakstības noteikumi».

2. Ieteikt Izglītības un zinātnes ministrijai iekļaut «Latgaliešu rakstības noteikumus» vispārējās izglītības programmās mācību priekšmeta «Latviešu valoda» standartā, kā arī akadēmisko un profesionālo studiju programmās «Latviešu filoloģija» un «Baltu filoloģija».

Sagatavojusi *Ilga Migla*

.. RB bezsuņu iedzīvotāju vārdā, kā arī to suņusaimnieku vārdā, kas ciena savu rēķēju, sevi, līdzcilvēkus un maisiņus šauj padupsē vai kā citādi satīra vidi, kārtējo reizi teic: «Beidzot taču, lūdzu, sāciet savākt savu mīluļu «kūkas»!»

(Rīgas Balss, 2007, 22. marts, 42. lpp.)

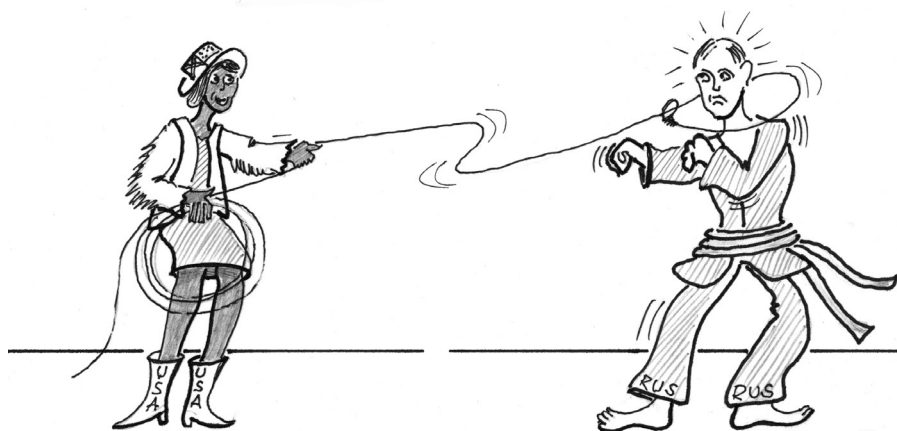

.. normatīvie akti tagad paģēr pie lielas brīvības radušos suņus un visatļautībā slīgušos saimniekus ierobežot. Galvenais rīdziniekus skarošais jaunums: parkos, kuros tas nav liegts, ar suni no 7 rītā līdz 11 vakarā pastaigāties tikai pavadā un ar uzpurni. [Tālāk apakšvirsraksts:] Mācāmieš nēsāt uzpurni

(Rīgas Balss, 2007, 11. janv., 40. lpp.)

[Par smokinga nēsāšanas noteikumiem]
Krekla pogājumam jābūt slēgtam, pretējā
gadījumā pogām jābūt melnām un rotātām
ar pērļēm, kristāliem vai briljantiem.

(Rīgas Balss, 2006, 21. dec., 32. lpp.)

Raisa [=ASV valsts sekretāre Kondoliza
Raisa] mēģina savaldīt Krieviju.

(Diena, 2007, 15. maijs, 7. lpp.)

[Par vadītāja apsveikuma runu kolektīvam svētkos] Smaidis ir absolūti nepieciešams – smaidīšanas ilgums vai apjoms ir atkarīgs no klātesošo skaita.

(Rīgas Balss, 2007, 2. aug., 17. lpp.)

Tie ir ļoti vienkārši, robusti ēdieni, ko Meksikā ēd ar rokām un tortilju plāceņiem ..

(Diena, 2007, 20. jūl., 11. lpp.)

Plāno pārcelt arī 2009. gada 2. janvāri uz 2008. gada 20. decembri ..

(Diena, 2007, 24. aug., 4. lpp.)

.. [jaunajai aktrisei] savas nepilngadības dēļ aiz bailēm nācās atbrīvoties no viņa [=režisora] ieņemtā bērna.

(Rīgas Balss, 2007, 6. sept., 34. lpp.)

Latvijā pase ir daudz svarīgāka nekā Austrālijā.

(Diena, 2007, 30. jūl., 7. lpp.)

.. līdz 31. aprīlim nāc pie TELE 2 no cita operatora ..

(Radio SWH, 2007, 25. apr.)

Rīgas Domes Drošības un kārtības jautājumu komiteja bija nolēmusi lūgt SIA «Rīgas tilti» izstrādāt projektu Vanšu tilta notīšanai ar dzeloņloksni, jo domnieki uzskatīja, ka tādējādi varēs atturēt pārgalvjus no rāpšanās pa vantīm.

(Rīgas Balss, 2006, 10. aug., 4. lpp.)

Zemes gravitācijas laukā ir dažādas pumpas un bedres.

(*Diena*, 2007, 2. aug., 17. lpp.)

Pirts ir neaizstājama lieta cilvēkiem, kam ir hroniskas iesnas, bronhīti, kakla un deguna katarses iekaisumi.

(*Rīgas Balss*, 2007, 9. aug., 31. lpp.)

.. ES enerģētikas politika paredz veicināt zema CO₂ satura elektrības ražošanu ..

(*Diena*, 2007, 7. maijs, 1. lpp.)

Iereibušo automašīnu glabāšana gadā valstij izmaksājusi vairāk nekā divus miljonus latu.

(*Diena*, 2007, 17. jūl., 4. lpp.)

Fonds .. dos iespēju nodrošināt noteiktus pakalpojumus noteiktā kvalitātē par pieņemamu cenu iedzīvotājiem, kas to nevar atļauties.

(*Diena*, 2007, 7. aug., 6. lpp.)

Tas [=vecais krokodilu mājas baseins] bija ilgi jāsasilda, jo nebija apsildāms ..

(*Rīgas Balss*, 2006, 10. apr., 14. lpp.)

Smaržīgā kolīzija (*Callisia fragrans*) .. Kolīzijas jāaudzē siltā saulainā vai gaišā vietā.

(*Rīgas Balss*, 2006, 17. okt., 12. lpp.)

Būs tusiņš, būs forši. [*Par Ziemsvētku kauju piemiņas pasākumu*]

(*Diena*, 2007, 6. janv., 12. lpp.)

Strautiņi [speciālā skola] atrādās gaišos toņos.

(*Diena*, 2007, 15. marts, 6. lpp.)

[*Pekinas-Lasas ekspresī*] Kad pienāk laiks maltītei, ļaudis sabirst restorānvagonā, lai sēstos pie diezgan bezgaršīgām metāla bļodām.

(*Diena*, 2007, 23. aug., 15. lpp.)

Tele Toto [=sporta totalizatora firma] tiesāsies ar Rīgas domi.

(*Diena*, 2006, 16. okt., 5. lpp.)

Juris BALDUNČIKS – Dr. philol., Ventspils Augstskolas Lietišķās valodniecības centra direktors, profesors

Andra KALNAČA – Dr. philol., Latvijas Universitātes Baltu valodu katedras asoc. profesore

Sarmīte LAGZDIŅA – Dr. philol., Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta pētniece

Diāna LAIVENIECE – Dr. paed., Liepājas Pedagoģijas akadēmijas Latviešu valodas katedras vadītāja, docente

Velga LAUGALE – Mg. philol., Liepājas Pedagoģijas akadēmijas Latviešu valodas katedras lektore

Linda LAUZE – Dr. philol., Liepājas Pedagoģijas akadēmijas Latviešu valodas katedras asoc. profesore

Lidija LEIKUMA – Dr. philol., Latvijas Universitātes Baltu valodas katedras asoc. profesore

Ilga MIGLA – Dr. philol., Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta pētniece

Ārija OZOLA – Dr. philol., laikraksta «Latvijas Luterānis» literārā redaktore

Biruta PETRE – Dr. philol., Liepājas Pedagoģijas akadēmijas Latviešu valodas katedras docente

Dace STRELĒVICA-OŠIŅA – Mg. philol. (Cantab.), Latvijas Universitātes lektore

Ruta VEIDEMANE – Dr. philol.

Valsts valodas aģentūras Konsultāciju daļa

- konsultē pareizrakstības, pareizrūnas, gramatikas, leksikas un valodas stila jautājumos;
- sniedz atzinumus par personvārdu atveidi, pareizrakstību un identitāti;
- dod slēdzienus par konkrētiem valodas vienību lietojumiem un tekstiem.

Sīkāku informāciju sk. Valsts valodas aģentūras mājaslapā

<http://www.valoda.lv>

Liepājas Pedagoģijas akadēmijas Latviešu valodas katedra.
Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi. Populārzinātnisku rakstu krājums, 2008

Valsts valodas aģentūra
LU Akadēmiskais apgāds
Baznīcas iela 5, Rīga, LV-1010
Tālrunis 67034535

Iespiests SIA «Latgales druka»

